

B. Franklin

FRANKLIN BENJÁMIN

ÖNÉLETRAJZA

FORDITOTTA

PRUZSINSZKY PÁL

FIGYELMEZTETÉS.

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő, aki közgyűjteményben őrzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat eltulajdonítás szándéka nélkül, de a kikölcsönzés tekintetében meghatározott szabályok megszegésével elvisz vagy a szabályszerűen kikölcsönzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat a kikölcsönzésre megszabott határidő letelte után felhívás ellenére sem szolgáltatja vissza. (1929:XI. t.-c. 46. §.)

BUDAPEST, 1921

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

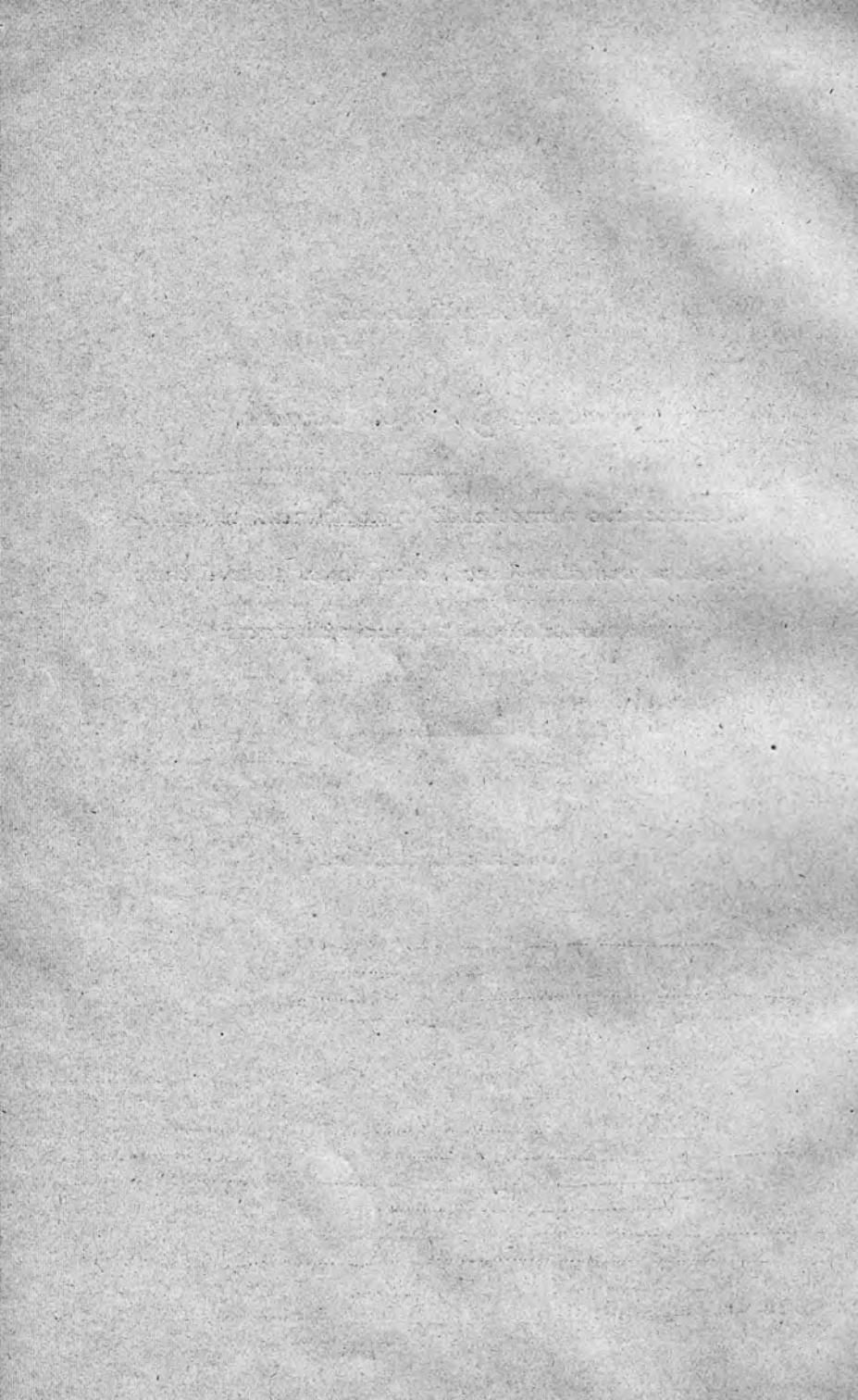
KIADÁSA

Nagytiszteletű

Webster J. M. Urnak,

Nemzetünk nemeslelkű Barátjának, a budapesti református theol. akadémia Jötevőjének
és tiszteletbeli Princzipálisának

őszinte tisztelettel

Azoknak az angol és skót kivándorlóknak, a kik a XVI. és XVII. század folyamán baltájukkal és bibliájukkal kezükben az Újvilágba költöztek, kemény feladatokkal kellett megbirkózniuk és ők velük megbirkóztak: az élet feltételeit a vadonokban előteremtették, virágzó földművelő és városi életnek vetették meg az alapját. Ennek a jelentékeny dolognak fontosságát emeli az, hogy miközben a természeti kincsekkel megáldott föld az új telepesek munkáját megjutalmazza, a megpróbáltatások iskolájában erőteljes, vállalkozó nemzedék lép az első gyarmatosok nyomdokaiba, mely önmagában bízni, reményteljesen önmagára támaszkodni megtanult. Az egész vonalon diadalra emelkedik ott az igazság: az ember annyit ér, a mennyit dolgozni, alkotni tud; sorsunk jórészt a magunk kezébe van letéve.

Az angol nyelv *self-made man* névvel jelöli meg ezt a típust: olyan embereket értvén alatta, a kik a maguk erejéből emelkednek fel, a kikre ráillenek *Davy* szavai: «A mivé lettem, egyenesen magamnak köszönhetem és ezt hiúság nélkül, lelkiismeretem nyílt őszinteségével vallhatom be.»

Franklin Benjamin ebből a típusból való, sőt jóformán ennek a típusnak a legnemesebb képviselője. Az egykori szappanos fiú, az egykori nyomdászinas a saját szorgalmával műveltségre, tudományra, anyagi függetlenségre tesz szert, munkásságával belekapcsolódik azoknak a munkájába, a kik hazájának sorsát intézik; nemcsak népének, hanem bizonyos tekintetben az egész művelt világnak a sorsára befoly. Annyi bizonyos, hogy a világ akkor, a mikor *Franklin* abból eltávozik, előrehaladottabb és szabadabb mint akkor, a mikor abba megérkezett és az is bizonyos, hogy neki ebben az eredményben része van.

Sok uralkodónak az emléke fog elhomályosulni idők folyamán; az ő pályájára az emberiség érdeklődéssel fog tekinteni mindenkor. Az életerős, derült amerikai, a kit előrehaladottabb korában is szívesen keres fel az ifjúság, példányképe marad a fiatalságnak mindaddig, míg ez a személyes derekasságért hevülni fog.

Franklin Benjamin egyéniségének kifejlődésére a belső és külső viszonyok szerencsésen hatottak közre. Szüleitől szegénységet, egészséges testalkatot és derült kedélyt örökölt. Együttvéve felbecsülhetetlen vagyon, bő forrása a munkásságnak, alapja a harmonikus életnézetnek, a mely nem ismeri a pesszimizmust, ellenben ismeri és másokra is kiárasztja az öröm s kedvézetet, biztosítja a kedélyi egyensúlyt, a melyben a földön elérhető legnagyobb jó találja meg a maga kifejezését.

Ősei tisztességes iparosok, földművelők; atyja derék puritán, a ki lelkiismereti meggyőződése miatt jön az Újvilágba, itt szappanos műhelyt állít fel, két keze munkájával tartja fenn nagy családját; 89 éves korában bekövetkezett haláláig nem ismeri a betegséget. Munkásság és egészség dolga-

ban versenyez vele élettársa, az édes anya, a ki tíz gyermekét maga neveli fel, maga dajkálja. A család egyszerű viszonyai, a melyek között első éveit, gyermekkorát töltötte, maradandó befolyást gyakoroltak reá mindvégig. Minden szóbeli tanításnál hathatósabb leczkéből, a szülői ház példájából ismeri meg *Franklin* itt az egyszerű és becses tudományt: a szorgalom és jóhangulat a gyakorlati életbölcsesség kilencztizedrésze.

A szülői ház mellett nagy befolyással van *Franklin* fejlődésére az a város, a melyben született és gyermekkorát tölti. *Boston* (akkoriban mintegy 8000 emberből álló) lakossága csupa merő beköltözött, új ember (a község maga 1632-ben települt); mindenki tud az ilyen helyen beszélni sikereiről, tud beszélni sikertelen fáradozásairól, ezeknek okairól; mindenütt megrajzolódnak az egészséges küzdelemnek a képei. A puritánokból összeverődött lakosság a vallásos szellem, fegyelem, a közügyekért való lelkesedés fejlesztése mellett széles utat biztosít az egyéni függetlenség számára is. *Nyoma* sincs ott a születési, a rangbeli korlátoknak, a melyek pl. az akkori Európában háttérbe szorítják az egyéni törekvéseket, mert mindenki minden erejét szabadon beleviheti a küzdelembe. Olyan társadalomban tölti *Franklin* gyermekéveit, a melyben maga az élet is érezteti, hogy a szabadság éltetője a szellemi és anyagi világnak egyaránt, a melyben sok példa hirdeti, hogy okkal-móddal mennyire viheti az, a ki magában bizni tud, hiszen még a sikertelenségnek is megvan a maga jó oldala, mert a bátor szemében a kudarcz szolgálhatalom csupán és csak arra való, hogy az erőket felfokozván, a végső diadalnak egyengesse útjait.

Franklin értelmes szemlélője annak a világnak, a melyben behatásokra fogékony első éveit tölti. Tágra nyitott szemekkel nézi azt, a mi körülötte történik, tanul, következtet, okul, tapasztalatait beleviszi az életbe. Egyik magában véve jelentéktelen, de egyéniségére nézve jellemző leveléből idevonatkozólag hadd álljon itt néhány sor. 1779-ben (nov. 10.), tehát 73 éves korában a többi között ezt írja: «Hét éves koromban . . . néhány penny-t kaptam egy ízben ajándékba. Hamarjában egy játékkereskedőhöz mentem, a kitől egy füttyülőt vettem: minden pénzemet odaadtam érte. Boldog voltam, tele sipoltam az egész házat. Fivéreim értesülven a dologról, kinevettek, azt mondták, drágán fizettem meg a boldonságot: Szomorú voltam, de okultam; valahányszor kísértésbe jöttem, hogy valamit vegyek, a mi nem volt épen szükséges, eszembe jutott: ne adj ki sokat a füttyülőért és — a pénzem megmaradt.

Idővel, a mikor megnőttem, belementem a világba, de nem felejtettem el a tapasztalást soha s bő alkalmam volt újra és újra látni, hogy vajmi sok ember ugyancsak drágán vásárol — sipot.

Valahányszor olyanokkal találkoztam, a kik árkon-bokron keresztül a nagy urak kegyeire vadásztak; idejük nagy részét ezeknek az előszobáiban töltötték, nyugalmaikat, szabadságukat s talán barátaikat feláldozták, így szóltam magamban: ez az ember nagy árt fizet a füttyülőért. Ha láttam embereket, a kik a nép kegyét hajhászták, idejüket politikára pocsékolva, kötelességüket elhanyagolták, aztán tönkrejutottak, eszembe jutott: valóban, milyen sokat adtak ki a füttyülőért! A mikor fősvényekkel ismerkedtem meg, a kik az életnek minden örömeitől megfosztották magukat, másokkal sem tettek jót; zsugoriságukért feláldozták a barátságot, becsületet, min-

dent, megint csak ezt mondtam: boldogtalan emberek, ti is igen drágán vásároltatok fűtűlőt. És ha az életben szép, jóra való leányokat láttam, a kik anyagi érdekekért, holmi hitvány emberekhez kötötték sorsukat, így sóhajtottam fel: milyen nagy kár; ezek is belevásároltak.

Ha láttam olyanokat, a kik élvezetekbe merülve, lelki és testi javaikat elfecsérlik, könnyelmű költekezőket, a kik mivel sem törődve, végre csődbe jutottak, ismét és ismét a drágán vásárolt síp jutott az eszembe. Rövidre fogva a dolgot, azt tapasztalom, hogy az emberek nagyrésze a dolgokat a maguk értéke szerint fölbecsülni nem tudja. Ámde nem szabad senki felett pálcázat törnöm, mert velem is, a ki ennyire bölcsnek tartom magamat, megtörténhetik, hogy, miután sok kíváncsi dolog van a világon — én is bevásárolhatok és — újra nagyon drágán fizetem meg a fűtűlőt.»

Tizenhétéves korában gondol merészet és nagyot, elhagyja *Boston*, azzal az elhatározással, hogy maga keresi meg kenyerét. A mikor *Philadelphia* főutczáján, hóna alatt tartva megvásárolt kenyerét, gyűrött ruhájában végig megy, elég szánalmas látvány lehetett, de csak külsejére nézve szegényes, munkaerejére támaszkodva, lélekben gazdag: magával hozza egész családi örökségét, tettejét, természetes vidámságát. Szülővárosától távol az idegen városban otthon van mihamar, tisztos munkájából megél és boldog, mert gyermekkorában megkezdett munkáját folytathatja: önképzésén és önmagának a tökéletesítésén dolgozhat.

Lessingről mondják, hogy nemcsak az ismeretek tették boldoggá, hanem az ismeretekért való küzdelmek is. Szó sincs róla, e szavakban foglalt jellemzés nemcsak reá vonatkozik, hanem vonatkozik mindazokra, a kik itt valami maradandóbbat alkottak. Mindazoknak az élete, a kik bármely téren új utat törnek, a munkának, a testet-lelket emésztő küzdelmeknek a láncolata. Nem lehetett e tekintetben kivétel *Franklin* sem. A fiatal nyomdászsegéd érdeklődése szokatlanul sok irányú s a mi ennél is fontosabb, mindabban, a mi figyelmét fölkelti, fáradhatatlanul tevékeny. E tekintetben a genfi reformátorra, *Kálvin Jánosra* emlékeztet. Előszóval olvas, figyelemmel kíséri az életet s mindaz, a miről tudomást szerez, gondolatokat vált ki lelkéből, elhatározásokra, tettekre hangolja. Az efféle emberekből kerülnek ki azok, a kik sokak előtt világítanak, miközben önmaguk nem ritkán hévességben égnek.

Tudásvágyával kezdettől lépést tart az óhajlás, hogy gondolatait helyesen kifejezze. Csudálva látja, milyen szépen írnak a hivatottak. Egész erővel beleveti magát a munkába, hogy a jó stílus titkait megismerje. És törekvései nem maradnak meddők, miközben a legjobb írókat tanulmányozza s azok sajátosságairól tudomást vesz, egyéni, egészséges gondolkodásmódjának minden kiválóságát érvényre emeli; olyan stílusra tesz szert, mely a világossággal, érthetőséggel a rövidséget egyesíti.

Ismeretekről, *Franklin* olvasmányairól lévén szó, figyelmet érdemel, hogy a fiatalember vezetés nélkül a sok olvasás közben el nem téved, egészséges érzéke őt a megtévedéstől megoltalmazza. El sem tudjuk képzelni, hogy milyen irányban fejlődtek volna útjai, ha sorsa fölött önmaga éber szemmel nem őrködik. A sokat, válogatás nélkül olvasó ember ugyanis könnyen juthat hamis vágányra. Valamint a jó könyvek a legbőlesebb, legderekbabb emberek kutatásainak, gondolatainak a legjavát tárják elénk,

úgy a rossz könyvek könnyen hoznak olyan eszméket felszínre, a melyek a lelkivilág összhangját megzavarják. Az olvasásnak nem csekély művészete kell ahhoz, hogy bizonyos dolgokat ne olvassunk.

A veszedelem *Franklint* is megkörményezi, olvasmányai közben olyan könyvek is kerültek a kezébe, a melyeknek gondolatai úgy családjának hagyományaival, mint vallásos lelkületével ellenkeznek és ő mint afféle reproductív szellem, nem marad az elmélet mellett. Az alig húsz éves nyomdászsegéd 1725-ben egy értekezést ír és ad ki *Londonban*, a melyben a szabadságról, az örömről, a fájdalomról szólva azt vitatja, hogy a jó és rossz, az igazságosság és igazságtalanság, a bűn és erény viszonylagos fogalmak, ténylegi különbség közöttük nincsen. Ennek az elvnek a következményei messzehatók, mert ha minden mindegy, ha nincsen erény és nincsen bűn, ha «sem nem rossz az, sem nem jó; mind csak hiábavaló», akkor csak egy dolognak van a rövid életben értelme, annak, a mi pillanatnyi gyönyört okoz. Ennek az életfilozófiának a tartalma ebben csucsoódik ki: «Hagyd a jövőt, öleld a márt. Örömből, kéjből vedd ki részed!» *Franklin* igen hamar, részben elvbarátainak eljárásából is belátja, hogy az érintett elv hamis, veszedelmes, mert alapjában véve elvtelenségre vezet. Valami kritériumnak kell lennie, a mi e fontos kérdésben tájékoztat és egészséges szelleme megtalálja ezt, megtalálja úgy az erénynek, mint a bűnnek a következményeiben. Ismerni akarod a fát, ízleld meg gyümölcseit; gyümölcseiről ismerjük meg a fát. Reális, fajbeli kiegyenlíthetetlen különbség és ellentét van az erény és bűn között; nincsen olyan körülmény, a mely indokolná, hogy az utóbbinak bármily, ha még oly csekély engedményt is tegyünk. Erre a felfedezésre megtisztul előtte a láthatár, tisztábban láthatja céljait és fájdalommal gondol előbbi tévedésére. «Ez a röpirat, mondja idevonatkozólag, életemnek egyik sajtóhibája.»

Megtalálja a helyes utat, ámde gyakorlati szelleme ezzel nem elégszik meg. Ha van jó út, ez arra való, hogy az ember rajta haladjon, haladjon visszafordulást nem ismerő határozottsággal, ha megannyi önmegtágadásba kerülne is. «Meggyőződtem arról, úgymond, hogy az igazságosság, becsületesség, őszinteség fontos. Feltettem magamban, hogy egész életemben ezekhez az erényekhez fogom magamat tartani... Küzdeni fogok minden gyaroltság ellen. De átláttam, hogy elméleti meggyőződés a felől, hogy erényeseknek kell lennünk, nem elég. Ha, az elhajlástól meg akarjuk magunkat oltalmazni, a rossz szokásokat ki kell irtanunk, helyükbe jókat kell plántálnunk s csak akkor bizhatunk abban, hogy életünk folyamán a helyes ösvényen maradunk.»

Világos, hogy *Franklin* úgy az ismereteket, mint azok helyes előadási módját a maga értéke szerint becsülni tudja. Érintett «nyomdahibája» után azonban tisztába jön azzal, hogy a tudomány, annak helyes előadása csak eszköz; a cél magasabban van: az emelkedett erkölcsi nagyságban. Ennek javaira vágyódik. Nem épen példátlan dolog, mert a nemesnek meghonosítása magunkban oly eszmény, a miért az ifjú szív lelkesül, az emberek között a különbség abban van, hogy az egyik erősebb az eszményért való küzdelemben, a másik pedig a küzdelmet abban hagyja. Az efféle harc elég nehéz: önmagunk ellen kell háborút viselnünk!

Távol legyen minden kicsinyesség; nem végzett itt még senki nagyobb

munkát, a ki puha és elnéző volt a maga gyarlóságaival szemben. A latin közmondás is óva int, mondván, bocsáss meg másoknak, de magadnak soha (*«nunquam tibi»*). Sokat lehetne beszélni arról Augustinustól Lutherig, sőt azokon innen Kanttól Széchenyiig, hogy milyen nagy szerepe van az önfegyelmezésnek, az önmagunkkal való elégedetlenségnek. Ebből annyi tartozik ide, hogy Franklin magasabb értékekre törekedvén, megkezdte az önfegyelmezés kemény munkáját.

A mint a maga számára készített táblázat előtt látjuk, a mint lelkiismerete előtt esténként beszámol, megértjük gondolatait: fejlődésünknek akadályait magunkban hordozzuk, ezeknek eltávolítása fontos, de nehéz, mert minél magasabbrendűek ideáljaink, annál nagyobb önmegtagadás jár érte. A jó szándék nem elégséges, az akarat is csak az útnak feléig vezet el, a másik felén a gyakorlat támogat, úgy vagyunk minden jóra valóssággal, az erénnyel is, mint a széprással: gyakorlás által szokjuk meg.

Az előttünk levő önéletrajz bőven ismerteti írójának önfegyelmezését, az életrajzírók Franklinról szólván sokféle változatban beszélnek arról, mennyire bíztak benne polgártársai, a kormányzó minden fontosabb ügyben kikérte tanácsát, kisebb-nagyobb dolgokban előkerült a kérdés: «Mit szól hozzá Franklin?» Mi az ok és okozati összefüggésre mutatunk rá. Franklin megbízhatósága ismeretes volt, erre pedig befolyik az, hogy magát kérlelhetetlenül ellenőrzi. Új és új erőket merít az ideálokból, a melyeknek hogy magunkat körülírva fejezzük ki — oltárt emelt szívében. Akárhány nagyobb szónok volt, de nagyobb hatással nem beszélt senki, mert szavai olyan becsületes szívnek a tolmácsai, mely magasabb erkölcsi hatalom alatt áll.

Helyesen jár el. Előbb magával, a saját viszonyaival jön rendbe, mielőtt a társadalmi viszonyokra gondolna. Nem esik szélsőségekbe, nem fősvény, nem komor s miután üzletét és pénzügyi viszonyait rendezi, olyan tevékenységet fejt ki a közelet terén, mely a közönséges mértéket messze túlhaladja. Közművelődési egyesületet, kölcsönkönyvtárat, tűzoltóegyletet, kórházat alapít, szervezi az utcai rendőrséget, felállítja a honvédséget, czélszerű kályhát talál fel, tudományos kutatásokat eszközöl, közérdekű és közhasznú értekezéseket, cikkeket ír.

Értekezései (németre fordítva már 1819-ben megjelentek: «Dr. Benj. Franklins nachgelassene Schriften und Correspondenz. Weimar») a politikai, a valláserkölsi, gazdasági, társadalmi élet sok kérdését felölelik és ezek közül nem egyet haszonnal olvashatunk ma is.

A mint ír és az életnek temérdek problémájáról (a gyermekek nevelése, a nyelvtanulás, a sakkjáték, a helyes életmód, a népességi viszonyok összefüggése az erkölcsi étellel, a rabszolgakereskedés, a szegényügy, az amerikai életviszonyok «Tanács azoknak, a kik Amerikába akarnak költözködni», a vallási türelem, a boldogság kérdése stb.) vidáman beszélget, egyszerűen lelkiéletének, kedv- és örömmérsékletének egész gazdagsága feltárul. Nincsen ebben a munkásságban semmi abból a tetet-leket emésztő nyugalanságból, a mit az ügybuzgó tevékenységtől elválasztani oly nehéz. Ennek az iparosnak, tudósnak, reformernek egész lényén egyetemes nyugalom vanul át, mely Deák Ferenczre emlékeztet, ez adja meg kedélyének alapszínét. Akár tanul, üzletét rendezi, akár valami reformon dolgozik, elbeszél, tanít.

ír, munkássága derült egyéni tevékenységének természetes gyümölcse. Magával szemben tárgyvilágos, a nélkül, hogy erre különösebben törekednie kellene, igazságos, a nélkül, hogy érezniök, milyen nehéz dolog ez. Vele-született józan szerénység ömlik el egész lényén, hasonlatos a szőlőtőhöz, mely csendben, természeténél fogva hozza meg gyümölcsét.

Az 1732. évtől kezdve negyedszázadon át évenként egy naptárt ad ki. Kevés nyomtatvány van a világirodalomban, a melynek akkora hatása lett volna, mint ezeknek az igénytelen külsejű kalendáriumoknak, melyeket a nép «a szegény Richárd naptárának» nevezett el. (*Franklin* Saunders Richárd név alatt szerkeszti azokat.) Hatásukat az magyarázza meg, hogy a vállalat igen alkalmas időben indul meg és azt adja a népnek, a mire szüksége van. «Azon iparkodtam, így tájékoztat *Franklin*, hogy mulattató is, hasznos is legyen s valóban szívesen vették... évenként körülbelül tízezer példány kelt el belőle. A mikor láttam, hogy még a szomszédos tartományokban is terjed, észbekaptam: ime a kalendárium az ismeretek terjesztésének eszköze, mert hiszen a nép kalendáriumon kívül más könyvet alig vásárol. A kalendárium egyes helyeire közmondásszerű mondatokat iktattam, olyanokat, a melyek a szorgalomnak, mint a boldogulás eszközének a megszilárdítására, ennek az erénynek a lelkekbe való plántálására alkalmasak voltak.»

A szóban lévő naptár egyik évfolyamában az érintett czélt tartva szem előtt, *Franklin* egy kisebb elbeszélés keretében terjeszti elő mondani-valóját egyszerűen és a mit mond, gyakorlatias észjárásának tolmácsa. Egy árverés előzményeit írja le. Nagy néptömeg gyűl össze, nem akar lekésni senki. Az árverés megnyitása előtt találkoznak az ismerősök, előkerül az örök téma: nagy a drágaság, nem lehet megélni, az adó elviselhetetlen, stb. Egy öreg ember (az öreg Ábrahám) szó nélkül hallgatja egy ideig a beszélgetéseket, azután elkezd beszélni. Igaz, a mi igaz, viselünk terheket, fizetünk adót, persze hogy ezeket a terheket észre vesszük, de gondoljuk meg, hogy mennyi teher nyomja vállainkat még ezenkívül is, a melyek még nagyobb áldozattal járnak. Ott van pl. a kényelemszeretet. Mennyibe kerül ez? Bizonyosan sokba, különösen ha meggondoljuk, hogy megtöri erélyünket; a félredobott kulcsot elpusztítja a rozsdá, holott a használatban lévő fényes marad. Igen hajlandók vagyunk az idők változásától várni sorsunk javulását. Hiú reménység! Változzunk meg s az idők meg fognak változni. A szorgalom a boldogulás szülőanyja.)

A munka magában véve nem elég, kitartással kell párosulnia. Ne hagyd el műhelyedet és műhelyed nem hagy cserben téged. A gyakran átültetett fa kiszárad. Ha azt akarod, hogy dolgozod rendben legyen, magad nézz utána. A ki napszámosaira nem ügyel fel, a pénzét dobja ki. Még senki sem bánta meg, hogy önmagának gondját viselte, mert mindenki önmagának a leg-hivebb szolgálja. Kis hibákból nagy bajok keletkezhetnek; egy patkószeg hiánya miatt lassan leesik a patkó, azután megromlik a ló lába.

Még a kitartó szorgalom sem elég. Mit ér a szorgalom és kitartás, takarékoság nélkül? Hány tallér veszett kárba, a mióta az asszonyok a tea mellett a szövést és varrást elfelejtették? Tanulj meg takarékoskodni. Spanyolország amerikai kincsei mellett is elszegényedett, mert kiadásai bevételeit túlhaladták. A bor, a játék, stb. elolvastja a vagyont, megnöveli

az igényeket. Egy-egy kedvtelés sokszor többbe kerül, mint két gyermeknek a fölnevelése. Sok kicsiny sokra megy. A kiadásokra nagyon kell vigyázni. Kis hasadás miatt is tönkrementek már nagy hajók.

A mire szükséged nincsen, az elég olcsó nem lehet. Sokan mentek már tönkre az ú. n. olcsó vásárlások miatt. Az okos a más kárán tanul, a bolond a saját kárán is ritkán okul. A mi fölösleges, veszedelmes is, mert felébreszti az igényeket, a függetlenségnek eme legveszedelmesebb ellenségeit. Az a paraszt, a ki egyenesen áll, nagyobb, mint az a nemes úr, a ki letérdel. Hány ember gondolja : ezt a kiadást elbirom s lassan odajut, hogy vagyoni helyzete megínog. Még a liszteszsák is kimerül, ha mindig csak kivesszünk belőle. A vizet is akkor kezdjük becsülni, a mikor a kút már kiszáradt.

Ha meg akarod tudni, hogy mi a pénz, eredj, kérj kölcsön, majd megtudod! Ha azt akarod megtudni, mit tesz pénzt kölcsönadni, kérd vissza kölcsönadott pénzedet, majd megtudod! A fényűzési czikkek gyerekes szeretete veszedelmes oktalanság. Az egyik váagnak kielégítése nyomán támad a másik. Sokkal könnyebb az elsőnek ellenállani, mint a következőnek; az a szegény, a ki a gazdagot akarja utánozni, olyan nevetséges, mint a mesebeli béka, a melyik olyan nagy akart lenni, mint az ökör. A nagy hajók kimerészkedhetnek a nagy tengerre, a kisebbek csak hadd evezzenek a part mentében. A ki a hiúsággal ebédel, a szegénységgel fog vacsorázni. Könnyű hitelre vásárolni, de gondold meg, mit jelent adósságba kerülni. Az adósság rabságba visz. Előbb szégyenkezel hiteleződ előtt, azután ürügyeket gondolsz ki. A szabad ember bátran néz mindenkinek a szemébe, az adósság legszebb erényünket, önértetünket teszi tönkre. Az üres zsák egyenesen meg nem állhat. Könnyebb két tűzhelyet emelni, mint egyen állandóan főzni. Inkább feküdj le vacsora nélkül, mintsem hogy adóssággal ébredj föl. Azon, a ki a jó tanácsokat el nem fogadja — segíteni nem lehet, a ki a jó szóra nem hajt, az szenvedni lesz kénytelen.»

«Ilyenformán beszélt az öreg, a tömeg ugyan hallgatta, de mint rendesen, ellenkezőleg cselekedett. Az árverés megkezdődött és a legtöbb ember vásárolt — ész nélkül.»

Ezek és az efféle axiómák tetszéssel találkoztak, hatásuk nagy volt. *Franklin* arról értesít, hogy «az amerikai lapok mind közölték azokat, Angliában nagy ivekre kinyomatták, hogy a házakra függeszthessék, Franciaországban két rendbeli fordításban nyomtatták ki és . . . ingyen osztották ki a nép között.»

A nagy politikával *Franklin* életének első felén nem igen foglalkozik, a szorgalmas nyomdász, a ki nem egyszer maga vitte haza a megvásárolt papírost a talyigán, valószínűleg nem álmodta soha, hogy valaha azok között foglal majd helyet, a kik nemzetek sorsát intézik. Még a mikor a philadelphiai városi tanácsba beválasztották, csak szűkebbkörre terjed ki figyelme, de a mikor a pennsylvániai törvényhozó testületbe küldik, egyszerre megnyílik előtte a láthatár s a felmerült nagyfontosságú politikai kérdések árja magával ragadja nagy czélok felé, hogy kipróbált erejével azok megvalósítását előmozdítsa.

Az *Ohio*-vidéki határvillongások után (a melyek Európában a hétéves háborúra, Északamerikában az angol-francia háborúra vezetnek), őt is

kiküldik az *Albanyba* összehívott kongresszusra, hogy a gyarmatok között kötendő szövetségről tanácskozzék. Praktikusan gondolkozó agyában egyszerre fölmerül az összes északamerikai gyarmatok központi kormányának és egy szövetségi alkotmányának eszméje. A tervezettel készen van mihamar, illetékes helyen nem fogadják ugyan el, (az angoloknak nagyon demokratikus, az amerikaiaknak igen konzervatív), de a későbbi fejlemények megmutatják, hogy a kezdeményezés helyes úton indult. «Meg vagyok győződve, — mondja idevonatkozólag *Franklin*, — hogy elfogadása mind a két oldalon, úgy itt, mint az Óceán tulsó partján szerencsét jelentett volna. Az egyesített gyarmatok meg tudták volna magukat védelmezni, angol segítőcsapatokra nem szorulnak, a miből következik, hogy *Angliának* nem lett volna szüksége *Amerika* megadóztatására ürügyeket keresni, a véres háborút kikerülhettük volna.»

A dolog természeténél fogva a háborúval együtt előtérbe kerülnek a pénzügyi kérdések és újra szőnyegre kerül *Pennsylvania* polgárainak régibb sérelme, midőn a «birtokosok» (Penn Vilmos utódai) adómentességükhöz körömszakadtig ragaszkodnak.

A philadelphiai törvényhozógyűlés az ügynek tisztázása végett *Franklint* Londonba küldi, a ki 1757 júl. 27-én érkezik meg. Ennek az útnak leírásával megszakad az önéletrajz. *Franklint* felhalmozott teendői, majd később betegsége és halála megakadályozták abban, hogy azt befejezze. Világos, hogy a munka így is tanulságos; írója ötvenegy esztendőnek emlékeire tekint ebben vissza. Világosan megjelöli a fundamentumot, a melyre épített. És a mikor erről beszél, érthető nyelven magyarázza meg, hogy a becsületesség, türelmes kitartás a legalsóbb helyzetben született embert is felemeli oda, hogy magának a társadalomban tisztességes állást és hírnevet biztosítson. Carlyle szerint: «Valamint a legfönségesebb evangélium alapján véve életrajz, úgy minden jó embernek életrajza evangélium, mely prédikál, azt mondja, hogy az ember égi lény, nem a körülmények és a szükségszerűség rabja, hanem ellenkezőleg, győzedelmes hódító.» *Franklin* Benjamin önéletrajza ezek közül való.

A fordító.

I.

Kedves Fiam! Mindig örültem, ha módomban volt családunk egykori tagjairól valamit megtudni. Bizonyosan emlékezni fogsz arra, mennyit kérdezősködtem még életben lévő rokonainktól a régiekről akkor, a midőn együtt voltunk Angliában; tudod, hogy e czélból még hosszú utakat is tettem. Azt hiszem, téged is érdekelni fognak az én életem eseményei, a melyekből itt-ott egyet és mást már ismersz is. Mostanában van egy kis időm, reményem van arra, hogy néhány hetet falun, visszavonulva és gondtalanul tölthetek, azért azt gondoltam, felhasználom ezt az alkalmat és életem emlékeiből valamit papírra vetek.

Erre vannak nekem még más indító okaim is. Szegénységben, homályban születtem és nevekedtem fel és ebből meglehetősen magas jólétre és hírnévre emelkedtem; nem jelentéktelenek azok a sikerek, a melyeket elértem, utódaim valószínűleg érdeklődéssel fogják hallani, hogy voltaképen melyek azok az eszközök, a miknek Isten segítségével emelkedésemet köszönhetem. Talán még hasznukat is veszik, ha hasonló helyzetbe jutván, érdemesnek fogják látni, hogy példámat kövessék.

Szerencsémre gondolva, nem egyszer mondtam, hogy szívesen élném át — ha ez tőlem függne — újra az életet, legfeljebb csak annyit kötnék ki, hogy legyen nekem szabad, úgy mint a könyvíróknak, könyvük második kiadásában az elsőnek nyomdahibáit kijavítani. Persze nagyon szeretném ez esetben életemnek egyes fájdalmas tényeit, körülményeit jobbakkal kicserélni, de belemennék az alkuba e nélkül is. Ámde az életet megismételni nem lehet. Így állván a dolog, megpróbálom azt, a mi hozzám a legközelebb van, megpróbálom összeszedni, leírni azt, a mire emlékezem, ilyenformán újra élem át a multat s a mikor így járok el, engedek az öreg ember természetes hajlandóságának, a ki úgy szeret beszélni arról, a mi volt, a mi elmúlt! Így nem is leszek unalmas. Ha szóval mondanám el életem emlékeit, nem lehetetlen, hogy sokan csak a köteles tiszteletből hallgatnának reám, így pedig írásomat ha megunja bárki, bármikor félreteheti. És aztán — meg kell vallanom — van ebben az elhatározásban némi része a hiúságnak is. Valahányszor valaki beszédét így kezdte: «Dicsekedés nélkül mondhatom legott láttam, hogy szavaiból csak úgy kirí a hiúság. A legtöbb ember gyűlöli a hiúságot — másokban, gyűlöli akkor, ha maga még oly nagy mértékben is rabja annak. Én a hiúságnak szabad tért engedek mindenütt, a hol találkozom vele, mert meg vagyok róla győződve, hogy ennek is megvan a maga haszna, megvan az illetőre magára nézve és megvan környezetére nézve, mert a hiúság sok jóra való cselekedetnek a rugója. Nem is volna épen nagyon fonák sok esetben, ha valaki az élet javai között a hiúságért is hálát adna az Istennek.

Miután épen az Isten iránti hálára került a beszéd sora, szívem teljes alázatosságával el kell ismernem, hogy eddigi életemnek minden szerencsését jószág gondviselésének köszönhetem. Ő adott nekem segítséget, ő nyitotta fel előttem a segélyforrásokat. Reményilem, habár erre biztosan nem számíthatok, hogy jószágát ezentúl sem fogja tőlem megvonni, ha pedig megvonná, hiszem, erőt fog adni a bajok elviselésére, a melyek végre is engem csak úgy érhetnek, mint bárki mást. A jövőt csak az ismeri, a ki kezében tartja sorsunkat, a ki szenvedéseinket is üdvösségünkre fordíthatja.

Valamikor a kezembe kerültek az egyik nagybátyámnak a jegyzetei, a ki szintén szívesen gyűjtögette a családunkra vonatkozó adatokat; ezek némileg tájékoztatnak egyben és másban elődeinkről. Ezekből tudom, hogy családunk több mint háromszáz éven át egy és ugyanazon községben (*Ecton, Northamptonshire*) lakott: mintegy harmincz holdnyi szabad földbirtokon gazdálkodott. Ezt megelőzőleg mennyi ideig lakott a községben a család, annak nagybátyám nem tudott a végire járni, valószínű, hogy ott lakott az akkor is, mielőtt még a Franklin nevet felvette volna, a mely név eredetileg bizonyos társadalmi állást jelentett.* Miután az említett kis földbirtok az egész családot nem tudta táplálni, a család a kovácsmesterséggel is foglalkozott, névszerint rendszeren annak legidősebb férfitagja tanulta ki azt. Így volt ez egész a nagybátyám koráig.

Az ectoni anyakönyveket átkutatván, a születésekről, esketésekről, elhalálozásokról visszamenőleg csak az 1555. évig találtam feljegyzéseket. Az előbbi évekről ezen a vidéken anyakönyveket nem vezettek. Ezekből láttam, hogy öt nemzedék legifjabb ágának a legifjabb fiútda vagyok. Nagyatyám: *Tamás* 1598. született, *Ectonban* lakott mindaddig, a míg a kovácsmesterséget folytatni tudta, ekkor *Bunburyba* (*Oxfordshire*) ment a fiához *Jánoshoz*, a ki ott képfestő volt s a ki mellett ebben a mesterségben jártasságot szerzett. Itt is temették el; 1758. láttuk síremlékét. Legidősebb fia, *Tamás* a családi házban *Ectonban* maradt, a mely aztán örökségképen a hozzátartozó földdel együtt egyetlen leányára szállott, a ki azt később férjének, a *Wellinborough-ból* való *Fishernek* beleegyezésével *Istednek*, a mostani tulajdonosnak eladta. Nagyatyámnak négy fia volt, a kik valamennyien elérték a férfikort: *Tamás, János, Benjamin* és *Józsiás*. Miután papirjaim kéznél nincsenek, emlékezetből mondok el róluk egyet-mást, ha írásaim távollétem alatt el nem vesztek, közelebbi tájékozódást szerezhetsz azokból.

A legidősebb nagybátyám nagyatyám mellett kitanulta a kovácsmesterséget, de mint afféle jófejű, természetes eszű fiatalember magára vonta *Palmer* úrnak, a község legelőkelőbb emberének a figyelmét s ő tovább taníttatta, sőt többi nagybátyáimat is buzdította, hogy őt támogassák. Így aztán a jegyzői teendőkben jártasságra tevéen szert, jelentékeny személyi-

* Valamikor a Franklin szó bizonyos társadalmi állást, rangot jelentett, erre mutat a többi között egy 1412-ben írott munkának (*«De laudibus regum Angliae»*) következő helye *«Regio etiam illa, ita respersa refertaque est possessoribus terrarum et agrorum, quod in ea villula tam parva reperiri non poterit, in qua non est miles, armiger vel pater familias, qualis ibidem Franklin vulgariter nuncupatur»* (L. *«B. Franklins nachgelassene Schriften»*. Weimar 1817. Név nélkül.) Ford. megj.

séggé nőtte ki magát, mind a községi, mind pedig magának a grófságnak és *Northampton* városának ügyeire befolyást gyakorolt. *Ectonban* több jellemző dolgot mondtak el felőle. *Lord Halifax* kegyeit és becsülését mindvégig élvezve 1702-ben, januarius hó 6-án — épen négy évvel az én születésem előtt hunyt el. Mikor a falu öreg embereivel felőle beszélgettünk, meg voltál lepve, mert élete és jelleme sokban megegyezett az enyémmel. Emlékszem rá, hogy így szólottál: «Ha négy évvel később halt volna meg, az ember hajlandó lenne a lélekvándorlásban hinni.»

János, a másik nagybátyám, ha jól emlékszem, gyapjufestő volt, *Benjamin* a kékfestőmesterséget tanulta ki. Ez utóbbi jóeszű ember volt, a kire világosan emlékszem, mert gyermekkoromban *Bostonban* atyámat meglátogatta, sőt hosszabb ideig lakott is nálunk. Magas kort ért, unokája, *Sámuel* még mai nap is él *Bostonban*. Hagyatékában két negyedrért kötet költemény maradt, afféle alkalmoszerű versek barátaihoz. Külön módját találta fel a gyorsírásnak, erre engem is tanítgatott, de miután nem gyakoroltam — idővel elfelejtettem. Az ő neve után kereszteltek engem *Benjamin*-nak. Atyám és *Benjamin* nagybátyám nagyon szerették egymást, az utóbbi vallásos ember volt; nagyon szívesen hallgatta a prédikátorokat, a kiknek beszédeit a saját gyorsírási módján leírta, kötetekbe gyűjtötte. Előszerettel, sőt viszonyait tekintve túlságosan is politizált. Nemrégiben *Londonban* egy több kötetből álló kéziratgyűjteménye került a kezembe, melyben az 1641—1647. években megjelent kiválóbb röpiratok vannak meg. Mint a kötetek sorszáma mutatja, néhány közbeeső kötet hiányzik a gyűjteményből, még így is tekintélyes anyag: nyolcz ívrét és húsz negyedrért kötetből áll. Egy antikvárius, a kitől könyveket vásároltam, hívta föl a gyűjteményre, mely ott volt könyvei között, figyelmemet. Nagybátyám körülbelül ötven évvel ezelőtt, a mikor *Amerikába* költözött, ott hagyta a könyveket. A lapok szélein ott láttam sajátkezü jegyzeteit.

Szegénysorsú családunk korán csatlakozott a reformációhoz és hite mellett a veszedelmek ellenére állhatatosan megmaradt, még *Mária* királyné uralkodása alatt is. Volt a családnak egy bibliája, a melyet egy lecsapható szék felső lapja alá kötve rejtettek el. Ha nagyapám fel akart belőle valamit olvasni, a szék felső lapját levette, térdeire tette s úgy forgatta a lapokat, de ilyenkor mindig kint állt az ajtóban valamelyik gyermek, hogy ha jön az apparitor (a papi törvényszék embere) — hiraással legyen. Ilyenkor a szék felső lapját a ráerősített bibliával visszatették a helyére. Mindezt *Benjamin* bátyám beszélte el nekem. A család *II. Károly* koráig anglikán volt, midőn azonban néhány állásától megfosztott noncanformista pap *Northamptonshire*-ben prédikált, *Benjamin* és *Józsias* hozzájuk csatlakozott, reformátusok lettek; a többiek a püspöki egyház kebelében maradtak.

Atyám, *Józsias*, korán, 1682 körül megházasodott, feleségével és három gyermekével *Ujanghába* jött, a régi hazában ugyanis megtiltották, gyakran megzavarták az összejöveleteket, mire néhány kiválóbb ismerőseivel elhatározták, hogy oda fog költözni, a hol reményük szerint vallásukat szabadon gyakorolhatják.

Atyámnak *Amerikában* első házasságából még négy gyermeke született; második házasságából aztán volt tíz, úgy, hogy összesen tizenhét gyermek volt a családban. Még emlékszem arra az időre, a mikor tizen-

hárman ültünk az asztalnál. Valamennyien felnevekedtek, családot alapítottak. Én a fiúk között a legfiatalabb voltam, az utolsóelőtti gyermek. *Bostonban, Uj Angliában* születtem. Atyámnak a második felesége, az én édesanyám. *Folger Abiah, Folger Péter* leánya volt. *Folger* az első gyarmatosokkal jött *Uj Angliába, Cotton Mather* egyháztörténetében róla, ha a szavakra jól emlékezem — mint «vallásos és képzett emberről» tisztelettel emlékezik meg. A mint hallottam, több kisebb értekezést írt, a melyek közül azonban nyomtatásban csak egy jelent meg. Ezt több esztendővel ezelőtt magam is láttam. Ez a dolgozat amaz idők és emberek ízlése szerint rímekbe szedve látott napvilágot 1675-ben és az akkori kormányférfiakhoz volt intézve úgy a lelkiismereti szabadság érdekében általában véve, mint névszerint a baptisták és a quackerek érdekében, a kik üldözésnek valának kitéve. A szerző ezeknek az üldözéseknek tulajdonítja a bajt, a benszülöttek ellen folytatott háborút, mert e csapások az Istennek büntetései, a gonosz cselekedetek következményei. Felhívja a kormányt, hogy az efféle szívtelen törvényeket szüntesse meg. Úgy vettem észre, hogy a költeményen férfias őszinteség és megkapó egyszerűség ömlik el. Az utolsó hat verssorra még emlékszem, csak az első kettőnek a szörendje bizonytalan előttem. Az egésznek értelme az, hogy szavai jóindulatból származnak, nem is akarja nevét elhallgatni, mert a névtelenül írott cikkeket nem szíveli, azért így szól : «Lakom Sherburnban, onnan irok. Bennem igaz barátot birtok. Titeket mindég szeretett Ti jó Folger Péteretek.»

Idősebb fivéreim mind különböző mesterségeket tanultak. Én nyolcz-éves koromban latin iskolába mentem, atyám ugyanis, mint tizedik fiát, engem egyházi szolgálatra szánt. Nagyon könnyen tanultam (hamar tanulhattam meg olvasni, mert arra az időre nem is emlékszem, a mikor olvasni nem tudtam) és mert atyám barátai azt mondogatták, hogy derék tudós lesz belőlem, atyámat elhatározásában megerősítették. *Benjamin* nagybátyámnak is tetszett a terv, azt mondta, hogy összegyűjtött prédikációit nekem adja mind, ha azokat meg akarom tanulni. Ámde én bizony csak egy évig jártam latin iskolába, jöllehet idővel a legjobb tanuló lettem, és még évközben a második osztályba, sőt az év végén a harmadikba léptem elő. Atyám szándékát megváltoztatta, megváltoztatta pedig részint azért, mert nagy családja miatt a taníttatás költségeit viselni nem bírta, részint azért, mert — mint azt atyám barátainak jelenlétében elmondotta — sok tanult ember él nagy nyomorúságban. Kivett a latin iskolából és *Brownell* György úr írás- és számolási iskolájába íratott. *Brownell* ügyes tanító volt, hivatásának megfelelt, mert szeretettel oktatott és a tanítványokba bátorságot öntött. Vezetése mellett előrehaladtam a szépíráásban, de a számolással nehezen boldogultam. Tízéves koromban atyám kivett az iskolából, hogy az üzletben, különösen pedig a szappanfőzésben, a gyertyamártásban segítségére legyek. Atyámnak a szappanosság nem volt a tanult mestersége, csak később fogott hozzá *Uj Angliában*, mert látta, hogy tulajdonképeni mesteriségéből, a festőmesterségből nagy családját el nem tarthatja. Ettől kezdve a gyertyákhoz kanóczot vágtam, megtöltöttem a formákat, kiszolgáltam a boltban, eljártam a megbízásokban, stb. Ez a foglalkozás nem volt nyemre, ellenben a tengerészetért lelkesültem, csak hogy atyám meg erről nem akart tudni. Közel laktunk a vízhez, hamar megtanultam úszni, csónakot kormá-

nyozni. Valahányszor a fiúkkal csónakáztam, én voltam a kormányos, különösen, ha a helyzet kritikussabbá vált, általában minden vállalkozásnak én voltam a vezetője, nem ritkán bajba keverve mindnyájunkat. Elmondok egy esetet, a mely azt mutatja, hogy a közügyek iránti érzék már korán fejlődött ki bennem, habár ebben az esetben nem jártam el helyesen.

A Malomtó az egyik oldalon határos volt egy sós vizű mocsárral; ennek szélén magas vízállás mellett csellékre halásztunk, e tó az egyik oldalon egy sós vizű tóval volt határos, a hol annyit járkáltunk, hogy valóságos pocsolya keletkezett ott. Célirányosnak látszott töltést emelni, azt indítványoztam, hogy csináljunk ilyet, ezen majd járhatunk, megmutattam a fiúknak, hogy erre való anyagunk is van, ott volt egy kőrakás, a melyből a kőművesek a víz partján házat építettek. Az indítvány tetszett. Este, a mikor a munkások hazamentek, összejöttünk. Nekiestünk a munkának, mint a hangyák. Ketten, itt-ott hárman is cipeltünk egy-egy követ, kis töltésünket elkészítettük. Reggel nagyot néztek a munkások. Azok a kövek hiányoztak, a melyeket a töltésre felhasználtunk. Kutatták a tetteseket, lelepleztek és szüleink előtt bevádoltak bennünket. Egyikünk-másikunk kikapott. Hiába védekeztem atyám előtt, hiába mondtam, hogy a töltés jó és hasznos; a mellett maradt s nekem is be kellett látnom, hogy nem lehet hasznos az, a mi jogtalan.

Bizonyosan atyámról is szívesen hallanál egyet és mást. Jól megtermett ember volt, közép magas, de arányos testalkatú, tehetséges ember, szépen rajzolt, értett valamit a zenéhez, hangja csengő volt és kellemes. Élvezettel hallgattuk, ha esténként hegedűjét elővette, ha azon munkája befejezése után játszott és mellette egy-egy zsoltárt vagy dalt elénekelt. Tehetséges mechanikus, a ki szükség esetén különféle mesterségek műszereivel tudott bánni. Mindenekfölött azonban egészséges életfelfogása és józan ítélőképessége által tűnt ki úgy a közügyekben, mint magánéletében. Habár nagyszámú családja és csekély vagyona miatt, a melyek őt mesterségéhez kötötték, a nyilvános élet dolgaiba be nem folyt, mégis, jól emlékszem, gyakran felkeresték a község előkelő emberei, hogy úgy a város, mint az egyház ügyeiben tanácsát kikérjék, ezt figyelembe is vették. Magánügyekben is fölkeresték; perlekedő felek között nem egyszer bíraskodott. Asztala mellett, a mennyire tőle tellett, értelmesebb barátjait, szomszédjait szívesen látta vendégül, ilyenkor hasznos és érdekes dolgokra terelte a beszédet, a melyekből mi gyermekek tanulhattunk. Ilyenformán már jókor ráterelte figyelmünket mindarra, a mi az ember életében igazságos, okos és üdvös. Az asztalra került ételekről akár jók, akár kevésbé jók voltak is azok, akár jóízűek, akár ízetlenek, fűszeresek, vagy nem — soha sem beszélt, egyiket sem becsülte többre, mint a másikat. Én ennek következtében az efféle dolgok iránt már kora ifjúságomtól kezdve teljesen közönyös voltam; mitsem törődtem azzal, hogy mit tesznek elem, ma sem törődöm vele. Egy órával az étkezés után, nem tudnám megmondani, hogy mit ettem. Ennek nagy hasznát láttam utazásaim alatt, holott utitársaim néhanapján valószínűszen szerencsétleneknek érezték magukat, hogy elkényeztetett inyüket és ízlésüket kielégíteni módjukban nem volt.

Anyám is pompás egészségnek örvendett; gyermekeit, mind a tizet, maga táplálta és én betegség miatt nem hallottam panaszkodni sem anyámat,

sem atyámat soha, kivéve azt a betegséget, a melyben elhunytak ; atyám életének 89-ik, anyám életének 85. évében halt meg. Mindketten *Bostonban* vannak eltemetve ; néhány évvel ezelőtt márvány emléket állítottam sírjuk fölé a következő felirattal :

Itt nyugszik
FRANKLIN JÓSIÁS
és neje
ABIAH

Benső hitvesi egyetértésben éltek
ötvenöt esztendeig

Minden vagyon, minden nyereséges üzlet nélkül
Nagy családot tartottak fenn tisztességben
áldásos sikerrel nevelvén fel
Tizenhárom gyermeket és hét unokát.

Lelkesítsen téged ó vándor e példa köteleesség hű teljesítésére
A Gondviselőben való bizalomra.
Jámor férfiú volt ő és bölcs
Felesége okos és hűséges.

Legifjabb fiok állítá sírjuk fölé e követ halából emlékükné
F. J. sz. 1655 † 1744. 89 éves korában. F. A. sz. 1667 † 1755. 85 éves korában

De eltérek a tárgytól, majd ide, majd oda kalandozva ; ez is azt mutatja, hogy öregszem. Máskor rendszeresebben írtam. Egyébiránt otthon, házi körben nem öltözködik ki úgy az ember, mintha nyilvános bálba menne. Talán ezért vagyok most hanyagabb.

Térjünk a dologra. Két éven át, tizenkétéves koromig maradtam atyám mellett a műhelyben. János bátyám ekkoriban kitanulta a mester-ségét, megházasodott. *Rhode-Islandban* nyitott műhelyt ; úgy látszott, nekem kell majd a helyére lépnem s a faggyúgyertya öntésének a mester-sége vár reám. Csak hogy én ellenszenvemet levetkezni ez iránt a foglalkozás iránt nem bírtam és atyám attól tartott, hogy azon esetre, ha nekem való foglalkozással ide nem köt, egy szép napon majd tovaevezek a tengeren, úgy, mint annak idején Józsiás bátyám, a kinek az eltávozása miatt sokat kesergett. Ezért gyakran magával vitt a kőművesekhez, bádgosokhoz, esztergályosokhoz, rézművesekhez, asztalosokhoz, stb. Munkájuk közben megnéztük őket. Azt szerette volna látni, hogy mihez lenne voltaképen legtöbb hajlandóságom, hogy olyan mesterségre adjon, a mi majd itthon tart. Ettől fogva szívesen nézegettem az ügyesebb kézműveseket munkájuk közben, a minek aztán hasznát vettem, mert annyit tanultam, hogy a ház körül az apró-cseprő munkát magam mindig elvégeztem, valahányszor mesterembert nem kaptam, még kísérleteimhez is meg tudom csinálni a kisebb eszközöket, ha a kísérlet célja frissen van elmémben.

Atyám végre abban állapotott meg, hogy késkovácsnak taníttat ki. Próbaképen beállított *Benjamin* nagybátyám fiának, *Sámuelnek* a műhe-lyébe, a ki Londonban tanulta ki mester-ségét, azután *Bostonban* telepedett meg, de miután azt a díjat, a melyet ő kitaníttatásom fejében követelt, atyám sokalta, megint csak hazakerültem.

Kezdetől fogva igen szívesen olvastam, mihelyt csak egy kis pénzecskére szert tettem, könyveket vásároltam. Igen tetszett nekem «A zarándok útja». Első könyvgyűjteményem *Bunyan** munkáiból állott, a melyek kis kötetekben jelentek meg. Ezeket későbbben eladtam, hogy *Burton* 40—50 apró kötetből álló történeti tárgyú gyűjteményét megvegyem. Atyám könyvtárában nagyobb számmal vitázó és gyakorlati hittani munkák voltak képviselve; ezeket jórészen elolvastam mind. Sokszor sajnálkoztam azóta a miatt, hogy ekkoriban, a mikor annyira vágyakoztam az ismeretek után — czélirányosabb könyvekhez nem juthattam, annyival is inkább, mert akkoriban már befejezett dolog volt, hogy pap úgy sem leszek. Ott voltak atyám könyvei között *Plutarchosnak* életrajzai; ezeket is folytonosan olvastam és ma is azt gondolom, hogy a ráfordított idő épen nem veszett kárba. Ott találtam *De Foe* ** «Tervezések kísérlete» című munkáját, továbbá *dr. Matcher* «Vizsgálódások a jogi cselekvések körül» című munkáját. Nem lehetetlen, hogy mind a kettő egyengette útját elmélkedésre irányuló hajlandóságomnak és életemnek későbbi eseményeire is befolyást gyakoroltak.

Az az előszertet, a melylyel a könyveket forgattam, atyámat arra az elhatározásra bírta, hogy nyomdásznak adjon, habár már az egyik fia, *Jakab* ezen a mesterségen volt. Ő 1717-ben jött vissza *Angliából*; betűket és sajtót hozván magával, *Bostonban* műhelyt nyitott. Ez a mesterség már sokkal jobban megfelelt ízlésemnek, jöllehet még mindig a tengerészeti pálya után sóvárogtam; atyám alig várta, hogy fivérem műhelyébe lépjek, mert attól tartott, hogy máskülönben végre is elmegyek tengerésznek. Egy darabig vonakodtam, azután engedtem a rábeszélésnek és aláírtam — még csak tizenkét esztendő voltam — a tanonczlevelet. E szerint huszonegyéves koromig inaskodom s rendes munkabért csak az utolsó esztendőben kapok. A mesterségben jól haladtam; bátyámnak használható embere voltam. Most már jobb könyvekhez jutottam, könyvkereskedő inasoktól itt-ott egy-egy kötetet kaptam kölcsön s a kölcsönvett könyveket mindig pontosan, tisztán adtam vissza. És hogy idején visszaadhassam, néha késő éjszakáig is olvastam. Nemsokára egy igen tehetséges kereskedőnek *Mr. Adams Máténak*, a kinek szép könyvtára volt — az érdeklődését felköltöttem. Ő gyakran látogatott el a műhelybe, magához hívott, hogy nézzem meg a könyveit, néhány könyvet aztán, a melyet el szerettem volna olvasni, nekem kölcsön is adott. Akkortájt nagyon szerettem a verseket, magam is próbálkoztam holmi aprósággal, bátyám pedig jó üzlet reménységében rábeszélte, hogy írjak két balladát. Az egyik: «A világítótorony tragédiája», *Warthilake* kapitánynak és két leányának hajótörését és halálát, a másik pedig két közismert tengeri rablónak: *Teachnak* és *Blackbeardnak* (Feketeszakáll) elfogatását énekli meg. Silány versek, igazi ponyvairodalmi termé-

* B. János angol vallásos író (sz. 1628 mh. 1688). Az a munka, a melyről itt szó van igen szépszerű könyv volt. A bibliát leszámítva talán egyetlenegy mű sem ért annyi kiadást, mint ez. Magyarul első ízben 1778-ban jelent meg Kolozsváron, azóta több ízben kiadták.

** D. Dániel (sz. 1661 mh. 1731) a «Robinson» («The surprising adventures of Robinson Crusoe of York!») hírneves szerzője magyarul több ízben megjelent (1844., 1858., 1874.).

kek. A versek kinyomatván, bátyám megbízásából én árultam azokat szanaszét a városban. Az előbbi ugyancsak kapkodták, mert az esemény nemrégiben történt és széles körökben ismeretes volt, nekem pedig hízelt a dolog. Ámde atyám csakhamar kiábrándított diadalmi mámoromból: verseimet kigúnyolta és aztán azt mondta, hogy a versfaragók mind koldusok. Ennek köszönhetem, hogy fűzfa-poéta nem vált belőlem. Tekintettel azonban arra, hogy a prózában eléggé otthonos vagyok és figyelembe véve, hogy életemnek nem egy sikerét köszönhetem ennek, el kell mondanom, hogy s mint tettem szert az akkori viszonyok között arra a tűrhető jártasságra, a melylyel a tollat forgatom.

Volt a városban egy *Collins* János nevű fiatalember, afféle könyvmoly, a kivel bizalmas lábon állottam. Sokat vitatkoztunk, boldogok voltunk, ha szóharczba keveredhettünk. Mellékesen meg kell jegyezni, hogy e hajlam igen könnyen veszedelmes szokássá fajulhat, mert az ellenmondási viszketeg könnyen harapódzik el s nem egy ember válik lehetetlenné a társaságban általa. Elkecsereződést, viszályt szül, ezenkívül ellenszenvet, gyűlöletet plántál azoknak a szívébe, a kiknek föltétlenül jóbarátságban kellene élniök. Én reám ez a szokás úgy ragadt, hogy otthon hitvitázó munkákat olvastam. Később az tapasztaltam, hogy eszes emberek ritkán esnek ebbe a hibába, kivéve a jogtudósokat, tanárokat s bármilyen foglalkozásu embereket, a kik Edinburgban nevelkedtek.

Collins-sal egy ízben a fölött vitatkoztam, czélszerű-e a nőknek tudományos kiképeztetése, avagy nem, alkalmasak-e a tudományos pályára? *Collins* azt állította, hogy a magasabb tudományosság a nőknek nem való, már természetük is ellenkezik vele. Én, nem lehetetlen, hogy csak a vitatkozás kedvéért, az ellenkezőt állítottam. Ő jobban tudott beszélni, csak úgy özönlött a száján a szó; inkább beszédbeli készségével, mint érveivel szorított néha-néha sarokba. Mikor elváltunk, a nélkül, hogy egységes véleményben megállapodtunk volna, gondolataimat papírra vettem, tisztán lemásolva neki elküldtem. Ő válaszolt, felsorolta ellenérveit; mintegy három-négy levelet váltottunk ilyenformán, midőn papírjaim véletlenül atyám kezébe kerültek, a ki azokat elolvasta. Ő a nélkül, hogy a kérdésnek lényegébe bele akart volna menni, felhasználta az alkalmat arra, hogy stílusomról beszélgesse. Azt mondta, hogy helyesírás dolgában, az írásjegyek alkalmazásában — a mit mesterségemnek, a könyvnyomdásnak tulajdonított — ellenfelemmel szemben túlsúlyban vagyok, de ő sokkal szebben, világosabban adja elő mondanivalóját. Több példával igazolta állítását. Beláttam, hogy igaza van; nagyobb gondot fordítottam a nyelvezetre és elhatároztam, hogy stílusom javítása érdekében mindent el fogok követni.

Ez időtájt a *«Spectator»* egy kötete, a harmadik, került a kezembe. Én ezt a folyóiratot még nem láttam azelőtt; megvettem, többször elolvastam s az egészen elbájolt. Meg voltam győződve, hogy ennek a stílusa kitűnő, semmit sem óhajtottam annyira, mint hogy ezt utánózni tudjam. Egyes értekezéseket belőle kiválasztottam, röviden kivonatoltam, azután az egészet néhány napig pihentetve, megpróbáltam az egészet leírni a nélkül, hogy a könyvbe belenéztem volna; szóval: minden gondolatot úgy igyekeztem visszaadni, a mint az az eredetiben megvolt s igyekeztem a leg-

megfelelőbb szavakat venni alkalmazásba. Azután az én *Spectatoromat* összehasonlítottam az igazival és rájöttem, hogy a helyes előadásra elegendő szóbőségem még nincsen; nincsen megfelelő készségem a szavak megtalálásában és alkalmazásában s akkor azt gondoltam, hogy ebben a hiányban nem szenvedtem volna, ha a versírást félbe nem hagyom. A hasonló jelentésű, de különböző szótagból álló, a rímek miatt szükséges szavak kutatása a rokonértelmű szavak gyűjtésére és arra kényszerített volna engem, hogy azokat emlékezetembe véssem s könnyen használjam. Ezért a *Spectatorból* néhány elbeszélést versbe szedtem, majd egy idő múlva, a mikor az a vers emlékezetemben egy kissé elhalványult, az egészet visszatettem ismét prózába.

Néha összes kivonataimat összekevertem, aztán néhány hét múlva rendezni igyekeztem, mielőtt az értekezések megfogalmazásába fogtam volna. Ennek az volt a célja, hogy gondolataim rendezésében bizonyos rendszerre tegyek szert. Mikor munkálatomat aztán az eredetivel összevettem, némi hibákra bukkantam, ezeket kijavítottam, de néha hitem szerint jogos örömet éreztem a felett, hogy egyes kisebbjelentőségű részletekben módszeremen, kifejezéseimen sikerült javítani, a mi viszont azt a reményt ébreszté fel bennem, hogy idők folyamán jó stílusra fogok szert tenni, a mi becsvágyamnak netovábbja volt. A gyakorlásokra és az olvasásra a napi munka után az esti órákat, a munka előtti reggeli órákat s a vasárnapokat fordítottam, a mikor egyedül voltam a nyomdában. A rendes, nyilvános istentiszteletek látogatása alól lehetőleg kivontam magamat. Míg atyám felügyelete alatt voltam, ő megkövetelte, hogy elmenjek a templomba; én magam is kötelességemnek tartottam ezt, csak hogy nem igen tudtam reá időt szakítani.

II.

Tizenhatéves lehettem, a mikor egy bizonyos *Tryon* nevű embernek a munkája került a kezembe, a melyben ő a növényi eledelekkel való táplálkozást ajánlotta. Elhatároztam, hogy tanácsát követni fogom. Bátyám nőtlen ember lévén, háztartást nem vitt; inasaival egy szomszédos családnál étkezett. A húselektől való vonakodásom visszatetszést okozott; különözködésem miatt szemrehányásoknak tettem ki magamat. Megfigyeltem, hogy *Tryon* miképen készítette el ételeit, hogy kell a burgonyát és a rizst főzni és hogyan kell a puddingot sütni. Azután megmondottam bátyámnak, hogy azon esetre, ha nekem kiadja a felét annak, a mibe hetenkint étkezésem kerül, megpróbálom, magam fogom magamat ellátni. Ajánlatomat hamarosan elfogadta és én láttam, hogy annak, a mit kaptam, a felét félre tudom tenni. Ilyenformán volt miből könyveket vásárolni; még más hasznom is volt ebből az eljárásból. A mikor bátyám és a munkások ebédre mentek, én ott maradtam a műhelyben; mihelyt egyszerű ebédemmel — mely gyakran egy kétszersültből vagy egy darab kenyérből, egy kis szőlőből, avagy a pástétomsütőtől vásárolt tortából meg egy pohár vízből állott — készen voltam, az időt az ő megjövetelükig tanulásra fordíthattam. Tanulmányaimban annyival nagyobb előhaladást tettem, mert mérsékelt táplálkozásom mellett a fejem könnyű és felfogásom zavartalan maradt.

Egy alkalommal a számolásban való járatlanságom miatt kellett szégyenkeznem, a miben elmaradtam, annak ellenére, hogy az iskolában a számtant két ízben is tanultam. Elővettem *Cocker* számolási könyvét s azt a legnagyobb könnyűséggel átdolgoztam. *Seller* és *Sturmy*nak a hajózásról írott munkájából ugyanezen időtájt megismerkedtem a mértan elemeivel, sokra azonban nem mentem benne soha. Elolvastam ekkor *Locke*nak művét «Az emberi értelemről», azután a *Port-Royal* atyáinak «A gondolkodás művészete» cz. könyvét.

Mialatt stílusom javításán fáradoztam, egy angol nyelvtan, ha jól emlékszem, *Greenwood* nyelvtana került a kezembe, melyben két kis pontban a retorikáról és logikáról van szó, az utóbbi néhány példában a sokratesi vitatkozás lényegét tárja fel. Nemsokára *Xenophon* «Sokrates Apológiája» került a kezembe, a melyben néhány szemelvény ismerteti a sokratesi módszert. Valósággal lelkesültem a vitatkozás ezen módjáért, ahhoz csatlakoztam, a nyers ellenmondással, a közvetlen bizonyítási móddal felhagytam, e helyett egyszerűen kérdéseket tettem fel. *Shaftesbury* és *Collins* munkái kételkedővé tettek. Miután a keresztyénség egyes tanait már előbb kétkezdéssel fogadtam, Sokrates módszerét a legalkalmasabbnak találtam, a melylyel ellenfeleimet zavarba hozhatom. Ez rendkívüli élvezetet okozott nekem, folytonosan gyakoroltam, olyan ügyességre tettem benne szert, hogy magamnál sokkal okosabb embereket is sikerült olyan beismerésre bírnom, a melynek következményeit előre nem látták. Zavarba hoztam őket, a melyből kijutni nem tudtak és gyakran olyankor is diadalt arattam, a mikor sem a vita tárgya, sem érvelésem ezt meg nem érdemelte. Éveken át gyakoroltam ezt a módszert, de később felhagytam vele, arra szorítkoztam, hogy állításaimat szerényebben fejeztem ki, az ilyen vagy hozzájuk hasonló kifejezéseket: «föltétlenül bizonyos», «kétségtelen» — a melyek azt sejtethették volna, hogy véleményem mellett makacsul állok — soha sem használtam. E helyett ezt mondtam: «Azt gondolom», «úgy sejttem», «nekem úgy látszik», hogy ez a dolog ezért vagy azért így és így van, vagy: «ha jól tudom, a tényállás ez». Azt hiszem, hogy ennek a szokásnak nagy hasznát láttam, valahányszor valakit valamiről meggyőzni akartam, vagy pedig olyasmire akartam rábeszélni, a mit esetről-esetre diadalra emelni óhajtottam. A társalgásnak ugyanis az a célja, hogy vagy magunk okuljunk, vagy hogy másokat tanítsunk, valamiről meggyőzzünk. Épen ezért én azt szeretném, hogy az okos, jószándékú emberek holmi megfellebbezhetetlen kijelentésekkel, visszautasító szólásmódokkal, a melyek végre is csak a vitatkozásra adnak ingert, visszatetszést szülnek s a célzt, a miért a beszédtehetséget kaptuk, kockáztatják — jótékony befolyásukat nem gyöngíténék. Röviden szólva: ha tanítani akarsz és nézeteidet dogmatizáló modorban tálalod fel, nem érsz célzt, ellenmondást keltesz és abba a veszedelembbe kerülsz, hogy figyelmesen nem fognak meghallgatni. Ha okulni, a mások beszédéből hasznót húzni akarsz és e mellett úgy beszélsz, mintha a magad nézeteihez csökönyösen ragaszkodnál, célzt nem érsz, mert a békés és okos emberek nem barátai a disputálásnak és nem hajlandók helytelen felfogással birokra kelni. Még kevésbbé fogod ilyen úton-módon hallgatódait nézeteid helyességéről meggyőzni vagy épen megnyerni. Jól mondja *Pope*: «Úgy taníts, mintha nem tanítanál, azt, a mit hallgatód nem tudnak, úgy

mond el, mintha csak elfelejtették volna.* Ugyanebben a költeményben azt tanácsolja, hogy bizonyos tartózkodással fejezzük ki magunkat, bármilyen biztosak vagyunk is egyébként dolgainkban. Hozzá tehetne volna, a mit nézetem szerint kevésbé találóan köt más sorral össze : «mert szerénytelennek lenni annyit tesz, mint dőrének lenni». Ha meg akarod érteni, miért mondom, hogy a két sor kapcsolata nem találó, együtt mondom el a kettőt : «A szerénytelen beszéd semmiben sem talál mentséget, mert szerénytelennek lenni annyit tesz, mint dőrének lenni.» Kérdés azonban, vajjon arra nézve, aki szerencsétlenségére szerénytelen, nem mentség-e az az állítás, hogy az elbizakodottság értelmi fogyatékoság? Nem volna-e igazságosabb ezt mondani : «A szerénytelen beszédet csak ez a tétel mentheti : a ki nem igazán szerény, nem értelmes.» Egyébiránt ennek a kérdésnek az eldöntését azokra bízom, a kik arra illetékesebbek.

Az 1720 vagy 1721. esztendőben bátyám egy új lapot adott ki, melynek a czíme «*New England Courant*» volt. Ez volt a második amerikai ujság, az első és addig egyetlen ujság a «*Boston News Letter*» volt. Néhány barátja abból indulva ki, hogy az egész Amerikának elég egy ujság, ellene volt az új lapnak. Ma 1771-ben több mint huszonöt ujság jelenik meg Amerikában. A terv megvalósult. A lapot én szedtem, én nyomtattam ki és én voltam a lapkihordó. Bátyám néhány tanultabb barátja kedvtelésből irogatott az ujságba, a mely divatba jött és nagyobb számban jelent meg mihamar. Az urak gyakran ellátogattak hozzánk, szóba került, hogy cikkeiket szívesen fogadták. Én a beszélgetést hallva, kedvet kaptam magam is, hogy valamit írrok. Csakhogy gyermek voltam ; attól tartottam, hogy bátyám cikkeimet közzé nem teszi, azért elváltoztatott írással névtelenül írtam egy cikket s azt éjjel a műhely ajtaja alatt becsúsztatam, a hol aztán reggelre megtalálták. A rendes látogatás idején szőnyegre került ez a cikk is, fülem hallatára bíralták meg. Ugyanesak örültem, a mikor láttam, hogy a cikk tetszik, sőt a mikor találgatták, hogy ki írhatta azt, olyan férfiakat emlegettek, a kik tehetség és tudomány dolgában ugyanesak neves emberek voltak. Világos, hogy bírálóimmal szerencsés voltam ; nem is voltak ők olyan jó kritikusok, mint akkoriban gondoltam. Ám engem a kísérlet felbátorított, több kisebb cikket írtam s juttattam az említett úton rendeltetési helyére, a melyeket hasonlóképen tetszéssel fogadtak. Titkomat mindaddig megőriztem, a míg írnivalóm egészen ki nem fogyott, ekkor aztán lelepleztem magamat. Ettől kezdve bátyám ismerősei figyelmesebbek voltak irányomban. Bátyámnak azonban nem volt inyére a dolog, attól tartott,

* Az idevonatkozó hely így hangzik :

«... oktass, mintha nem tanítanál
S ha mit nem tudnak, mond, hogy elfelejték!
Hallgass, mihelyt eszedben kétkedel,
S még bízva is, mintegy kétkedve szólj,
Mert csak fél tiszte ennek a tudás.
Izlés, itélet s ismeret kevés
Ha nyílt és igaz szív nem járult azokhoz».

hogy elbízom magamat. Nem lehetetlen, hogy ez volt egyik oka annak, hogy az egyetértés közöttünk zavartalan nem volt. Jóllehet, fivérem volt, mégis úgy bánt velem, mint a hogyan a mester inasával banni szokott és ugyanazt megkövetelte tőlem is, a mit mástól, én pedig abban a véleményben voltam, hogy nagyon is sokat kíván tőlem. Azt hittem, hogy bátyám részéről mégis csak több elnézésre számíthatnék. Perlekedésünk gyakran atyánk elibe került és akár azért, mert tényleg igazam volt, akár azért, mert ügyemet jobban tudtam védelmezni, gyakran megtörtént, hogy az ítélet az én javamra dőlt el. Bátyám tovább heveskedett, sőt gyakran meg is vert, a mit ugyancsak rossz néven vettem tőle.

Tanulóéveim ennek következtében igen kellemetlenek voltak és én minden úton-módon igyekeztem az inaskodást megrövidíteni. Erre az alkalom váratlanul megjött. Lapunkban valami politikai cikk jelent meg, hogy miről szólt, azt már elfelejtettem, de az tény, hogy e cikket a kormányzó-testület magára nézve sérelmesnek találta.* Bátyámat elfogták s valószínűleg azért, mert szerzőjét megnevezni vonakodott, egy hónapra elítélték. Engem is elfogtak, a tanács előtt kihallgattak, s habár semmi felvilágosítást nem adtam, megelégedtek azzal, hogy megdorgáltak, azt vették minden valószínűség szerint tekintetbe, hogy mint inas, mesteremnek a titkát el nem árulhatom. Bátyám fogsága minden viszálykodásunk daczára mód nélkül bántott. Távolléte alatt én szerkesztettem a lapot és bátorságot vettem magamnak arra, hogy urainknak egyet és mást oda mondogassak. Ezt bátyám igen jónéven vette, mások előtt ellenben mint afféle legény, a ki a gúnyra és gúnyos megjegyzésekre hajlandó, kedvezőtlen színben tüntem fel. Bátyám szabadonbocsáttatása alkalmával a hatóság önkényesen egy rendeletet adott ki, mely «*Franklin Jakabnak az Ujangliai Híradó további nyomtatását megtiltja*». Bátyám barátaival tanácskozván a teendők fölött, egyesek azt ajánlották, hogy a rendeletet a lap címének a megváltoztatásával hiusítsuk meg, de ő előre látta, hogy ebből baj lesz, azért czélírányosabbnak vélte a lapot az én nevem alatt adni ki. Hogy a hatóság ellen biztosítva legyen, mert hiszen még így is ő volt a nyomdász, a ki inasának a nevét csak úgy vette kölcsön, abban állapodtak meg, hogy tanulólevelem hátlapjára rávezetik fölszabadulásomat, a felszabadító levelet nekem kiadják, ha a körülmények úgy kívánják, ezt fölmutatják. További szolgálataim biztosítása végett azonban nekem új szerződést kellett aláírnom, melynek további inaskodásom alatt titokban kellett maradnia. Az eljárásnak ez a módja nem volt épen következetes, de a szerint jártak el s a lap néhány hónapig az én nevem alatt jelent meg.

Am a viszályok között és bátyám között újra csak kitörtek és én arra az elhatározásra jutottam, hogy szabadságomat igénybe veszem; megvoltam győződve, hogy bátyám nem meri majd a második szerződést felmutatni. Semmi esetre sem volt szép dolog tőlem, hogy a helyzetet kihasználtam. Ezt életem egyik ballépésének tartom, akkoriban, a mikor bátyám gyakori ütlegei miatt el voltam keseredve, képtelen voltam arra, hogy lépé-

* A cikk a képmutató papokkal foglalkozik «Az egész Ujanglia tele van, mondja a cikk a többi között, ilyen báránybőrbe öltözött farkasokkal» (Venedey Fr. Leben 11. l.)
(Fordítót.)

sem jelentőségét teljes mértékben belássam, pedig bátyám rossz ember nem volt, én meg csökönyvös és követelőző.*

Mikor elhatároztam, hogy ott hagyom s bátyám ezt meghallotta, mindent elkövetett arra nézve, hogy másutt munkát ne kapjak. Bejárta a város nyomdáit, azok tulajdonosait ellenem hangolta, engem ennek következtében elutasítottak mindenütt. Önkénytelenül arra gondoltam, hogy *Newyorkba* megyek, a legközelebbi városba, a hol nyomda van. Alaposabban meggondolván a dolgot, elhatározásom, hogy *Bostont* otthagynom — mint a hol a kormány ügyis gyanúval kísért — megszilárdult. A hatóságnak önkényes eljárása bátyámmal szemben világosan mutatta ugyanis, mi várhat reám, annyiival is inkább, mert vallási ügyekben való meggondolatlan vitatkozásaim miatt a jámbor lelkek hitetlennek, istentelennek tartottak. Elhatározásom szilárd volt, miután azonban atyám bátyámnak a pártján volt, előre láttam, hogy azon esetre, ha nyíltan akarnék eltávozni, menekülésemben megakadályoznának. *Collins* barátom vállalkozott arra, hogy szökésemet előmozdítja. Egy newyorki hajó kapitányát rábeszélte, hogy engem magával vigyen, azt mondotta neki, hogy én az ő fiatal ismerőse vagyok, a kit egy könnyelmű leány szülei arra akarnak kényszeríteni, hogy leányukat vegye el, ezért a nyilvánosság előtt meg nem jelenhetek, nyilvánosan el sem utazhatom. Hogy magamat egy kis pénzzel ellássam, könyveim egy részét eladtam, titokban a hajóra mentem s kedvező lévén a szél, három nap múlva *Newyorkban* valék háromszáz ** mértföldnyire otthonomtól. Tizenhétéves gyerekember voltam; minden ajánlólevél, minden ismerős nélkül, zsebemben csekélyke kis pénzzel mentem be a városba.

Időközben elment a kedvem a tengerészettől; elmehettem volna a tengerre, de azt gondoltam, most már van mesterségem és tűrhető munkás vagyok, azért haladéktalanul jelentkeztem *Bratford* Vilmos úrnál, a ki *Pennsylvania* első nyomdásza volt, de aztán a tartomány helytartójával, *Keith* Györggyel viszályba keveredvén, a tartományt elhagyta. Itt azonban foglalkozást nem kaptam, mert kevés munkája és kellenél több segédje volt, de azt mondta, hogy fiánál, a kinek *Philadelphióban* van műhelye, valószínűleg kapok munkát, annyiival is inkább, mert legjobb munkásainak egyike, *Aquila Rose*, meghalt. *Philadelphia* innen száz mértföldnyire van. Egy naszádon indultam *Amboy* felé s intézkedtem, hogy podgyászomat, egyéb dolgaimmel együtt a tengeren küldjék utánam. A mikor az öblön átmertünk, meglepett bennünket a vihar, mely ványadt vitorláinkat szét tépte; nem mehettünk be a kikötőbe, a szél *Long-Island* felé vitte hajónkat. A vihar alatt az egyik utitársunk, egy részeg hollandi, beleesett a tengerbe. Én, a mikor már fuldoklott, hajánál fogva felhúztam a hajóra. A fürdő kijózanította, mély álomba merült, de előbb egy könyvet vett ki zsebéből, hogy azt szárítsam meg. Kitünt, hogy a könyv régi kedvencz könyvem, *Bunyan* «zarándok»-ja hollandi fordításban, szép nyomtatásban, jó papíron, rézmetszetekkel olyan kiállításban, a minőben eredeti kiadásban soha sem láttam. Azóta megtudtam, hogy a munka csaknem minden európai nyelvre

* Azt hiszem bátyámnak nyers, önkényes bánásmódja nagymértékben járult ahhoz az ellenszenvhez, a mely engem mindennemű önkénynyel szemben eltöltött s egész életem folyamán elkísért.

** Tengeri mf.-ről van szó.

le van fordítva s a biblia mellett a legelterjedtebb könyv. Ha jól tudom, a becsületes *John* volt az első, aki az elbeszélést párbeszédekkel kötötte össze, olyan módszer, a mely az olvasót felettébb érdekli, mert a legérdekesebb helyekbe és beszélgetésekbe maga is belevegyül. *Defoe* szerencsésen alkalmazta ezt a módszert az ő *Robinsonjában*, *Moll Flandersében* és egyéb munkáiban, valamint *Richardson Pamelájában* stb.

A mikor a szigethez közeledtünk, láttuk, hogy annak azon részén vagyunk, a hol kikötni nem lehet, mert a hullámok a sziklákhöz erősen hozzáverődnek, horgonyt vetettünk tehát s a hajókötelet a part felé dobtuk.

A parton néhány ember a víz széléig jött, átkiabáltak, mi hasonlóképen, de a szél oly erős volt, a hullámok olyan zajt csaptak, hogy egymást nem érthettük meg. A parton néhány csónak volt; azt kiáltoztuk nekik és jelekkel azt magyarázgattuk, hogy jöjjenek át és vigyenek partra bennünket, de vagy nem értettek meg, vagy pedig kivihetetlennek találták kérésünket, mert tovább mentek. Besötétedett, nem tehattunk mást, várunk kellett, míg a szél eláll, addig én és a kormányos szerettünk volna aludni. Lementünk végre a fedél alá a hollandihoz, a ki egészen vizes volt. A hullámok keresztül csaptak a járművön, átáztattak bennünket, úgy csurgott rólunk a víz, akárcsak róla.

Éjjel nyugalmunk alig volt. Reggelre megállt a szél, s alkonyat előtt sikerült nekünk a tengeren való 30 órai utazás után, miközben mitsem ettünk, mitsem ittunk, mert a víz, a melyen eveztünk, sós volt és egy üveg rossz rumnál egyebünk nem volt, Amboyba eljutnunk.

Estére, a mikor lefeküdtem, erős láz lepett meg. Valahol azt olvastam, hogy az ilyen esetben tanácsos jó bőven hideg vizet inni. Így cselekedtem; éjjel erősen izzadtam és lázam elmúlt. Másnap csónakon átkeltem a folyón és gyalog folytattam utamat. *Burlingtonig* ötven mértföldnyi út állott előttem, ottan, mint mondották, kapok majd alkalmatosságot, a melyen *Philadelphióba* átkelhetek.

Egész nap zuhogott az eső; bőrig áztam. Dél tájban egy nyomorúságos csapszékhez érkeztem, a hol a nap hátralevő részét és az éjszakát eltöltöttem. Félig-meddig meg is bántam, hogy otthonomból kimozdultam. Szánalmas alak lehettem, úgy hogy, a mint a hozzám intézett kérdésekből láttam, valami szökevény cselédnek néztek s abban a veszedelemben forogtam, hogy elfognak. Másnap azonban tovább folytattam utamat és estére *Burlingtontól* nyolcz-fiz mértföldnyi távolságban egy *dr. Brown* nevű embernek a vendéglőjébe érkeztem. Egy kis frissítót vettem magamhoz, majd a vendéglő tulajdonosa állott velem szóba. Miután észrevette, hogy néminemű olvasottságom van, igen szíves és barátságos volt hozzám. Jó viszonyban voltam vele később is, egészen haláláig. Azt hiszem, afele utazó orvos volt, mert alig van Angliában, sőt egész Európában olyan város, a melyről tájékozást adni nem tudott volna. Eszes, képzett ember volt, de teljességgel vallástalan; néhány esztendő múlva megkezdte a bibliának olyan travestálását, mint a milyen modorban *Cotton Vergilius Aeneisét* travestálta. Ilyenformán egyet-mást tréfás oldaláról világított meg és a gyengébb fejű emberekben bizony kárt tett volna, ha könyve nyomtatásban megjelenik, ez azonban nem történt meg.

Házában aludtam; másnap reggel eljutottam *Burlingtonba*, a hol saj-

nálattal értesültem arról, hogy a rendes hajó megérkezésem előtt elment. Szombat volt, keddig nem jött hajó. Bementem a városba, egy öreg asszonynak a házába tértem be, a kitől néhány darab borsoslepenyt vettem az útra és tőle tanácsot kértem, hogy mitevő legyek? Azt ajánlotta, hogy addig, a míg hajót kapok, szálljak hozzá és én a sok gyaloglásban elfáradva, ajánlatát elfogadtam. A mikor megtudta, hogy nyomdász vagyok, arra akart rábeszélni, hogy *Burlingtonban* telepedjek le; persze neki fogalma sem volt arról, mekkora tőke kell az ilyesmihez. A legnagyobb szíveséggel látott, ebédre marhasültet táltalt elém s érte csak egy itcze sört fogadott el. Azt hittem, hogy keddig maradok. A midőn azonban este a folyó partján járkáltam, egy hajót láttam utasokkal átjönni, a mely *Philadelphia* felé ment és engem felvett. Szélsémd lévén, az egész uton evezünk s miután a várost még éjjélkor sem láttuk, az utasok közül egyesek azt hitték, hogy már elhagytuk azt s tovább evezni nem akartak, a többiek nem lévén tájékozva a felől, hogy hol vagyunk, elhatároztuk, hogy megállunk. Egy patak torolatába evezünk, egy régi kerítés mellett megállottunk és fájából tüzet raktunk, mert hideg októberi éjszaka volt. Itt maradtunk virradatig, a mikor a társaság egyik tagja megismerte a helyet, megmondotta, hogy ez a *Cooper* öböl, a mely *Philadelphia* fölött van valamivel és valóban meg is láttuk a várost, mihelyt abból a helyből kimozdultunk. Vasárnap reggel nyolcz-kilencz óra tájban kötöttünk ki a *Market-Street* rakparton.

Utamat részletesen irtam le, a városba való bevonulásomat épen ilyen részletességgel akarom megírni, hogy képzeletben a keveset ígérő kezdetet összehasonlíthasd azzal a szerepléssel, a melyet itt későbbben betöltöttem.

Hétköznapi ruhámban voltam, mert jobb ruháim a tengeren jöttek utánam. Mindenem piszkos volt, a zsebeim tele voltak ingekkel és harisnyákkal, nem ismertem egy lelket sem a városban, a kinél megszállhattam volna. Az utazásban, az evezésben kimerülve, az álmatlanul töltött éjszaka után nemcsak fáradt, hanem szerfölkött éhes is voltam és egész vagyonom egy hollandi tallérból s körülbelül egy shilling rézpénzből állott, ez utóbbit a hajósoknak adtam átszállításom fejében. Eleinte nem akarták elfogadni, mert hiszen segitettem az evezésben, de én rajta voltam, hogy fogadják el. Az ember többnyire bőkezűbb akkor, a mikor kevés pénze van, mint hogy ha sok a pénze, valószínűleg azért, mert az előbbi esetben szegénységét palástolni akarja.

Az uton fölfelé mentem és nézelődtem, míg végre a piactéren meg láttam egy ifjút, a ki kenyeret vitt. Ebédem már nem egyszer állott száraz kenyérből. Miután megkérdeztem, hol vette a kenyeret, egyenesen a pékbolt felé vettem utamat a *Second-Street* irányában. Olyan kétszersültet akartam venni, a melyet *Bostonban* árulnak, de úgy látszik, *Philadelphiabán* ilyet nem sütöttek. Erre hárompennys kenyeret kértem, de azt mondták, hogy ilyen nincs. Nem ismervén sem az itteni árakat, sem az itteni kenyérfajtákat, azt mondtam, adjanak nekem akármilyen kenyeret három pennyért, mire három nagy kerek kenyeret adtak. Nagyot néztem, de elvettem a kenyereket s miután zsebeim telvék valának, az egyik kenyeret az egyik, a másikat a másik hónom alá szorítottam, a harmadikat pedig majszolni kezdtem. Így vonultam végig a *Market-Streeten* a *Fourth-Street* felé, elmenvén *Mr. Readnek*, későbbi feleségem atyjának háza előtt. A leány

az ajtóban állt, látott, méltán valami sajátzerű nevetséges figurának nézhetett. A sarkon befordultam, kerek kenyéremet majszolva, a *Chesnut-Street* felé egy darabon lefelé a *Walnut-Streeten* s körutat téve meg, a *Market-Street* kikötőjénél találtam magamat, annak a naszádnak a közelében, a melyen jöttem. Bementem vizet inni s mivel az egyik kenyérből jóllaktam, a másik kettőt odaadtam egy asszonynak, a ki velünk jött s most a hajó elindulására várt.

Felüdülve ismét kimentem az útra, mely tele volt jól öltözött emberekkel, a kik egy irányban haladtak. Közöttük menve egy quaker imaházhoz értem a piacz közelébe. Beültem a többiek közé a padba, egy ideig nézelődtem, azután csend lévén, az előbbi éjszaka fáradalmai és a virrasztás miatt kimerülve, mély álomba merültem. Aludtam egészen az istentisztelet végéig. A mikor a közönség eloszlott, a gyülekezet egyik tagja volt engem szíves felkölteni. Ez volt *Philadelphában* az első hajlék, a melybe beléptem, sőt aludtam is. Újra nekiindultam a városnak, az utczákon és a folyó partján ügyeleget figyelmesen szemlélgetve a járó-kelőket, végre egy ifjú quakerrel találkoztam, a kinek arcza bizalmamat fölkelte. Megszólítottam, megkérdeztem tőle, hogy mint idegen ember, hol kaphatnék szállást. Épen «a három matrózhoz» címzett szálloda előtt állottunk. «Az idegenek szállója itt van, úgymond, de rossz hírű ház, ha tovább akarsz velem jönni, jobbat mutatok neked.» Erre a *water-streeti Crooket-Billetbe* vezetett. Ételtem ; étkezés közben különféle kíváncsi kérdéssel ostromoltak ; fiatal korom és külsőm gyanút keltett.

Étkezés után újra meglepett a bágyadság, ruhástól az ágyra vettem magamat és aludtam egész este hat óráig, akkor enni hívtak. Majd ismét korán lefeküdtem s reggelig fel sem ébredtem. Felkelvén, lehetőleg tisztességesen igyekeztem felöltözködni, elmentem *Bradford* András könyvnyomdájába, a hol atyjával, a kivel már *Newyorkban* beszéltem volt, találkoztam. Bemutatott a fiának, a ki igen udvariasan fogadott, meghívott a reggelihez, de azt mondta, hogy hamarosan munkát nem adhat, mert nem régiben egy segédet fogadott. De van a városban még egy nyomdász, a kit *Keimernek* neveznek, ez nemrég telepedett itt meg ; ő talán adhat nekem munkát, de ha nem adhatna, ő maga szívesen lát házában, alkalomadtán kisebb dolgok elvégzését reám bízhatja mindaddig, míg megfelelőbb alkalmazást talál.

Az öreg *Bradford* ajánlkozott, hogy az új nyomdászhoz elvisz. A mikor odaértünk, így szólt : «Szomszéd, itt hozok egy fiatal pályatársat, hátha tudna neki munkát adni.»

Keimer néhány kérdést intézett hozzám, majd egy sorszedőt adott a kezembe, hogy lássa, hogyan szedek, azután azt mondta, hogy ebben a pillanatban ugyan nekem munkát adni nem tud, de rövid idő múlva alkalmazhat. Mivel az öreg *Bradfordot* soha sem látta és azt hitte, hogy valamelyik jóakarátú polgártársa, elmondta neki jövőendő terveit, kilátásait. *Bradford* óvatos volt ; hallgatott, nem mondta, hogy a másik nyomdásznak az atya s a mikor *Keimer* terveiről beszélt és arról, hogyan fogja a város közönségének megrendeléseit mind megkapni, az öreg számító kérdésekkel, kisebb aggályok érintésével oda vitte a dolgot, hogy végre egészen kibombolkozott, elmondta, mire alapítja reményeit, elmondta, hogyan fog hozzá

terveinek kiviteléhez. Mindent hallottam, tisztában voltam a helyzettel : az egyik oldalon egy furfangos vén róka, a másikon egy naiv kezdő ember. *Bradford* otthagytott, *Keimer* pedig ugyancsak nagyot nézett, a mikor megmondtam neki, hogy ki az öreg voltaképen.

A mint láttam, *Keimer* egész nyomdai felszerelése egy régi megrongált kézisajtóból és nem sok kopott angol betűkből állott, a melyekből a fentebb említett *Aquila-Rose*-ra írt elégiáját szedegette ki, a ki jóra való fiatalember volt, a városi képviselőtestület titkára és egészen türhető költő. *Keimer* ugyanis szintén faragott verseket, de bizony ezekben nem volt köszönet. Azt nem lehetett mondani, hogy írt verseket, mert ő verseit azonmód kiszedte, a mint azt muzsája neki sugalmazta. Miután nem volt kézirat, szedőszekrénye pedig csak egy volt és az elégia összes betűit igénybe vette, az ember nem tudott neki segíteni. Megpróbáltam sajtóját rendbe hozni, a melyet eddig nem használt, mert kezeléséhez nem értett. Azt mondtam, hogy az elégia kinyomása végett vissza fogok jönni, mihelyt a szedéssel rendbe jön. Elmentem *Bradford*hoz, a ki pillanatra úgy segített rajtam, hogy adott egy kis munkát és ennek fejében adott ellátást és szállást. *Keimer* néhány nap mulva elhívott, hogy elégiájából levonatot csináljak. Ekkorára már beszerzett egy második szedőszekrényt is, hogy lenyomasson egy röpiratot s ennek a szedését reám bízta.

A mint én láttam, a két nyomdász meglehetősen járatlan volt a maga mesterségében. *Bradford*nak nem volt ez a tanult mestersége, egyébként is műveletlen ember volt ; *Keimer*nek volt ugyan valami műveltsége, de csak szedő volt, a sajtóval bánni nem tudott. Egyike volt a francia prófétáknak * s jól értett az agitáláshoz. Ismeretségünk elején nem tartozott egy hitfelekezethez sem, alkalomadtán valamennyihez szíttott egy kisse. Egyébként nem volt semmi világismerete és miként később tapasztaltam, egyéniségében sok volt a kisszerű, sőt közönséges.

Semmiképen nem volt inyére, hogy nála dolgozom, ellenben *Bradford*-nál lakom. Neki volt ugyan egy háza, de az nem volt bebutorozva, tehát nála nem lakhattam, de végre házigazdájánál, *Mr. Read*nál, a kinek a nevét már említettem, mégis csak szerzett nekem egy lakást. A mikor aztán ehhez podgyászommal beszállásoltam magamat, azzal hízelegtem magamnak, hogy *Read* kisasszony most mégis csak többnek fog nézni, mint akkor, a mikor az utcán látott, a mint a kenyeret majszoltam.

Rövid idővel ezután néhány olyan fiatalemberrel kötöttem ismeretséget, a kik olvasgatni szerettek. Társaságukban az estéket jól töltöttem, szorgalmammal egy kis pénzre is szert tettem ; szerényen, megelégedésben töltöttem napjaimat. *Boston*ról jóformán egészen elfelejtkeztem, csak az volt a vágyam, hogy *Collins* barátomat kivéve senki se tudja meg tartózkodási helyemet ; vele leveleztem, de ő titkomat megőrizte. Egy körülmény miatt azonban hazamentem, még pedig jóval előbb, mint azt gondoltam volna. Volt ugyanis nekem egy *Holmes* Róbert nevű sógorom, a kinek kereskedelmi hajója *Boston* és *Delaware* között árúkat szállított. Egyszer mintegy negyven mértföldnyire *Philadelphiától Newcastleban* tartózkodván, meghallotta, hol vagyok s nekem írt. Megírta, hogy eltávozásom nagy bánatot

* Hugenotta menekült volt.

(Fordító.)

okozott szüleimnek, elmondta, hogy otthon szeretnek s ha visszamegyek, hamarosan rendbe jön minden; komolyan intett: menjek haza. Én levelére válaszoltam, tanácsát megköszöntem, de egyszersmind világosan kifejtettem, miért mentem el *Bostonból* s ő levelemből meggyőződött arról, hogy én korántsem vagyok a dologban annyira hibás, mint gondolta.

Keith Vilmos, a tartomány kormányzója akkoriban *Newcastleban* tartózkodván, éppen akkor volt *Holmes* kapitánynál, midőn ez utóbbi levelemet kézhez vette, ennek következtében előtte engemet szóba hozott és levelemet neki megmutatta. A helytartó, mint látszott, csudálkozott, midőn megtudta, hány éves vagyok. Azt mondotta, hogy olyan fiatalember vagyok, a kinek jövőjéhez reményt lehet fűzni, a kit tehát buzdítani kell; a philadelphiai nyomdászok semmit sem érnek, ha itt műhelyt nyitok, kétségtelenül boldogulni fogok, a maga részéről az állami nyomtatványokat nekem akarja adni mind, még ezenfelül is megtenne értem mindent, a mi módjában áll. Sógorom otthon, *Bostonban*, mindezt elmondta nekem, de én erről akkoriban egy szót sem tudtam. Egyszer én és *Keimer* a műhelyben az ablaknál dolgozván, a helytartó urat egy másik úrral együtt a delawari gyarmatból, *Newcastleból* való *French* ezredessel szép ruhában közeledni láttuk s csakhamar hallottuk, hogy az ajtón kopognak. *Keimer* abban a hiedelemben, hogy a látogatás neki szól, lefelé indult. A kormányzó azonban utánam kérdezősködött, feljött és meglepő leereszkedéssel olyan lekötelező szavakat intézett hozzám, a minőkhöz szokva egyáltalában nem voltam. Azt mondotta nekem, hogy megismerni kívánt engem, nyájasan szememre vetette; hogy *Philadelphiába* jövet, nem látogattam meg, felszólított, hogy kísérem el egy vendéglőbe, a hol majd *French* társaságában, a mint magát kifejezte, egy üveg pompás madeirait fogunk elfogyasztani.

Én ugyancsak csudálkoztam, *Keimer* meg úgy bámult, mint egy birka. A kormányzóval és az ezredessel elmentünk a *Third-Streeten* levő vendéglőbe, a hol a kormányzó egy üveg madeirai mellett azt az ajánlatot tette nekem, hogy nyomdát állítsak. Bizonyítgatta, hogy vállalatom szerencsés lesz, midőn pedig észrevette, hogy kevés reményem van arra nézve, hogy atyám ebben támogatni fog, megígérte: majd ír neki, elmondja, milyen kedvező a helyzet, kétségtelen, hogy segélyét tőlem megvonni nem fogja. Elhatároztuk, hogy az első hajóval *Bostonba* megyek, magammal viszem a helytartónak atyámhoz intézett levelét, de tervünket titokban tartjuk s addig *Keimer-nél* munkában maradok. A helytartó időnkint asztalához is meghívott, a mit annyiival is nagyobb megtiszteltetésnek vettem, mert igen szíves és barátságos fogadtatásban volt részem mindig.

Az 1724. év április hó végén egy kis hajó állott útrakészen *Boston* felé. *Keimertől* azzal búcsúztam el, hogy szüleimet látogatom meg. A kormányzó hosszú levelet adott át, melyben rólam kedvezően nyilatkozott; igen ajánlotta, hogy *Philadelphiában* műhelyt nyissak, mert ez feltétlenül szerencsét fog hozni nekem. A mint hajónk az öbölben lefelé haladt, homokzátonyra ment, léket kapott. Nagy zivatar volt, csaknem folytonosan szivattyúzni kellett a vizet, ebben a munkában én is részt vettem, körülbelül tizennégy-napi utazás után mégis erőben, jó egészségben *Bostonba* érkeztünk.

Körülbelül hét hónapig voltam hazulról távol s ez idő alatt rokonaim rólam mitsem hallottak, mert sógorom, *Holmes*, még nem jött meg s nem is

írt rólam semmit. Jöve telem meglepte a családot, de azért mindnyájan örültek, hogy megjöttem, a bátyámat kivéve. Műhelyében meglátogattam. Jobban voltam öltözködve, mint akkoriban, a mikor nála laktam, volt óráim és mintegy öt font sterlingem ezüstben. Nem fogadott valami nagyon szívesen; miután rajtam tetőtől-talpig végig nézett, elfordult, folytatta munkáját.

A munkások kíváncsian kérdezték, hol, merre jártam, miféle ország az, a hol voltam, hogy tetszik nekem az a világ? Én dicsekedve mondtam el, hogy jól ment dolgom s vissza fogok menni. Midőn a munkások egyike azt kérdezte, minő pénz jár arra, egy egész marék ezüstpénzt vettem elő s megmutattam, a mi itt ritkaságszámba ment, mert csak a papírpénzt ismerték. Nem mulasztottam el megmutatni zsebórámat, végre — miután bátyám folyton duzzogott és mogorva maradt — egy shillinget adtam nekik borra-valóul és elmentem. Bátyámat szerfelett bosszantotta ez a látogatás, úgy hogy a mikor anyánk a közöttünk való kibékülést és egyetértést szóba hozta, kijelentette, hogy ebből nem lehet semmi, mert én őt az ő emberei előtt nagyon megsértettem; nem is felejtí ezt el nekem soha. Ebben azonban tévedett.

Atyámat a kormányzó levele meglepte, noha nem igen beszélt róla. A mikor azonban *Holmes* kapitány megjött, elővette az írást és azt kérdezte tőle, ismeri-e Williamot? miféle ember? hozzátette, hogy nem sok komolyságra mutat, hogy egy fiatalembert üzletalapításra akar rábeszélni, a ki még a férfikort el sem érte. *Holmes* minden kigondolható úton-módon támogatta a tervet, de atyám megmaradt a mellett, hogy oktalanság az egész, nem helyeselheti. Azonban mégis udvarias levelet írt *Sir Williamnak*, megköszönte irántam tanúsított jóindulatát, de kijelenté, hogy engem e pillanatban nem segíyez, én ugyanis sokkal fiatalabb vagyok, semhogy olyan fontos üzletet reám bízhatna, a mihez annyi pénz kell.

Régi barátomat, *Collinst*, a ki a postánál kapott alkalmazást, egészen elbájolta az, a mit neki új lakóhelyemről beszéltem s elhatározta, hogy velem jön. Míg atyám döntésére vártam, *Rhode-Islandra* utazott, hogy matematikai, természettudományi könyveket az én könyveimmel együtt *Newyorkba* küldhesse, a hol engem meg akart várni.

Ha atyám *Sir William* ajánlatát helyeselni nem is tudta, mégis igen büszke volt arra, hogy ilyen előkelő helyeselni új lakóhelyemen ilyen jó véleményt keltettem magam iránt; büszke volt arra, hogy szorgalmammal és takarékosságommal rövid idő alatt szépen kiruházkodtam. A mikor pedig ezenfelül látta, hogy bátyám között s közötttem a kibékülésre kilátás nincsen, beleegyezett abba, hogy *Philadelphíába* visszamenjek és arra intett, hogy adjam meg mindenkinek a tiszteletet, törekedjem arra, hogy engem is megbecsüljenek, tartózkodjam a gúnyolódástól és csúfolódástól, a mire úgy látszik, bennem hajlandóságot látott, végre oda nyilatkozott, hogy idővel, kitartás, takarékoság által módját fogom ejteni annak, hogy műhelyt nyithatok s akkor, ha valami kis segítségre még szükségem lenne, ki fog segíteni. Összesen ennyi volt az egész, a mit el tudtam érni, legfeljebb, hogy a mikor — és most szülői engedéllyel és áldással — *Newyork* felé indultam, tőle és anyámtól egy kis ajándékot kaptam.

Mikor hajónk *Newport* mellett *Rhode-Islandhoz* ért, meglátogattam

John bátyámat, a ki évekkel ezelőtt jött ide, a hol letelepedett és megházasodott. Ez a bátyám kezdettől fogva jószívvel volt hozzám, most is szeretettel fogadott. Miután egyik barátjának, névszerint *Vernonnak*, *Pennsylvania*ban követelése volt mintegy harminczöt font erejéig, felkért, hogy ez összeget hajtsam be, azt addig, míg tőle utasítást nem kapok, magamnál tartsam. Ez a megbízatás idők folyamán sok kellemetlenséget okozott nekem.

Newportban néhány utas szállt fel a hajóra, ezek között két fiatal leány és egy idősebb hölgy, egy quackernő kíséretével együtt. Ez utóbbi, miután neki némi szívességeket tennem sikerült, jóindulattal volt hozzám. Észrevette, hogy közöttem és az előbb említett két fiatal nő között bizalmaskodás indult meg, mely hovatovább bensőbb lett, félrehívott s így szólt hozzám: «Fiatalember, én aggódok miattad; szüleid nincsenek itt, a kik reád vigyáznának s te, úgy látszik, nem ismered a világot; nem ismered azokat a hálókat, a melyek az ifjúságot körülveszik. Hidd el, a mit mondok; ha nem vigyázol magadra, ezek belevisznek a veszedelembe. Nem ismered őket, tanácsolom, óvakodj tőlük.» Eleinte úgy látszott, mintha nem volnék vele egy nézetten, azért elmondott felőlük egyet-mást, a mit hallott és látott s a mi az én figyelmemet kikerülte. Beláttam, hogy igaza van. Megköszöntém tanácsát, megígértem, hogy vigyázni fogok magamra. A mikor *Newyorkban* kikötöttünk, a két leány megmondta lakása címét s meghívott, hogy látogassam meg őket. Persze nem mentem el és nagyon jól jártam, mert másnap a hajóskapitány észrevette, hogy a hajóról egy ezüstkanál és más efféle hiányzik, mire ezeknél, mivel őket könnyelmű nőknek ismerte, engedélyt kért a házkutatásra; az ellopott tárgyakat náluk valóban meg is találták; a leányokat megbüntették. Így sikerült nekem, miután már előbb egy vízalatti zátonytól megmenekültem, most egy még nagyobb veszedelmet kikerülnöm.

Collins barátomat már *Newyorkban* találtam. Valamivel előbb érkezett meg. Ifjúkorunktól kezdve bizalmas viszonyban voltunk, ugyanazokat a könyveket olvastuk. Neki meg volt az a nagy előnye, hogy több szabad idővel rendelkezvén, többet olvashatott és jó matematikus volt. *Bostonban* csaknem minden időnket együtt töltöttük, erkölcsös, szorgalmas fiatalember volt, ismereteivel tiszteletet, becsületet szerzett magának, úgy látszott, hogy derék ember lesz belőle. Távollétem idején azonban pálinkaivásra adta magát, megtudtam, hogy a mióta *Newyorkba* jött, mindennap leitta magát és igen feltűnően viselkedett. Játsozott, időközben minden pénzét elvesztette, úgy hogy én voltam kénytelen szállás-költségeit kifizetni s őt az utazás további folyamán pénzzel tartani, a mi nekem mód nélkül kellemetlen volt. *Newyorknak* akkori helytartója *Burnet*, *Burnet* püspöknek fia, a hajó kapitányától értesült arról, hogy a hajón egy fiatalembernek sok könyve van, megkérte tehát, hogy vigyen el hozzá. Elmentem, magammal akartam vinni *Collinst* is, de nem volt józan. A kormányzó szívesen fogadott, megmutatta nagy könyvtárát, beszélgettünk az írókról, a könyvekről. Ez volt már a második helytartó, a ki rólam tudomást vett, a mi az ilyen magamforma jelentéktelen fiatalemberre nézve természetesen nagy kitüntetés volt.

Philadelphíába érkezünk; útközben felvettem *Vernon* pénzét, e nélkül útunkat be se végezhattük volna. *Collins* szeretett volna valamelyik pénzintézetnél álláshoz jutni, de vagy azért, mert a pálinka szaga megérezett

rajta vagy viselkedése elárulta, hogy iszákos ember, minden ajánlólevele mellett sem teljesült a kívánsága; tovább is én fizettem szálláspénzét és ételmezését. Tudta, hogy a *Vernon* pénze nálam van, folytonosan kölcsönkért, azt ígérte, visszafizeti, mihelyt álláshoz jut. Az adósság végre akkora lett, hogy komolyan nyugtalanított a gondolat, mi lesz velem, ha a hiányzó összeget pótolni nem bírom. Iszákossága nem hagyott alább, a miből gyakori perpatvar támadt, mert ha ittas volt, nyakassága határt nem ismert. Egy alkalommal néhány fiatalemberrel csónakázni mentünk a *Delaware*-folyón s a mikor reá került a sor, nem akart evezni. «Én majd akkor fogok, úgymond, evezni, amikor akarok, azt akarom, hogy ti vigyetek haza». «Mi nem evezünk helyetted», feleltem. Erre így szólt: «Eveznetek kell, mert máskülömben egész éjjel a vizen kell maradnotok. A mint tetszik.» A többiek azt mondták: «Majd evezünk mi, nem fontos, vajjon ő dolgozik-e, vagy sem.» Engem azonban bosszantott a dolog, nem akartam hajtani. Esküdözni kezdett, hogy majd rákényszerít ő engem vagy pedig kidob a csónakból, ezzel rám is ugrott. Én azonban megragadtam a gallérjánál fogva és egy erős lökessel fejfelé a folyóba dobtam. Tudtam, hogy jó úszó, életéért nem aggódtam. Mikor be akart kapaszkodni, egy-egy evezőlendítéssel kitértünk előle, a mikor közeledett, megkérdeztük, fog-e evezni? egyidejűleg a kezére ütöttünk, hogy a csónakot ereszsze el. Csaknem tajtékzott dühében, de nem ígért semmit. Végre, mikor láttuk, hogy kimerül, felvettük a csónakba és azonmód vizesen hazavittük. Ettől fogva elhidegettünk egymástól. Végre egy Nyugatindiai járó hajónak kapitánya, a ki fia számára *Barbados* szigetére nevelőt keresett, megismerte őt, a foglalkozást neki felajánlotta s ő azt elfogadta. Az elválás alkalmával megígérte, hogy adósságát első fizetéséből megküldi, de én felőle nem hallottam többé soha semmit.

Hogy a *Vernon*-féle pénzhez hozzányúltam, életemnek egyik nagy nyomdahibája volt s megmutatta, mennyire igaza volt atyámnak, midőn azt mondta, hogy jelentékeny üzlet vezetésére fiatal vagyok. Mikor *Sir William* atyám levelét elolvasta, annak a véleményének adott kifejezést, hogy atyám felettébb aggodalmaskodó, az emberek nem egyformák, az öregek nem mindig okosak, valamint az ifjúság sem mindig oktan. Azután így szólt: «Miután atyja Önt talpra állítani nem akarja, megteszem én. Adja át nekem a szükséges dolgok jegyzékét, a melyeket Angliából meg kell hozatni, én megszerzem magam, majd visszafizeti úgy, a mint lehet. Rendes nyomdászra van szükségem; meg vagyok róla győződve, hogy boldogulni fog.» A látszat után ítélve annyi szívességgel mondotta mindezt, hogy pillanatra se kételkedtem őszinteségében. Arról, hogy *Philadelphian* üzletet akarok nyitni, nem szóltam senkinek. Ha ez nem így történik, ha mások látták volna, mennyire bízom az ígéletben, bizonyosan akadt volna valaki, a ki figyelmeztetett volna, hogy ne adjak neki hitelt. Későbbben megtudtam ugyanis, hogy nagyon bőkezű az ígéretet dorgában, de eszében sincs ígéletét megtartani. Azonban hogyan gondolhattam volna arra, hogy nagylelkű ajánlatai nem őszinték, mikor önkénytelen tette meg azokat? Az én szememben a világ legjobb embere volt.

III.

A nyomda felszerelésére szükséges eszközök jegyzékét összeállítottam, a beszerzésükre szükséges összeget, körülbelül száz fontra becsültem. *Sir William* nem tett semmi ellenvetést, csak azt kérdezte, hogy nem volna-e tanácsosabb, ha magam mennék át Angliába s ott a helyszínen választanám ki a szükséges felszereléseket s magam győződném meg azok minőségéről. «Ha, úgymond, egyszer ott van, itt-ott ismeretséget is köthet, a könyvkereskedőkkel, papirkereskedőkkel érintkezésbe léphet.» Én a magam részéről jónak láttam a dolgot. «Ha így van, felelé, tartsa magát készenlétben, hogy az *Annis* hajóval elutazhassék.» Ez a hajó évenként egyszer tette meg ezt az utat és az egyetlen volt abban az időben, mely *London* és *Philadelphia* között közlekedett. Ámde a hajó csak hónapok mulva indult, addig *Keimer*-nél dolgoztam, csak akkor voltam boldogtalan, ha a *Collinsnak* kölcsönzött pénzre gondoltam; mindig rettegettem, hogy a pénzt kérni fogják, a mi szerencsémre csak évek mulva következett be.

Bostonból Philadelphiába való utazásomról beszélve, elfelejtettem egy talán jelentéktelen dolgot megemlíteni, a melyet azonban itt pótolni módomban van. Egy alkalommal a szélesend miatt *Block-Island* felső részén voltunk kénytelenek vesztegelni s a hajó népe tőkehalra halászott; a halászat ki is fizette magát. Mindeddig hűségesen kitartottam feltett szándékom mellett. Mesteremnek, *Tryonnak* elveihez híven, semmiféle állati táplálékot nem vettem magamhoz; a halászatot ok nélküli gyilkosságnak tekintettem, úgy okoskodtam, hogy a halak csak nem ártanak senkinek, nem is tehetnek semmi olyast, a mi ezt a gyilkosságot igazolhatná. Ezt az érvet sziklaszilárdnak tartottam. Valamikor pedig nagyon szerettem a halat, most is igen csiklandozta az orromat, a mint a serpenyőből egy-egy halat kivettek. A mint így az elv és a vágy között ingadoztam, eszembe ötlött, hogy egyszer egy nagyobb hálnak gyomrából kivenni láttam egy kisebbet, így gondolkodtam: «ha ti egymást felfaljátok, nem értem, miért nem ennélek meg én is titeket». Jóízűen ettem a halból, ettől kezdve úgy tettem, mint mások, csak itt-ott tértem vissza a növényi ételekhez. Milyen nagy kényelem, hogy az ember eszes lény, mindig talál ürügyet annak az alátámasztására, a mi kényét-kedvét kielégíti.

Keimerrel igyekeztem jólában élni; távolról sem sejtette, hogy mi a tervem az üzletalapítás dolgában. Egykori lelkesedéséből még megmaradt benne valami s miután gyakran vitatkozott, nem volt közöttünk ritka a szóváltás. *Annyira otthon voltam a sokratesi módszerben*, a szóbanlevő tárgytól távoleső kérdésekkel úgy be tudtam hálózni, hogy igen sokszor zavarba jutott és ellenmondásokba keveredett. Végre már szinte nevetségesen félt, a legközönségesebb kérdésre is alig mert felelni, előbb megkérdezte: «Mit akar ebből következtetni?» Vitatkozási és érvelési képességeim felől olyan nagy véleménynyel volt, hogy velem együtt egy felekezetet akart alapítani. Úgy tervezte a dolgot, hogy majd ő prédikál, én meg az ellenvetéseket czáfolom. Mikor aztán a hitbéli elvekre került a sor, nem egy olyan furcsa véleménynek adott kifejezést, hogy azt szó nélkül hagyni nem tudtam s kijelentettem, hogy valamit az én nézeteimből is el kell fogadnia. Így pl. *Keimer* hosszú szakállt eresztett, mert Mózes törvényei

között azt olvasta : «Ne vágd le szakállad végét.» Továbbá a szombatot ünnepelte, ezt a kettőt fontosnak tartotta. Nekem az egyik sem tetszett, de beleegyeztem az alatt a feltétel alatt, ha ő meg a húseledelről lemond. «Nem hiszem, így szólt, hogy testi szervezetem kibírja.» En azt állítottam, hogy ellenkezőleg, jobban fogja magát érezni. *Keimer* tulajdonképen jó-étvágyú ember volt ; jól mulattam, mikor elgondoltam, hogyan fog koplalni. Az alkuba belement az alatt a feltétel alatt, ha vele étkezem, én pedig a szomszédasszonyoknak, a ki nekünk főzött, leírtam negyven húsnélküli étel elkészítésének módját, a jegyzéket átadtam. A dolog rám nézve jól ütött ki, mert kevesebből jöttem ki, egész heti kiadásom nem volt több tizennyolcz penny-nél. Azóta sokszor bőjtös ételekkel táplálkoztam, majd egyszerre áttértem a régi életmódra a nélkül, hogy a változást a legkevésbbé is meg-éreztem volna, a mikől láttam, hogy annak a tanácsnak, mely szerint az ilyen étrendi változtatással lassan kell eljárni, semmi alapja nincsen. Nekem ez az étkezés egészen megfelelt, de szegény *Keimer*t nagyon megviselte. A húsetelektől való tartózkodás kimerítette, nagyokat sóhajtott és fölöttébb vágyakozott az egyiptomi húsos fazekak után ; malaczpecsenyét rendelt, a melyre két nőismerősünkkel együtt meghívott. Szerencsétlenségünkre a malaczpecsenye előbb érkezett meg, mint mi és *Keimer*, nem tudván a kísértésnek ellenállani, elfogyasztotta mind, mielőtt még mi megérkeztünk volna.

Ez időtájt miss *Read*nak udvaroltam, őszinte tiszteletet és rokonszenvet éreztem iránta ; nem volt alaptalan a reményem, hogy érzelmeim viszonzásra találjak. Azonban igen fiatalok voltunk még mind a ketten, alig túl a 18-ik éven. Tekintettel arra, hogy nagyobb út előtt állottam, édes anyja nem is engedte a viszonyt közöttünk felettébb kifejlődni, hiszen — azt gondolá — ha a dologból lenne is valami, visszajövetelem és önállósításom után ugyis lesz majd elég időnk reá gondolni. Az sem lehetetlen, hogy terveimet nem tekintette olyan kivihetőnek, mint én.

Legjobb barátaim akkoriban *Osborn* Károly, *Watson* József és *Ralph* Jakab voltak, valamennyien szerettek olvasni. A két előbbi Mr. *Brockden*nek, a város egyik legelőkelőbb ügyvédjének az irodájában dolgozott, a harmadik kereskedősegéd volt. *Watson* jóra való, istenfélő, mély érzésű ifjú volt, a másik kettő ellenben vallási dolgokban szabadabban gondolkodott. A mi *Ralph*ot illeti, ennek vallási közönyösségében nekem is volt részem, mert én ingattam meg őt, úgy mint előbb *Collinst* a hitbeli meggyőződés dolgában, a mi miatt úgy az egyiknek, mint a másiknak részéről meg is bűnhődtem. *Osborne* eszes, őszinte, nyílt, barátaival szemben szeretetreméltó, szókimondó, de irodalmi dolgokban a bírálgatásra nagyon is hajlandó. *Ralph* szellemes, jó modorú. Nem emlékszem, hogy valaha jobb társalgóra akadtam volna. Mindketten a költészet barátai, maguk is költői hajlamokat árultak el. Kellemes sétákat tettünk vasárnaponkint az erdőben és a *Schuykill* partján. Olvasgattunk, az olvasottakról eszmét cseréltünk.

Ralph szerette volna magát egészen a költészetre adni, azt hitte, hogy e téren sokra viheti, sőt vagyont is szerezhet. Meg volt róla győződve, hogy a legnagyobb költők is úgy kezdték, mint ő, ugyanannyi hibával. *Osborne* igyekezett őt felvilágosítani arról, hogy költői tehetsége nincsen és azt tanácsolta neki, hogy maradjon csak a mellett, a mit tanult ; gondolja

meg, hogy a kereskedelem mellett szorgalommal, pontossággal, ha nincs is vagyona, üzletvezetővé lehet, időnk folyamán pedig megszerezheti az önálló üzlet alapítására szükséges eszközöket is. Én a magam részéről helyesltem, ha időtöltésképen itt-ott a költészettel is foglalkozik, ez által stílusát javítja, de minden további törekvést e téren czéltévesztett dolognak tartottam.

Elhatároztuk, hogy a legközelebb mindegyikünk elhozza a saját dolgozatát, azt megbíráljuk és ilyenformán kölcsönös észrevételeink, javítgatásaink alapján tovább képezzük magunkat. Tekintettel arra, hogy figyelmünket a stílusra és a kifejezésekre irányoztuk, a feltalálást mellőztük; abban állapodtunk meg, hogy a 18-ik zsoltárt fogjuk körülírni, melyben az Isten megjelenéséről van szó. A mikor a kitűzött határidő közeledett, *Ralph* eljött hozzám s elmondta, hogy munkájával készen van, én ellenben mentettem magamat: el voltam foglalva, kedvem sem volt a munkához, szóval nem írtam semmit. Bemutatta dolgozatát, kért, hogy bíráljam azt meg; nagyon megdicsértem, igen sikerült és érdemes munkának láttam. «Jaj, így szólt ő, *Osborne* sohasem fog rajta semmi elismerni valót találni, merő irigységből ezernyi kifogást tesz majd ellene. Reád nem annyira feltékeny, arra kérnelek, vedd át a dolgozatot, olvasd fel, mintha a magadé lenne, én azt fogom mondani, hogy nem volt időm, tehát nem írtam semmit. Meglátjuk, mit fog mondani.» Beleegyeztem, a munkát rögtön leírtam, hogy azt az én kezemírásában terjeszthessem elő.

Összejöttünk; először a *Watson* dolgozatát olvastuk fel. Voltak benne szép helyek, de voltak némi hibák is, azután felolvastuk az *Osbornét*, ez már sokkal jobb volt. *Ralph* méltányos volt; csak egy-két megjegyzést tett, egyébként dicsérte a dolgozat szépségeit. Neki nem volt felolvasni valója. Reám került a sor, úgy tettem, mintha elnézésre szorulnék, megemlítem, hogy a javításra nem volt időm, stb. A vonakodásra nem sokat adtak, ki kellett rukkolnom. Elolvastuk a dolgozatot, aztán ismét elolvastuk. *Watson* és *Osborne* egyenesen lemondtak a pálmáról és tetszésüknek adtak kifejezést. Csak *Ralph* tett kifogásokat ellene és némi változtatásokat hozott javaslatba, a magam szövegét én védelmeztem. *Osborne* szigorú volt *Ralph* irányában és azt mondotta, hogy kritikája épen olyan keveset ér, mint költeményei, erre ő a további bírálással fölhagyott. A mikor ketten együtt hazamentek, *Osborne* még melegebben nyilatkozott állítólagos munkámról. Azt mondta, hogy az imént csak azért mérsékelte magát, mert nem akarta, hogy szavait hízelgésnek vegyem. «Ki hitte volna, úgymond, hogy *Franklin* ilyen alkotásra képes? Milyen előadás, mekkora tűz! Az eredetit is fölülmuta! A köznapi társalgásban mintha a szavakat nem tudná megválasztani, akadozik, hebeg és mégis Uram Isten, hogyan ír!» A legközelebbi találkozáskor aztán *Ralph* elmondta, hogyan tréfáltuk meg és nagyon nevettünk.

Ez *Ralphot* elhatározásában, hogy költő lesz, még jobban megerősítette. Tőlem telhetőleg le akartam beszélni, ámde ő folyton ontotta a verseket, míg *Pope* ki nem gyógyította. De jó prózaíró volt. Később még fogok róla egyet-mást mondani, s miután nincs helyem rá, hogy a másik kettőre tereljem ismét a beszédet, itt megemlítem, hogy *Watson* néhány év múlva karjaim között hunyt el, nagyon sajnáltuk; ő volt a legjobb ember közöttünk. *Osborne* Nyugatindióba ment, mint ügyvéd telepedett ott meg és jelentékeny

vagyont szerzett, de még fiatalon meghalt. *Osborn* és én komolyan megígértük egymásnak, hogy az, a ki kettőnk közül előbb meghal, a mennyiben ez lehetséges, a másikat meglátogatja, elmondja, hogy s mint van a túlvilágon. Ígéretét azonban nem tartotta meg.

A kormányzónak úgy látszik, tetszett az én társaságom; gyakran meghívott, az üzlet berendezéséről, mint befejezett dologról, gyakran beszélgettünk. Elmondta, hogy egész csomó ajánlólevelet ad majd át nekem, azután kiállít számomra felhatalmazásokat is, hogy a sajtó, a betűk, a papír, stb. megvásárlására szükséges pénzt felvehessem. Többször magához rendelt, hogy a leveleket átvegyem, de a mikor eljöttem, újra csak elhalasztotta a dolgot; a levelek nem voltak készen. Ez a halogatás jó ideig tartott, úgy, hogy lassan a hajó elindulásának az ideje is, ámbár azt többször kitolták — elérkezett. A mikor beállítottam, hogy elbúcsúzzam és hogy a leveleket átvegyem, *dr. Bard*, a kormányzó titkára jött elem és azt mondta, hogy főnöke nagyon el van foglalva, de még a hajó megérkezése előtt *Newcastelben* lesz és a leveleket ott fogja nekem kézbesíteni.

Ralph, jöllehet már házasember volt, gyermeke is volt, elhatározta, hogy velem jön. Állítólag az volt a szándéka, hogy kereskedő-házakkal lép érintkezésbe, és nekik majd árúkat szállít. Későbbben azonban megtudtam, hogy azért távozott el, mert a felesége rokoniával viszályai voltak; felesége és gyermeke ellátásának gondjait rájuk hagyta, el volt határozva, hogy Amerikába nem tér vissza többé soha.

Barátaimtól elbúcsúztam, *Miss Readdel* hűség fogadalmat tettünk egymásnak és hajóra szálltam. *Newcastle* mellett kikötöttünk. A kormányzó már ott volt; rögtön lakására siettem. A titkár azonban, habár igen udvariasan, azzal fogadott, hogy a kormányzó úr abban a pillanatban szerfölött fontos ügyei miatt velem nem beszélhet, a leveleket a hajóra küldi, nekem jó utat, minél előbb való visszatérést stb. kíván. Egy kissé lehangolva mentem vissza a hajóra, de azért még korántsem bizalmatlankodtam.

A hajón *Hamilton* András úr, egy előkelő philadelphiai ügyvéd a maga és fia számára helyet bérelt az angolországi útra, ott volt *Denham* kereskedő, egy quaker, továbbá *Onion* és *Russel* urak egy marylandi vasgyárnak tulajdonosai. Együttesen a hajó nagy szobáját foglalták el, úgy, hogy *Ralphnak* és nekem egy fedélközi rekeszszel kellett megelégednünk. A hajón egyikünknek se volt ismeretsége és kevésbe vettek bennünket. *Hamilton* azonban fiával, (Jakabbal, a későbbi kormányzóval) *Newcastleból* visszatért *Philadelphióba*, a hova egy hajó elkobzása miatt támadt peresügyben, nagy tiszteletdíj mellett visszahívták. Mielőtt pedig a hajó elindult volna, felszállott arra *French* ezredes s irántam igen udvariasan viselkedett. Ettől fogva az utasok figyelmesebbek voltak irányomban; az urak engem *Ralphfal* együtt magukhoz hívták a hajószobába, a hol, mint mondták, van hely elég. Így mi is oda költöztünk.

Mihelyt megtudtam, hogy *French* ezredes a kormányzó leveleit a hajóra hozta, azonnal jelentkeztem a kapitánynál, a kitől azt a felvilágosítást kaptam, hogy a levelek a bőrzsákban lévén, most kéznél nincsenek, mielőtt azonban *Angliába* érkeznének, módját ejti annak, hogy a magaméit a többiek közül kikeressem. Megnyugodtam, tovább utaztunk; a társaság barátságos volt, útravalóval is bőven el voltunk látva, mert *Hamilton* úr eleségét is ott

hagyta, a mi épen nem volt csekélység. Utazás közben *Denham* úr engem barátságára méltatott és ezt számomra mindvégig megőrizte. Máskülönben utunk nem volt kellemes, mert többnyire rossz időnk volt.

IV.

A mint a csatornába értünk, a kapitány ígéretéhez híven, megengedte, hogy a börténkából a kormányzó leveleit keressem ki magamnak. Egyetlen-egy olyan levelet sem találtam, mely nevémmel akár közvetve, akár közvetlenül összeköttetésben állott volna. Hat-hét levelet azért mégis kiválasztottam, olyanokat, a melyekről a kézírásról s a címről következtetve azt gondoltam, hogy ügyemre vonatkozik, különösen egyet, a mely *Basket*, a kir. nyomda vezetőjének és egy másikat, melyre egy könyv- és papirkereskedőnek a neve volt felírva. 1724 decz. 24-én értünk *Londonba*. A papirkereskedőnek üzlete a legközelebb lévén utamhoz, befordultam hozzá, átadtam neki *Keith* kormányzó levelét. «Én ilyen nevű embert nem ismerek», — így szólt s miután felbontotta a levelet, ezt mondotta : «Ah *Riddlesdentől* ! Épen most tudtam meg, hogy milyen nagy gazember ! Semmi közöm hozzá és leveleihez.» Ezzel a levelet visszaadta, elfordult és tovább szolgálta ki a vevőket. Igen meg voltam lepve, hogy ezek a levelek nem a kormányzótól valók. Némi gondolkozás után, áttekintve a körülményeket, végre mégis kételkedni kezdtem, hátha ez az ember nem őszinte. Felkerestem *Denham* barátomat, elmondtam neki töviről-hegyire a dolgot. Ő aztán elmondott nekem mindent, elmondta, hogy a legkevésbé sem valószínű, hogy a kormányzó csak egy levelet is írt volna érdekemben, biztosított, hogy a ki csak a legkevésbé is ismeri, nem bizik benne, azon meg épen mosolygott, hogy én, a hiszekény ember, hitellevelet vártam ő tőle, a kinek hitele magának sincs. Mikor pedig én aggodalmammak adtam kifejezést az iránt, hogy mit tevő legyek, azt tanácsolta, nézzek munka után. «Itt a nyomdászoknál úgymond, sokat tanulhat, *Amerikába* visszatérve, annál nagyobb reménynyel nyithat műhelyt.»

Azt, hogy ki az a *Riddlesden*, mi épen olyan jól tudtuk, mint a könyvkereskedő. Tökéletes gazember, a ki a *Miss Read* atyját is félig-meddig tönkre tette, t. i. rábeszélte egy jótállásra. Leveléből kitűnt, hogy valami titkos fondorlat készül *Hamilton* ellen, a kiről bizonyosra vette, hogy velünk átvitorlázott és ebbe a fondorlatba *Keith Riddlesdennel* egy huron pendül. *Denham*, *Hamilton* barátja, abban a véleményben volt, hogy őt erről értesíteni kell s valóban, mihelyt *Angliába* jött, felkerestem s részint *Keith* és *Riddlesden* elleni bosszúból, részint iránta való jóindulatból átadtam neki a levelet. Ő ezt nagyon megköszönte, mert az értesítés reá nézve fontos volt s ettől az időtől kezdve jóindulattal viseltetett irántam, a minek többször hasznát láttam.

De mit gondoljunk a kormányzóról, a ki magának ezt az alávalóságot megengedte, a ki egy szegény, tapasztalatlan ifjút így megcsalt? Ez neki már szokása volt. Hajhászta a népszerűséget, ajándékozni valója nem volt, annál bőkezűbben bánt az ígéretekkel. Egyébként szellemes, okos ember volt, jó író, mint hivatalnok a nép iránt előzékeny, kevésbé az a földes

urakhoz, a kiknek előterjesztéseit gyakran figyelmen kívül hagyta. Szerzője volt több jó törvényünknek, mely az ő kormányzósága idejében életbelépett.

Ralph és én elválhatatlanok voltunk. A *Little Britain*ban vettünk szállást, hetenkint 3½ shilling bért fizettünk érte. Ennyit adhattunk ki lakásra. Neki voltak rokonai *Londonban*, de szegények, nem segíthették. Csak most mondotta meg nekem, hogy *Londonban* akar maradni, *Philadelphiiába* nem megy vissza. A mi pénze volt, azt útjában elköltötte; nekem tizenöt aranyból állott minden vagyonom, mégis kölcsön kellett neki adnom, hogy megélhessen addig, a míg majd foglalkozást kap. Előbb arra gondolt, hogy színész lesz, azt hitte ugyanis, hogy neki a színipályára megfelelő tehetsége van, de *Wilkes*, a kihez ez ügyben fordult, őszintén ajánlotta, hogy ezt a tervet verje ki a fejéből, mert ezen a pályán boldogulni nem fog. Ezután *Robertsnek*, a könyvkiadónak, a kinek a *Pater Noster Row-on* volt üzlete, azt az ajánlatot tette, hogy a *Spectator* mintájára lapot fog szerkeszteni, legyen ennek a kiadója. Feltételeit azonban *Roberts* el nem fogadta. Majd ügyvédeknel, könyvkereskedőknél keresett munkát a *Temple* közelében, de hasztalanul. Én hamarjában találtam munkát *Palmernél*, a kinek akkoriban a *Bartholomew-Closon* volt nagy üzlete s a kinél közel egy évig dolgoztam. Szorgalmas voltam, de *Ralphal* minden pénzemet elköltöttem; együtt jártunk a színházakba, mulatóhelyekre. A mikor minden aranyamat kiadtam, egészen a keresményemre szorultunk. Úgy látszott, hogy feleségét és gyermekét egészen ellefejtette, én meg *Miss Readnak* adott ígéretemet. Csak egy levelet küldtem neki, abban is csak annyit írtam, hogy egyhamar nem térek vissza. Ez ismét életemnek egy durva nyomdahibája volt, a melyet szívesen javítanék ki, ha életemet újból elülről kezdeném. Kiadásaink persze lehetetlenné is tették visszautazásomat.

Palmernél Wollaston «Természeti Vallás» cz. munkájának a második kiadását szedtem. Miután ennek a könyvnek érvei nem látszottak alaposaknak, egy kis metafizikai értekezést írtam bíráló észrevételekkel, e czím alatt: «Értekezés a szabadságról és kényszerűségről, az örömről és fájdalomról». E munkát *Ralph* barátomnak ajánlottam s csak csekély számú példányt készítettem belőle. *Palmer* ettől kezdve nagyobb figyelmet tanúsított irántam, jó tehetségű fiatalembernek tartott, azonban kijelentette, hogy az értekezésemben hirdetett elvek retteneteseek. Ennek a röpiratnak a közzététele is egyik nyomdahibája életemnek.* Míg a *Little Britain*ban laktam, megismerkedtem egy *Wilcox* nevű könyvkereskedővel, a kinek boltja a ház kapujánál volt. Nagyszerű könyvei voltak bizományban s miután akkoriban kölcsönkönyvtárak nem voltak, abban egyeztem meg vele, hogy mérsékelt díj fejében, a melyre most már nem emlékszem, a könyvek közül egyeseket elolvashatok. Nagyon előnyös dolognak tartottam az alkut s a mennyire lehetett, ki is használtam.

Röpiratom véletlenül egy *Lions* nevű seborvosnak, egy «Az emberi ítélet csálhatatlansága» című könyv szerzőjének a kezébe került: Ez kölcsönös ismeretségre adott alkalmat. Sokat tartott rólam, gyakran meglátogatott, hogy velem ilyenemű tárgyú dolgokról eszmét cseréljen, elvitt a

* Franklin itt említett értekezéséről később (az 50. lapon) újra megemlékezik.
(Fordító.)

Cheapsiden levő sörházba, a Kürtbe, a hol bemutatott *dr. Mandevillenek*, a «Mese a méhekről»* szerzőjének, a kinek ott klubja volt. Ennek a társaságnak ő volt az éltető lelke, fölöttébb szellemes és jó társalgó. Elmentem vele *dr. Pembertonhoz* is a *Bathon* kávéházba, a ki megígérte, hogy alkalmat ad nekem arra, hogy *Newton* Izsákkal megismerkedjem, a mit nagyon szerettem volna, ámde ígérését nem tartotta meg.

Amerikából hoztam magammal egy-két érdekes tárgyat, a többiek között egy aszbeszt pénztárczát, mely a tűzben megtisztul. Midőn *Sir Hans Sloane* erről értesült, meghívott a *Bloomsbury Squareon* levő házába, megmutatta ritkaságokból álló gyűjteményét és rábeszélte, hogy neki pénztárczámat jó áron adjam el.

Házukban lakott egy fiatal divatárúsnő, a kinek, ha jól emlékszem a *Cloistersben* volt divatárúkereskedése. Élénk, fogékonyszellemű nő volt, műveltsége foglalkozásán felül emelkedő, különben is kellemes, jó társalgó. *Ralph* esténként színdarabokat olvasott fel neki, igen bizalmas viszony fejlődött ki közöttük, a nő más lakásba költözött és *Ralph* hozzá szállott. Egy ideig együtt éltek. Miután azonban *Ralphnak* foglalkozása nem volt, az üzlet jövedelme pedig nem volt akkora, hogy mindketten és még egy gyermek is megélhessenek belőle, elhatározta, hogy falura költözik, itt iskolát nyit. Azt hitte, hogy mint tanító meg fog felelni feladatának, mert szép írása volt, otthonos volt a számolásban és a könyvvezetésben. Másrészről azonban úgy érezte, hogy ez a foglalkozás méltóságának nem felel

* *Mondeville* Bernát szül. Hollandiában 1670. Mint orvos telepedett le Londonban, a hol egészen haláláig maradt (1733.) A mese, a melyet Londonban megjelenése után (először 1699-ben) szélfében árultak és olvastak, 26 lapot tölt be s mintegy 400 verssorból áll, költői becse nem nagy, de tartalmával megragadta az olvasót. Nagy kaptárban laktak a méhek királynéjuk uralma alatt. A szorgalom és tudomány felvirágoztatta a kis államot. Úgy éltek, mint az emberek: volt iparuk, kereskedelmük. Társadalmi életük egyébként is hasonlított a mi életünkhöz, milliók dolgoztak, egyesek kényelmüknek, hiúságuknak éltek s nem voltak megelégedve az utóbbiak sem. Nekik több kellett a gazdagságból, több a fényűzésből. Az egyenlőtlenség, a ki nem elégitett vágyak magas fokra emelték az elégedetlenséget mindenfelé. A kik verejtékes munkából éltek, elfojtott dühvel néztek azokra, a kik könnyedén nagy vagyonhoz jutnak, a könnyű meggazdagodás vágya megszorította az iparlovagok, az elősdiak, lopók stb. számát. Ebben a méhországban tudósok is voltak: jogtudósok, a kik azonban annyira nem arra törekedtek, hogy az igazságot szolgálják, mint arra, hogy meggazdagodjanak, mihez képest a népet egymás ellen is perlekedésre uszították. Nem voltak jobbak az orvosok, nem voltak jobbak azok sem, a kiket Jupiter azért állított helyükre, hogy a népre az ég áldását kérjék. Mindenütt önzés, haszonlesés volt rugója a cselekedeteknek. A mi a katonákat illeti, közöttük azok, a kik a veszedelem homlokvonalában állottak, rosszul jártak, csónkán, bénán kerültek haza, a kik okosan viselkedtek, épen kerültek vissza és ők szedték le a tejfellt. Volt ok az elégedetlenségre és a küzdelemre elég. És az állam mégis virágzott. Az egyiknek takarékosága megkönnyítette a másiknak a pazarlását, a fényűzés, a hiúság ezer szegénynek adott kenyeret, a vetélkedés és önzés mindig nagyobb lendületbe hozta a kereskedelmet, az ipart. Lassankint még a szegényebbek is nagyobb kényelemhez jutottak, mint a minőben valaha a gazdagok éltek. Azonban egyszerre vége lett mindennek. «Legyen vége a régi rendszernek!» hangzott mindenfelől, a legjobban kiabáltak azok, a kik a régi rendszer alatt a legjobban fölgazdagodtak. Jupiter is meggondolta a dolgot. Ettől kezdve minden megváltozott. A jog és igazság győzedelmeskedett az egész vonalon. De mi történt? A törvénytörő termek kiürültek, a rendőrség feloszlott, a gazdagok inasait elbocsátották, az építők, festők, szobrászok munkát nem kaptak, nem volt divat, a régi ruhában járt mindenki, az ipar, kereskedelem megszűnt, de megszűnt vele az állam hatalma is. A méhek a kaptárból lassankint más helyre költözködtek.

(Fordító.)

meg, hitte, hogy sorsa fel fog lendülni valamikor. Nem szerette volna, ha majd megtudják, minő nyomorúságban volt valamikor. Megváltoztatta tehát a nevét s engem azzal tisztelt meg, hogy az enyimet vette fel. Elutazása után levelet kaptam tőle, a melyben arról értesített, hogy valami kis faluban lakik (*Berkshireben*, ha jól emlékszem), itt tíz-tizenkét gyermeket tanít olvasni-írni, Mrs. T-t gondjaimba ajánlja, kér, hogy neki e cím alatt válaszoljak: «Mr. *Franklin* tanító, itt és itt.»

Gyakran írt; leveleihez részleteket mellékelte egy epikus költeményből, a melyen dolgozott, kért, tegyem meg reájuk megjegyzéseimet, javíthatassak rajtuk. Kérésének időről-időre eleget tettem, de azt tanácsoltam, hagyja abba az egészet. *Young* ekkoriban tette közzé egyik szatiráját, a melyben azoknak a dőreségéről beszél, a kik azért áldoznak a múzsáknak, mert ebből hasznót remélnek. Leírtam a szatira nagyrészét és neki elküldtem. Hasztalan, nem volt menekülés; a posta minden héten hozta a levelet s benne a költeményeket. Ezalatt Mrs. T. barátainak, vevőinek egy részét elvesztette, nagyon sanyarú helyzetbe jutott. Hozzám fordult; minden nélkülözhető pénzemet oda kölcsönöztem neki. Nagyon szívesen tartózkodtam közelében s mert akkoriban semmiféle vallási korlátot nem ismertem s mert éreztem, hogy reám szüksége van — újabb nyomdahiba — bizalmaskodni kezdtem vele, a mit megérdemelt megvetéssel utasított vissza. Sőt erről *Ralphot* is értesítette. Ez szakításra vezetett. Mihelyt *Londonba* jött, tudomásomra hozta: viselkedésem őt minden kötelezettség alól feloldja. Ebből tisztán láttam, hogy a neki kölcsönzött s a reá költött pénzt nem kapom meg soha. Ez magábanvéve nem volt új dolog, mert hiszen fizetni úgy sem tudott, a mi pedig barátságát illeti, ennek a felmondása nagy tehertől szabadított meg. Most azon voltam, hogy valamit megtakarítsak. Jobb fizetés reményében helyet változtattam, *Palmertől Watts* könyvnyomtató műhelyébe, a *Lincoln Inn-Fields* közelébe — mentem át. Itt is maradtam mindaddig, a míg *Londonban* tartózkodtam.

Előbb a sajtó mellett dolgoztam, mert azt gondoltam, hogy a mozgás nekem jót fog tenni, ehhez *Angliában* hozzá voltam szokva, mert a nyomdászok ott felváltva dolgoznak a gép és a szedőszekrény mellett. Italom a víz volt csupán, holott a többi munkások, számszerint, mintegy ötvenen, erős sörivók voltak. Alkalomadtán mindkét kezemben nehéz szedőformát vittem a lépcsőn föl és le, míg a többiek mindig csak egyet vittek az egyik kezükben. Többször fejezték ki csodálkozásukat a fölött, hogy az amerikai vízivó, a mint engem neveztek, erősebb, mint ők, holott ők erős sört isznak. A sörcsarnok egyik alkalmazott embere állandóan járt-kelt a műhelyben, hogy a munkásokat kiszolgálja. Volt egy társam a sajtó mellett, a melyik reggeli előtt megivott egy pint sört, reggelire a sajthoz és kenyérhez ismét egyet, ebéd előtt, ebédre egyet, 6 órátajban egyet, a munka befejezése után végre ismét egyet. Ez a szokás nekem undorítótnak látszott, de azt mondotta, erős sör kell az erős munkához. Megpróbáltam neki megmagyarázni, hogy az az erő, a mit a sör ad, csak abban az aránylag csekély mennyiségű árpában van, a melyet a víz felold s következőleg, egy penny-árú kenyérben, ha hozzá egy pint vizet iszik, több táplálék van, mint egy pint sörben. De ő ivott tovább és minden héten 4–5 shillinget fizetett kerescményéből a bódító italért: olyan kiadás, a melytől én mentesítve valék. Ilyeténképen

ezek az emberek egész életükben szegény ördögök maradnak, a saját hibájukból.

Néhány hét mulva *Watson* azt óhajtotta, hogy a szedőszobában dolgozzak, ennek következtében a nyomdászoktól megváltam. A szedők azonban most újra megkövetelték rajtam annak az öt shillingnek a megfizetését, a mit itálra a nyomdászoknál már befizettem. Én zsarolásnak minősítettem ezt az eljárást. A főnök a pártomon volt s megtiltotta, hogy az összeget fizessem. Nem fizettem két-három héten át. Végre is kiközösítettek és mindenféle kicsinyes tréfának ezéltáblája lettem. Ha csak egy pillanatra is elhagytam a műhelyt, betűímet összekeverték, kolumnáimat megrontották, stb. Azt mondták, hogy ez a műhely manójának a munkája; ez üldözőbe vesz mindenkit, a ki nem annak rendje-módja szerint vétetett föl. A főnök védelme ellenére is engedni, azaz újra fizetni voltam kénytelen, látván azoknak a balgaságát, a kik között élnem kellett s a kikkel rossz lábon nem állhattam.

Ettől kezdve jól megvoltam a munkatársaimmal, még bizonyos tekintélyre is tettem szert közöttük. Midőn a műhely törvényeinek dolgában némi változtatásokat ajánlottam, azokat elfogadták. Mikor pedig látták, hogy nekem reggelire a szomszédból egy tányér zabcsiberét, vajat, kissé megborsózott, pirított kenyeret hoznak, a mi együttvéve sem kerül másfél pennybe, a mennyit egy pint sörért fizettek, némelyek lemondtak mámorító sör-, túró-, kenyérből álló reggelijükről. Azok, a kik egész nap ittak, itt-ott nem tudtak fizetni, néha hitelüket is elvesztették, vagy mint ők mondani szokták, a mikor «besötétedett felettük», megkértek, hogy álljak jót értük. Szombatonként ott állottam aztán a fizetőasztal mellett és átvettem kikölsönzött pénzemet, melynek összege néha harmincz shillingre is emelkedett. Ez, nemkülönben azon körülmény, hogy szerintük jó «riggite», azaz humoros ember vagyok, befolyásomat emelte. Kitartó munkásságom főnököm előtt is becsületemre vált; én a szentheverd el napokat sem ismertem. Mivel gyorsan tudtam dolgozni, a sürgős megrendeléseket, a melyekért nagyobb munkadíj járt, én kaptam meg. Ilyenformán jól töltöttem az időt.

A *Little Britain*ban lévő lakásom távol esvén a műhelytől, a *Duchestreeten*, a római kath. kápolnával szemben vettem ki lakást. Ez a lakás az épület hátulsó részén, a második emeleten hátul, egy olasz árúházban volt: egy özvegyasszony volt a gazdám, a kinek egy szolgálóleány és egy szolgálégény állott rendelkezésére, az utóbbi azonban a házon kívül lakott. Az asszony előbb régi lakásomon kért tájékoztatást felőlem, mire nekem hajlandó volt ugyanannyiért, a mit ott fizettem, t. i. három és fél shillingért kiadni a lakást, mint mondá, nekem olcsóbban adja, mert a férfi a házban mégis bizonyos oltalmat jelent. Az asszony özvegy, idősebb nő volt, egy protestáns lelkésznek a leánya, azonban a férje kedvéért, a kire kegyelettel gondolt, a katolikus vallásra tért át. Sokáig élt előkelő emberek között, egészen vissza II. Károly idejéig ezernyi apró-cseprő históriát tudott róluk elmesélni. Nem igen mehetett az utcára, mert köszvényes volt a lába és épen ezért szorult rá a társaságra. Igen kellemes társalgó volt, úgy, hogy az estéket sokszor nála töltöttem. Vacsoránk mindössze egy kis szardellából, egy kis vajaskenyérből és fél pint sörből állott, a fűszert hozzá az ő társal-

gása adta. Pontosan, korán jártam haza, a családnak kevés alkalmatlanságot okoztam, azért nem szívesen vált volna meg tőlem. A midőn egyszer szoba hoztam, hogy jó lakást találtam, a mely még közelebb van a nyomdához s csak két shillingbe kerül hetenkint, mihez képest megtakarítással is jár, arra kért, ne menjek el, inkább enged a bérből két shillinget. Ezért, a míg Londonban tartózkodtam, nála maradtam és hetenkint másfél shilling lakbért fizettem.

Ennek a háznak egyik padlásszobájában lakott a világtól elzárkózva egy hetvenéves leány, a kiről háziasszonyom a következőket beszélte el. Katholikus nő volt, korán került külföldre, még pedig egy kolostorba, hogy maga is apáca legyen. Ott azonban az éghajlat rossz hatással volt egészségére, visszajött tehát *Angliába*, de feltette magában, hogy a mennyire lehetséges, kolostori életet fog folytatni. Egész vagyonát kegyeletos czélokra fordította, magának az évi fenntartására csak mintegy tizenkét fontot tartott vissza, még ennek is egy részét oda ajándékozta a szegényeknek, kásával táplálkozott s csak akkor rakott tüzet, a mikor ezt meg akarta főzni. Sok éven át lakott itt padlásszobácskájában és az egymásután következő katolikus hitvallású háztulajdonosok soha se fogadtak el tőle lakbért, mert nagy áldásnak tartották azt, hogy házukban lakik. Mindennap meglátogatta egy pap, a kinek meggyónt. «Megkérdeztem, mondá háziasszonyom, miért gyónik ilyen gyakran, hiszen mi bűne sem lehet, mikor így él?» Erre így felelt: «Oh lehetetlen a hiábaváló gondolatokat elűzni!» Egyszer alkalmam volt őt meglátogatni. Szeretetteljes volt, vidám és udvarias, társalgása kellemes, szobája tiszta. Csak egy matrác, asztalka, azon egy fészület, egy könyv s egy szék volt szobájában. Erre leültetett. A kandallón függött Szt *Veronika* képe, a mint a *Krisztus* vérző ábrázatát feltüntető csodálatos kendőt tartja; erről tartott komoly szavakkal magyarázatot. Areza halavány volt, habár beteg nem volt soha. Ezt azért mondom, mert ez is igazolja, hogy kevésből is meg lehet egészségesen élni.

Watts nyomdájában ismeretséget kötöttem egy *Wygate* nevű fiatal-emberrel; jó házból való ember volt, a ki nevelésénél fogva a többi nyomdász közül kiemelkedett: meglehetősen értett latinul, beszélt francziául és szeretett olvasgatni. Néhány barátjával együtt úszni tanítottam; kétszer vittem őket a folyóba s nemsokára jól úsztak valamennyien. Az ő révükön megismerkedtem néhány vidéki úrral, a kik hajón *Chelseabe* mentek, hogy az ottani kollégiumot és *Salteros* ritkaságait megtekinthessék. Visszajövet a társaság kívánságára *Wygate* mondott el rólam egyet-mást, a mi az urak kíváncsiságát fölköltötte, leveleztem, beugrottam a folyóba és *Chelseától* egészen *Blackfriarsbridge-ig* úsztam, útközben a vizen, a víz alatt bemutattam a társaság mulattatására minden ügyességet, a melyet tudtam. Nekik mindez ujság volt és szórakoztatta őket.*

* Franklin már előbb is megemlítette, hogy gyermekkorától kezdve szenvedélyes úszó volt. Leveleiben itt-ott újra megemlékezik erről. *Dubourghoz* (műveinek francia fordítójához) intézett leveleiben pl. e téren szerzett tapasztalatairól mond el egyet és mást. «Tapasztalatból tudom, írja a többi között, hogy nagyon megkönnyíti az úszó munkáját, különösen, ha nagyobb utat kell megtennie, az, ha időnkint hanyatt fekszik, hanyatt feküdvén lábát, kezét időnkint a vízből ki-kiemeli. A fürdés, bármilyen meleg van is, nem veszélyes soha, föltéve, ha az ember napütötte folyóvízben fürdik. Ámde annál veszedelmesebb fölmelegedett testtel

Én ugyanis gyermekkoromtól kezdve nagy kedvet találtam ezekben a gyakorlatokban; *Thewenot* minden úszó gyakorlatát megtanultam, egyeseket magam is kifundáltam, czélom volt a szépet a hasznossal egyesíteni. Minden tudományomat feltálatlam most a társaság előtt és nagyon megcsudáltak. *Wygate* is mindebben mester óhajtván lenni, még szorosabban csatlakozott hozzám, különben is összekötött bennünket tanulmányainknak hasonlósága, végre azzal az ideával állott elő, hogy utazzuk be az egész *Európát* s művészetünkéből tartsuk fenn magunkat. Én hamarosan ráállottam volna, de a mikor a dolgot *Denhamnak* elbeszéltem, a kit szabad óráimban szívesen fölkerestem, nagyon lebeszélte a tervről, azt mondta nekem, hogy jobban cselekszem, ha a hazamenetelre és *Pennsylvániára* gondolok, a mint hogy ő is ezt forgatja elméjében.

Erről a jó emberről el kell mondanom egy jellemző dolgot. Valamikor *Bristolban* üzlete volt, de csődbe jutott és hitelezőivel kiegyezni volt kénytelen. *Amerikába* ment, belevetette magát a munkába, odaadó szorgalmával és takarékoságával szép vagyronra tett szert, és a mikor aztán visszajött *Angliába*, valamennyi hitelezőjét meghívta vendégségbe s megköszönte nekik, hogy egykor vele emberségesen bántak. A mikor pedig annak rendjén módja szerint asztalhoz ültek, minden vendég ott találta terítéke alatt az utalványt arról az összegről, a mely annak idején kiegyenlítettlen maradt, a kamatokkal együtt.

Most elmondta, hogy vissza akar menni *Philadelphiába*, oda árút visz magával, mert nagy raktárt akar ott felállítani, egyszersmind felajánlotta nekem, hogy mint titkára kísérem el és legyek az ő könyvelője, a miben nekem utmutatásokat adni kész. Hozzátette, hogy mihelyt a kereskedelmi dolgokban némi jártasságra szert teszek, *Nyugat-Indiába* küld élelmiszerekkel álló teherárúkkal, más jövedelmező megbízásokat is szerez s ha derekasán viselem magamat, idővel jó üzlethez juthatok. Kedvemre volt a dolog, mert már *Londont* meguntam és örömmel gondoltam a *Pennsylvániában* töltött szép időkre. A felajánlott állást ötven font évi fizetés mellett pennsylvániai értékben, elfogadtam. Igaz, hogy ez az összeg kisebb volt, mint a mennyit mint szedő kerestem, de így kilátásom nyílt a jobb jövőre.

A nyomdászataknak tehát Isten hozzádot mondottam, hitem szerint, örökre; egészen belevettem magamat abba a munkába, a melylyel új hivatásom járt: *Denhammal* bejártuk a kereskedőházakat a különböző árúkért, csomagoltattam, a munkásokat buzdítottam, stb. Mikor már minden a hajón volt, még néhány napi pihenőm maradt. Ekkoriban *Sir William Windham*, egy előkelő férfiú, kit csak névtől ismertem, csudákozásomra magához hivatott. Elmentem. Valahol tudomást szerzett arról az útról, a melyik *Chelsea* és *Blackfriars* között úszva megtettem, nemkülönben arról, hogy *Wygate*t egy másik ifjúval egyetemben rövid idő alatt

hideg forrásvízbe fürdeni. Az úszás a világon a legegészségesebb testgyakorlás. A ki lefekvés előtt egy-két órán át úszik, még a legmelegebb nyári éjszakát is nyugalmas, mély álomban tölti, a bőr pórusai megtisztulnak, a kipárolgás kellemes hűvösséggel veszi körül a testet. Hasonlóan jó hatása van a légfürdőnek is. Minden reggel jókor kelek, rövid légfürdőt veszek a szobában, igen kellemesen érzem magamat, nem ritkán visszafeküdve ágyamba az elképzelhető legédesebb álomba szenderülök.» (Dr. B. Franklins nachgelassene Schriften und Corresp. V. 60.)
(Fordító.)

megtanítottam úszni. Két fia volt, a kik épen most indultak körútra és azt óhajtotta, hogy mielőtt elindulnának, tanuljanak meg ők is; jelentékeny pénzösszeget ajánlott fel, ha megtanítom őket. Ámde ők még meg sem érkeztek, az én időm meg nagyon ki volt mérve; ajánlatát el nem fogadhattam. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ha *Angliában* maradok és úszóiskolát nyitok, szép pénzhez juthattam volna. A dolog annyira összhangban volt vágyaimmal, hogy azon esetre, ha az ajánlat korábban jön, nem tértem volna ilyen hamar vissza *Amerikába*. Ennek a *Sir William Windhamnak* az egyik fiával, a ki idők folyamán *Egremont* lord lett — sok évvel későbbem nekem és neked igen fontos elintézni való ügyünk akadt, erről majd a maga helyén fogok beszélni.

V.

Így töltöttem én *Londonban* tizenhét hónapot; az időnek nagy részében szorgalmasan dolgoztam, magamra keveset adtam ki, legfeljebb színházakra és könyvekre költöttem. *Ralph* barátom gondoskodott arról, hogy szegény maradjak; mintegy 17 fonttal maradt adósom; biztos lehettem, hogy ezt meg nem kapom soha. Nem kis összeg, különösen, ha tekintetbe vesszük csekély keresetemet. Mégis szerettem őt; sok jó tulajdonsága volt. Ha ez az angolországi út anyagi helyzetemen nem lendített is, annyi hasznom mégis volt belőle, hogy néhány derék embert megismertem és igen sokat olvastam.

1726 július hó 23-án vitorláztunk el *Gravesandból*. Ennek az útnak eseményeit naplómban feljegyeztem, azért oda utasítlak.* Talán a legfon-

* Ez a napló a maga változatosságával maga is érdekes olvasmány (l. németül «Dr. B. Franklin nachgelassene Schriften und Correspondenz aus dem Englischen übersetzt. Weimar 1817. Név nélkül. Fr. kiszáll, valahányszor a hajó horgonyt vett s a látottakról beszámol. Itt-ott kalandokon is megy át. Julius 30-án pl. *Yarmouth* város mellett (Wigh szigeten) kikötven a hajó, néhány útítársával megsejleli a kis város templomát stb. A jól kezdődő nap azonban, kis hiba, hogy szerencsétlenül nem végződik. A fiatalember néhány társával a sziget belsejébe megy, megkerülve az öblöt, mely annak belsejébe nyúlik. Azonban az idő gyorsan mulik, meglepi őket az alkony, mire az utat meg akarván rövidíteni, nem mennek vissza a part hosszában, hanem utat-módot keresnek arra, hogy az öblön átkelhesse. Találnak egy dereglyét, ámde ennek a gazdája nem engedi magát nyugalmasan zavartatni, mire nagyon előrehaladván az idő, elhatározzák, hogy eloldják a járművet és áteveznek maguk. *Franklin* a vízbe megy, a midőn azonban az iszapban ahoz az oszlophoz elvergődik, a melyhez a dereglye oda van láncozva, be kell látnia, hogy a lánczot megoldani nem tudja. Egy órai vergődés után dideregve jön vissza. Nincs más hátra, mint valamelyik szénakazalban tölteni az éjszakát. Az aggodalom a miatt, hogy idejében visszamenni nem tudnak, különben is pénzüket a hajón hagyták, nem hagyja őket nyugodni. Valamelyiküknek eszébe jut, hogy nem vehetnék-e hasznát, annak a patkónak, a melyet az úton találtak? *Franklin* a holdvilágos éjszakában újra belemegy a vízbe s a sok erőlködés végre sikerre vezet. Fölszállanak, de ekkor újabb akadály merül fel, valami iszapzátónynak mennek neki. «A legnagyobb zavarban voltunk, olvassuk a napló feljegyzéseiben, nem tudtuk, hogy mi tevők legyünk azt se tudtuk, hogy apály van-e, avagy dagály. Végre láttuk, hogy apály van s mi evezőinkkel nem bírtunk a mélyebb vízre jutni. Nyomorúságos dolog egész éjjel kint lenni a szélben, de még nyomorúságosabb sors várakozik reánk, ha reggel ebben az állapotban reánk talál a gazda. Szépen nézünk ki majd, ha így megyünk végig a városon.» Fél órai tőprengés után újra munkához láttak. A kirándulók közül ketten beleereszkedtek az iszapba és térdénállva tolták a hajót a víz felé, míg végre a mélyéghöz jutottak. Csak reggel vetődtek oda a kikötőbe.» Így végződött a mi kirándulásunk.

(Fordító.)

tosabb részlet itt az a tervezet, a melyet ott azért készítettem, hogy egész jövőendő életemet a szerint rendezsem be, a mi annál figyelemreméltóbb, mert kora ifjúságomban állapítottam meg és öreg koromig meg lehetős pontossággal megtartottam.*

Okt. 11-én kötöttünk ki *Philadelphiában*,** a hol többrendbeli változást találtunk. *Keith* nem volt többé kormányzó, helyét át kellett adnia *Gordon* ezredesnek. Találkoztam vele az utcán, polgári ruhában volt, szó nélkül ment el mellettem, úgy látszik, szégyelte magát. Nekem is így kellett volna pirulnom, ha esetleg miss *Readdal* találkozom. Leveleimet barátai méltán úgy magyarázták, hogy én már visszamenni nem szándékozom, azért azt ajánlották, hogy *Rogers* nevű fazekashoz, a ki megkérte, menjen férjhez, ő ezt meg is tette. Ez a házasság szerencsétlen volt; el is váltak, az asszony még volt férje nevét sem akarta viselni, ugyanis az a hír terjedt el róla, hogy már feleséges ember volt, a mikor megkérte. Egyébként is haszontalan, rossz ember volt, daczára annak, hogy mesterségéhez értett, a mi övéit félrevezethette. Adósságokba merülve 1727-ben vagy 1728-ban *Nyugat-Indiába* menekült, a hol meghalt.

Időközben *Keimer* nagyobb házat bérelt, könyvkereskedést nyitott, melyben írószereket is árult, műhelyét is jobban felszerelte, kellő mennyiségű betűt szerzett, több embert állított be, a kik között azonban egyetlenegy jó munkás sem volt. Úgy látszott, hogy üzlete jól ment.

Mr. Denham a *Water-Streeten* bérelt raktárt, a hol áruinkat elhelyeztük. Egészen az új üzletnek éltem, a számolásba belejöttem, rövid idő alatt jó kereskedő lettem. Főnökömmel együtt laktam, vele együtt étkeztem; igazi jóindulattal viseltetett irányomban, úgy bánt velem, mint a saját gyermekével, én is szerettem, becsültem, pompásan kijöttünk egymással. Az 1727. év februáriusában azonban, a mikor éppen 22-ik életévembe léptem, mind a ketten megbetegedtünk. Én mellhártyagyulladásba estem és kicsi híja, hogy meg nem haltam. Rettenetesen szenvedtem; azt hittem, mindennek vége. A mikor kissé magamhoz tértem, szerencsétlennek éreztem magamat, ha arra gondoltam, hogy előbb-utóbb újra kell végig mennem ezeken a szenvedéseken. *Mr. Denham* betegségről nem sokat tudok, csak annyit, hogy sokáig volt beteg és betegségének áldozatául is esett. Végrendeletében barátságos érzülete jelül rólam is megemlékezett, valami csekély-

* Ennek a programmnak fő pontjai 1. a legszigorúbb takarékoság mindaddig, míg adósságait ki nem fizeti, 2. alaptalan reményeket senkiben sem kelteni. Minden szónak, minden tettnek a becsületesség legyen az irányítója, 3. Árkönbokon a vagyon után nem törekedni; a boldogulásnak legbiztosabb útja a szorgalom és kitartás, 4. Rosszat senkiről nem mondani. (Fordító.)

** A napló befejező sorai: «okt. 11. *Newcastle* előtt hajóztunk el... az idő gyönyörű. A nap ragyogó, melegítő sugarai fölfrissítik megdermedt tagjainkat. Az ég derült, csak itt-ott látszik rajta egy-egy ezüstszerű felhőcske. Az erdők felől üde szél csap felénk s a szabadság reménye a hosszú fogás után kedvünket emeli. Szóval együtt van minden, hogy ez a napot életem legboldogabb napja legyen. *Chester* mellett néhányan kiszálltak, hogy szárazon tegyék meg *Philadelpiáig* az utat. Négyen a hajón maradtunk, mert ki voltunk merülve. Estére megállt a szél s mi *Philadelpiától* hat mérföldnyire horgonyt vetettünk, azt hittük itt a hajón kell töltenünk az éjszakát. Egyszerre néhány kiránduló philadelphiai fiatalember jelent meg, a kik ósonakon kiránduláson voltak és azt mondták nekünk, hogy bevisznek a városba. Mi örömmel fogadtuk az ajánlatot, 10 órakor *Philadelpiában* voltunk; a szerencsés megérkezés után, a veszedelmes és unalmas út végén örömmel üdvözöltük egymást. Hála Istennek.» (Fordító.)

séget hagyott reám is. Egészen magamra maradtam; a végrendelet végrehajtója elbocsátott, az árúkat zár alá vette.

Sógorom, *Holmes*, épen *Philadelphiában* tartózkodván, azt tanácsolta, hogy térjek vissza régi mesterségemhez s valóban, *Keimer* kész volt nekem szép fizetést biztosítani arra az esetre, ha nyomdájának a vezetését elvállalom, mert így háborítatlanul minden idejét a könyvkereskedésnek szentelhetné. Azonban a feleségétől és londoni rokonaitól annyi mindenfélét hallottam felőle, hogy nem sok kedvem volt vele viszonyba lépni, jobban szerettem volna mint kereskedő kapni valami alkalmazást, de helyhez jutni nem tudtam. Nem tehettem egyebet, elfogadtam *Keimer* ajánlatát.

A nyomdában ezek dolgoztak: *Meredith* Hugh, egy pennsylvániai származású harminczéves ember, a ki korábban földművelő volt. Becsületes, okos, tapasztalt férfiú volt, a ki szeretett olvasgatni, csak az volt a hibája, hogy felettébb szerette az italt. *Potts* István fiatalember volt, a ki csak nemrégiben lett nagykorú, hasonlóképen földműves volt előbb; igen jótehetségű ember volt, szellemes, de kissé tunya. *Keimer* e két munkást alacsony munkabér mellett szerződtette, ellenben megígérte, hogy ha előhaladnak, negyedévenként egy shillinggel fogja emelni hetibéruket. Ez az ígéret volt az a csalétek, a melyre rámentek. *Meredith* a sajtó mellett dolgozott, *Potts* meg a könyvkötésnél kapott foglalkozást. *Keimer* arra kötelezte magát, hogy őket mind a két mesterségben tanítani fogja, holott nem értett az egyikhez sem. A nyomda személyzetéhez tartozott még... *János*, egy vad irlandi, a ki nem tanult semmit s a kit *Keimer* pénzen váltott ki egy hajó kapitányától, a hol még négy évig kellett volna szolgálnia, ebtől is nyomdászt kellett faragni. Azután itt volt *Webb* György, oxfordi deák, a kinek *Keimer* hasonlóképen négy évi szolgálatát váltotta meg és végre itt volt még egy *Harry* Dávid nevű paraszt suhancz, mint nyomdászinas.

Én keresztül láttam a szitán. *Keimer*-nekem a magasabb fizetést azzal a számítással ígérte meg, hogy e durva és olcsó munkások mellettem mesterségüket megtanulják, azután nekem felmond. Mindamellett jókedvvel fogtam a munkához, a nyomdát rendbe hoztam és embereimmel oda jutottam lassankint, hogy munkájukra jobban ügyeltek és jobban dolgoztak.

Különös jelenség volt az oxfordi diákból lett, megvásárolt szolga. Csak 18 éves volt. Életviszonyairól ezeket mondotta el: *Gloucesterben* született, latin iskolában tanult, a hol az iskolai színdarabok előadásában kitűnt, feltűnő otthonosságot tanúsítván a színpadon, tagja volt az ottani «*Viczklubnak* is; a gloucesteri újságok töblízben hoztak tőle czikkeket, úgy versben, mint prózában. Innen *Oxfordba* került, a hol körülbelül egy évig maradt, de elégedetlen lévén, különösen *Londont* akarta látni és színész akart lenni. Egyszer háromhavi ellátási pénzét, tizenöt guineát, egyszerre vevén kézhez, adósságának kifizetése nélkül eltávozott a városból; intézeti felöltőjét egy bokorba rejtette és *London* felé vette útját. Itt nem volt semmi ismerőse, semmi tanácsadója, rossz társaságba került, pénzt elvesztette, színésznek sem állhatott be és mélyebbre-mélyebbre süllyedvén, ruháit elzálogosította, végre kenyere se volt. Egy alkalommal, midőn éhesen az utcákon csatangolt és nem tudta, mitevő legyen, egy toborzó-felhívás került a kezébe, a mely mindazoknak, a kik arra kötelezik magukat, hogy *Amerikában* fognak szolgálni, bizonyos összegű előleget ígért. Elment a

toborzóhelyre, aláírta a szerződést, hajóra szállt, átjött *Amerikába* a nélkül, hogy övét csak egy sorban is értesítette volna sorsa felől. Élénk, szellemes, jómodorú, kellemes ember volt, de a mellett, hiú és szerfelett meggondolatlan.

Az irlandi *János* kerekelt oldott mihamar. A többiekkel igen jó viszonyban voltam, megbecsültek, annyival is inkább, mert mindennap tanultak tőlem valamit, *Keimertől* úgy sem tanulhattak semmit. Szombaton, a *Keimer* vasárnapján, soha sem dolgoztunk, úgy hogy hetenkint két napom volt az olvasásra. Több tehetséges, képzett emberrel ismerkedtem meg, *Keimer* is igen szívesen bánt velem; nem is aggasztott engem semmi a *Vernon*-féle adósságon kívül, a mit még mindig nem tudtam lefizetni, mert nem voltam felettébb takarékos. De hát elnézéssel voltak irántam, nem sürgették.

Nyomdánkban itt-ott megszorultunk betűk dolgában. *Amerikában* pedig betűöntő-műhely nem volt. *Londonban*, *Jakab* házában láttam ugyan, hogyan öntik a betűket, de nem igen figyeltem oda. Csináltam betűöntő-formát, ólmot öntöttem belé és így segitettem magunkon és pótoltam a hiányokat. Alkalomadtán díszítéseket vágtam ki, nyomdafestéket készítettem, gondját viseltem a raktárnak, szóval afféle faktotum voltam.

Bármennyire szolgálatkész voltam is azonban, észre kellettennem, hogy a milyen arányban embereim a mesterségben előhaladtak, olyan arányban hanyatlott jelentőségem. Midőn *Keimer* a második évnegyedre szóló fizetésemet kiadta, azt mondotta, hogy neki nehezére esik a fizetés, reményli, hogy fizetéséből valamit engedek. Udvariasságával alább hagyott, főnöki jellege mindig jobban kidomborodott, itt-ott kifogásolni valót talált a munkámon, nehéz volt őt kielégíteni; látszott, hogy szakításra akarja vinni a dolgot. Én mindazonáltal türelmesen viseltem magamat, mert azt hittem, hogy szeszélyes magatartásának oka részben zavaros üzleti viszonyaiban rejlik. Egy magában véve csekély jelentőségű dolog végre felborított mindent. Egyszer valami lármát hallottam a szomszéd ház felől, kinéztem az ablakon, *Keimer* épen az utcán lévén, indulatosan felkiáltott, hogy nézzek a dolgom után, még néhány más gáncsoló megjegyzést is tett, a mi engem annyival inkább bántott, mert ez egész nyilvánosan, a szomszédok füle hallatára történt. Nemsokára feljött a műhelybe és itt tovább folytatta a veszekedést, ingerült szavakat váltottunk egymással, mire a következő negyedtől felmondott, hozzátette, sajnálja, hogy engem ilyen soká kell tartania. Azt válaszoltam, hogy soh'se sajnálkozzék, elmegyek én akár abban a pillanatban; vettem a kalapomat, elmentem. A szembe jövő *Meredithet* megkértem, hogy ottmaradt holmijaimat lakásomra elhozni szíves legyen. *Meredith* este el is jött hozzám; beszélgettünk, meghánytuk-vetettük az ügyeket. Ő sokat tartott felőlem, sajnálta, hogy elmegyek, holott neki maradnia kell. Azt nem tanácsolta, hogy haza menjek, a mit meg akartam tenni, figyelmeztetett arra, hogy ez a *Keimer* adósságokkal küzd, hitelezői nyugtalanokdnak, boltja nyomorúságos, áruít néha potomáron kénytelen eladni, csakhogy pénzhez jusson, hitelez a nélkül, hogy erről könyvet vezetne. Elmondta, hogy *Keimernek* meg kell buknia, ennek következtében megüresedik egy hely és én ezt felhasználhatom. Azt feleltem erre, hogy nekem pénzem nincsen. *Meredith* kiemelte, hogy az ő atyja nagyon becsül engem, egyszer szóba kerülven a dolog, azt mondotta, hogy kész a szükséges pénzt a rendelkezésünkre bocsátani arra az esetre, ha én üzlettárs akarnék

lenni. «Az én időm *Keimernél*, úgymond, a jövő tavaszon letelik, addig elhozatnók *Londonból* a sajtót és a betűket. Én tisztában vagyok azzal, hogy különös jó munkás nem vagyok, de ha az ajánlatot elfogadja, az én pénzem — támaszkodva az ön szakismeretére — szép jövedelmet hozhat s ezen megosztozunk.»

Az ajánlat ellen nem volt kifogásom; elfogadtam; atyja a városban tartózkodván, a dolgot annyival is szívesebben vette, mert látta, hogy fia reám hallgat, én birtam rá őt, pl. arra, hogy ne igyék pálinkát; remélte, hogy ha még közelebbi viszonyba lépünk, rossz szokásából egészen kigyógyul.

Atyjának átadtam a szükséges fölszerelés jegyzékét, a mit *Londonban* kellett megrendelni; a jegyzéket elvitte egy kereskedőhöz. A megrendelés tényleg megtörtént. Megállapodtunk abban, hogy a dologról mitsem szólunk s ha lehet, egyelőre valamelyik nyomdában keresek munkát. Azonban üres hely nem volt sehol, néhány napot munka nélkül töltöttem tehát, midőn egyszerre *Keimer* azt üzenté, hogy menjek hozzá vissza. Időközben ugyanis *Keimernek* kilátása nyílt arra, hogy *New-Jersey* gyarmat papírpénzének a nyomtatási munkáját megkapja, ám ehhez betűk és réztáblák voltak szükségesek s ezeket csak én készíthettem el. *Keimer* még attól is tartott, hogy esetleg *Bradford* műhelyébe lépek s aztán ő e megbízatástól elesik. Udvariassan kéretett: régi jó barátok jó viszonyát néhány heveskedő szó miatt nem szabad felbontani. *Meredith* is kért, hogy menjek vissza, mert vezetésem mellett minden nap tanul valamit: Engedtem a kérelemnek, visszamentem és *Keimerrel* jobb viszonyban éltem, mint azelőtt. Megkapta a megbízást a bankjegyek kinyomására, felállítottam a réznyomó-sajtót, mely a tartományban az első volt, több czímlapot és díszítést készítettem hozzá. Együtt mentünk *Burlingtonba*, a hol mindent rendbe hoztam és ő annyit nyert az ügylet mellett, a mennyiől a fejét jó ideig még a víz fölött tarthatta.

Burlingtonban megismerkedtem a gyarmat legelőkelőbb embereivel, legnagyobb részük a törvényhozótestületnek tagjai voltak, a kiknek őrködniök kellett a felett, hogy a bankjegyek csak a törvényben megszabott mennyiségben nyomassanak. Ennek következtében felváltva tartózkodtak a nyomdában s az, a kire a sor került, a legtöbb esetben egy-két ismerőst is magával hozta. Én olvasottabb voltam, mint *Keimer*; ez volt valószínűleg az oka annak, hogy az én társaságomat jobban szerették, magukkal vitték lakásukra, elvittek barátaikhoz, figyelmesek voltak velem szemben, *Keimer* pedig minden főnökvolta ellenére érezte, hogy mellőzik. Valóban különcz ember is volt ő, az élet legelemibb formaságában járatlan, sokszor kész volt általánosan elfogadott nézetekkel szemben is ellenzékieskedni, vallási dolgokban a rajongásra hajló, ruháját elhanyagolta, piszkosan járt, egészben véve észjárásában is volt valami kicsinyes, alantas.

Csaknem három hónapig maradtunk itt s ez idő alatt szíves barátságát megnyertem *Bustill* Sámuel tartományi titkárnak, *Pearson* Izsák, *Cooper* Józsefnek, néhány *Smithnek*, kik valamennyien a törvényhozótestület tagjai voltak, nemkülönben *Decow* Izsák főmérnöknek. Ez utóbbi okos, élesszemű öreg úr volt, a ki elmondta, hogy ifjúkorában nagyon magára volt hagyatva; mint napszámos a téglagyártáshoz agyagot czipelt, majd egy mérnök után, akitől a földmérést megtanulta a mérőeszközöket hordozta, csak jó későn kezdett tanulni s idővel szorgalma révén nagy vagyonhoz jutott. «Előre látom,

így szólt egy alkalommal, hogy ön azt az embert (*Keimert* értette) rövid idő alatt túl fogja szárnyalni és mesterségével nagy vagyont fog szerezni.» Tervemről, hogy *Philadelphióban* vagy más helyen üzletet akarok nyitni, nem tudott semmit. Ezek valamennyien későbbben sok szívességet tettek nekem, valamint én is nekik. Ettől kezdve a legjobb viszonyban voltam velük mindvégig.

Mielőtt a nyilvános élet terére való lépésemet közelebből vázolnám, alkalmasnak találom a helyet itt arra, hogy akkori lelkivilágomat az erkölcsi elvek szempontjából előttem feltárjam, hogy tájékozást szerezzen arra nézve, minő befolyást gyakoroltak azok további életem folyására. Szüleimtől vallásos nevelést kaptam, istenfélelemben neveltek engem a *Kálvin* vallási eszméi szerint. Azonban alig voltam tizenötéstudós, a midőn majd az egyik, majd a másik irányban kétségek támadtak bennem azoknak a könyveknek a befolyása alatt, a melyeket olvastam, végre magában a kinyilatkoztatásban is kételkedtem. Ekkoriban néhány deista-ellenes könyv került a kezembe, a melyek, mint mondták, azoknak a prédikációknak a lényegét foglalták magukban, melyeket a *Boyle*-féle előadások alkalmából tartottak. Ezek a könyvek velem szemben nem értek célzt; a deisták érvei súlyosabbnak látszottak nekem, mint az itt feltárt ellenérvek. Egyszóval, csaknem egészen deista lettem. Még másokat is megtántorítottam, különösen *Collinst* és *Ralphot*. Ámde észbe vettem, hogy éppen ők bántak el velem olyan lelketlenül, még pedig a nélkül, hogy a legkisebb megbánást tanúsították volna. És így tett velem *Keith* is, a szabadgondolkodó. De szemügyre vettem magamat is. Fontolóra vettem, hogyan jártam el a *Vernon*-ügyben és miss *Readdal* szemben s ez néha bánattal töltött el. Végre is azt kezdtem sejteni, hogy azok a tanítások, ha netalán igazak is volnának, hasznosak nem lehetnek. Londoni röpiratom, mely 1725-ben megjelent, sem látszott nekem olyan jó munkának, mint annak idején. Ebben a röpiratban, melynek élén *Dryden** következő sorai állottak: «A mi van, jól van; jóllehet, a rövidlátó ember a lánczolatnak csak egy részét veszi észre, azt, a mi hozzája a legközelebb van; a mérleg rudjáig, mely mindent megmér, szeme föl nem érhet.»*

Az Isten tulajdonságaiból: végtelen bölcseségéből, jóságából, hatalmából azt a következtetést vontam le, hogy az erény, a bűn viszonylagos fogalmak, rossz nincsen a világon, erény és bűn üres megkülönböztetés csupán, ilyesmi nincs is.**

Azt hittem, valahol valami hiba csúszott be, a mi aztán a további következtetést megrontotta.

Végre arra a meggyőződésre jutottam, hogy az igazságosság, a becsületesség, őszinteség földi életünkben szerfölött fontosak. Feltettem magamban, hogy egész életemben ezekhez az erényekhez fogom magamat tartani,

* D. János (sz. 1631. mh. 1700.) angol költő, színműíró és kritikus. (*Ford.*)

** «A világot a bölcs, jó Isten teremtette. Ő tudta, hogy a mit teremtett, az jó, helyes igazságos. Ennek következtében erény és bűn csak üres megkülönböztetés, melynek ténybeli alapja nincsen. Magasabb szempontból tekintve a dolgokat, ilyen különbség nem is létezik, mert hiszen minden teremtett dolognak, mindennek a mi megtörtént, létoka és létjoga ugyanaz.» Venedey e. m. 28.

(*Ford.*)

a mint ez naplómban olvasható is. A kinyilatkoztatást, mint olyat, nem tekintettem fontosnak.

Azért tilosak bizonyos cselekedetek, mert természetüknél fogva rosszak, mások azért vannak megparancsolva, mert jótékony hatásúak, szilárd volt meggyőződése, hogy mindent tekintetbevéve, mindaz, a mit a kinyilatkoztatás tilt, természeténél fogva rossz, a mit parancsol, jótékony. Ez a meggyőződése kapcsolatban az isteni Gondviseléssel vagy valami védőangyal, talán a körülmények szerencsés találkozása, vagy pedig mindezek együttvéve megvédelmeztek engem ifjúságom veszedelmes esztendeiben, a mikor idegenek között, válságos helyzetben atyám tanácsait nélkülözni voltam kénytelen. Megvédelmezett az erkölcstelenségtől, a szántsándékos igazságtalanságtól, a mibe fogyatékos vallásosságom következtében könnyen beleeshettem volna. «Szándékos» igazságtalanságról beszélek, mert azokban az esetekben, a melyekről említést tettem, ifjúkori tapasztalatlanságom és mások hitványsága miatt kényszerítő erő alatt állottam. Ilyenformán pályám kezdetén kedélyi, jellembeli erőm türehető volt, ezt értéke szerint becstültem és megoltalmazni igyekeztem.

VI.

Philadelphiába való megérkezésünk után nemsokára megjött *Londonból* a megrendelt nyomdai felszerelés is. *Keimerrel* felszámoltunk és mielőtt a dologról valamit hallott volna, tőle megváltunk. A piac közelében volt egy kiadó ház, ezt bérbe vettük. A házbér könnyebb fizetése céljából — huszonnégy font volt a ház évi bére, mely, a mint hallottam, később 70 fontra emelkedett — albérlőnek befogadtuk *Godfrey* Tamást, egy üvegest és családját, a ki a bér jelentékeny részét megtérítette; nála étkeztünk. Alig csomagoltuk ki betűnket és hoztuk rendbe a sajtót, egyik régibb ismerősöm, *House* György, egy honfitársunkat hozta be magával a műhelybe, a kivel az utcán találkozott, a mint épen könyvnyomtatót keresett. Minden pénzünk fogyatékán volt a sok apró kiadás miatt s az az öt shilling, a mit honfitársunktól kaptunk, igen jó időben jött; jobban örültem neki, mint bármikor, bármilyen összegnek. *Housera* visszagondolva, iránta való hálából mindig bizonyos jóindulattal támogattam a kezdő fiatalembereket, legalább is szívesebben, mint egyébként tettem volna.

Mindenütt vannak vészmadarak. Akadt egy *Philadelphiában* is, egy *Mickle* Sámuel nevű idősebb, bölcs ábrázatú, kenetes beszédű ember személyében. Egyszer megállt az ajtó előtt és kérdezte, vajjon én vagyok-e az a fiatalember, a ki itt nyomdát nyitott? Mikor igennel feleltem, azt monddta, hogy igen sajnál engem, mert sok pénzt dobtam ki és hiába. *Philadelphia* ugyanis a tőnk szélén áll, az emberek legnagyobb része már vagy megbukott, vagy közel áll a bukáshoz. A látszólag az ellenkezőre valló jelek, pl. a házak építése, a házbérek emelkedése, csalékonyak. Éppen ez fogja a többivel egyetemben romlásunkat okozni. Annyi valóban megtörtént, vagy várható szerencsétlen esetet sorolt fel, hogy valóságosan a búbanat kerülgetett és bizony, ha előbb ismerkedtem volna meg vele, mielőtt még az üzletet felállítottam volna, minden valószínűség szerint nem mertem volna bele vágni.

Egyébként ő maga itt maradt ebben a pusztulásnak indult városban, prédikációit folytatta és hosszú ideig halogatta annak a háznak a megvételét, a melyre alkudott, mert hiszen itt úgyszólván minden tönkre megy. Azután örömmel hallottam, hogy azt a házat, a melyre alkuban volt, ötszörösen nagyobb áron vette meg, mint megvehette volna akkor, midőn siralmait énekelni kezdte.

Már előbb meg kellett volna említenem, hogy az előző év őszén a tudományok, ismeretek iránt érdeklődő barátaim legnagyobb részével egyesületet alapítottam, a melyet *Juntónak* neveztünk; célünk az volt, hogy egymás művelődését előmozdítsuk. Minden pénteken este összejöttünk. Az egyesület szabályait én alkottam meg, ezek szerint mindegyik tagnak sorban kötelessége volt az erkölcstan, politika vagy a természettudomány köréből egy-egy kérdést szőnyegre hozni, melyet a társaság megbeszélés alá vett és minden három hónapban mindenki tartozott egy tetszés szerint választott tárgyról felolvasást tartani. Az elnök vezette az eszmecseréket. Ezekben tisztán az igazságszeretetnek kellett érvényesülnie minden vitatkozási vágy, minden győzelemhajhászás kizárásával. A vitatkozási hévnek elkerülése végett a véleményekhez való konok ragaszkodást, merev ellenmondást, mint a melyek a tanácskozást megbénítják, egy idő múlva kiküszöböltük s pénzbírság terhe alatt eltiltottuk.

A kör első tagjai voltak:

Breintnal József jegyző, kitünő modorú, barátságos javakorú ember, a költészet lelkes barátja; szívesen olvasott, meglehetősen írt, elmésség és apróbb tréfák dolgában ügyes; jó társalgó volt.

Godfrey Tamás, a ki önjerejéből nagy matematikai képzettségre tett szert, később az úgynevezett *Hadley*-quadránsok feltalálója. Azonban szakján kívül kevés ismerettel rendelkezett s mint a legtöbb matematikus, a kiket ismertem, ő is a kicsinyességig ment a kifejezésbeli pontosságnak a megkövetelésében, jelentéktelen dolgokon nyargalt, szeretett ellenkezni, a mi persze a társas szellemnek éppen nem kedvez. Nemsokára megvált tőlünk.

Scull Miklós mérnök, később földmérési felügyelő. Igen szívesen olvasott s néha-napján verselt.

Pearson Miklós, előkelő műveltségű cipész. Jelentékeny számtani ismeretei voltak. Valamikor ugyanis a csillagjóslassal foglalkozván, a matematikára adta magát, a csillagjósolást később maga is kinevette, de számtani tudományának hasznát vette, mert ő is földmérési felügyelő lett.

Maudridge Vilmos asztalos, szakmájának mestere, mindenekfölött pedig tisztességes, értelmes ember. *Meredith* Hugó, *Potts* István, *Webb* György, a kikről az imént beszéltem, *Grace* Róbert, egy jómódú, finom szellemű, élénk, szellemes ember, az epigrammák barátja, de még inkább barátja az ő barátjainak.

Utoljára emlitem *Coleman* Vilmost, a ki akkoriban kereskedőszolga volt, körülbelül olyan idős, mint én; rendkívül körültekintő világosfejű ember, talán a legjobb szívé és legtisztább életű mindazok között, a kiket valaha ismertem. Idők folyamán tekintélyes kereskedő és még később egyik tartományi bíránk lett. Több mint negyven esztendeig éltünk meghitt barátságban; barátságunk csak halálával ért véget. Ugyanennyi ideig állott

fenn körünk is, a filozófiának, erkölestannak, a politikai ismereteknek eme legjobb iskolája az egész tartományban. Értekezéseinket, mielőtt róluk szót váltottunk volna, egy héttel megelőzőleg felolvastuk, ez idő alatt módunkban volt a szőnyegen levő kérdést könyvek segélyével áttanulmányozni, hogy aztán annál alaposabban hozzászólhassunk. Ilyenformán hozzászoktunk a szabatosabb előadáshoz, mert szabályaink értelmében tárgyilagosan, minden személyes ellenszenv mellőzésével kellett szólnunk. Ennek a szervezetnek köszönhetette az egyesület hosszú fennállását, a miről a következő lapokon még gyakrabban lesz szó.

Azért beszéltem körünkről kapcsolatban műhelyünkkel, mert amaz ezt nagyon támogatta; a körnek minden tagja ugyanis azon volt, hogy nyomdánk munkát adjon. *Breintal* megszerezte nekünk a quakerektől történetük negyven ívének nyomását, a többit *Keimer* kapta. Kemény munka volt, mert csekély volt a munkadíj. A könyv folio alakban pro patria formában jelent meg, cicero betűkkel nyomatva, hosszú jegyzetekkel, corpus betűkből. Mindennap kiszedtem egy ívet és *Meredith* a sajtón ki nyomatta, gyakran már tizenegy óra, sőt több is volt, mire a következő nap munkájának az előkészítésével rendbe jöttem, mert a kisebb munkák, a melyekkel barátaink elláttak, szintén időt vettek igénybe. Én azonban erősen ragaszkodtam feltett szándékomhoz, hogy naponként egy ívet szedek ki. Megtörtént, hogy éjjel, a mikor már munkám vége felé közeledtem, egyik-másik tábla elromlott. Haladéktalanul hozzá fogtam a munkához s nem mentem addig aludni, míg el nem készültem vele. Szorgalmam feltűnt és becsületemet emelte. Megtudtam, hogy egy esti társaságban az egyik kereskedő-összejövetel alkalmával szóba került az új nyomda, az volt az általános vélemény, hogy nem fog megélni, mert ott van a másik kettő, a *Keimeré* és a *Bradfordé*. Erre dr. *Baird*, ugyanaz, a kivel sok esztendő múltán a skótországi *St.-Andrewben*, az ő szülővárosában találkoztunk, így nyilatkozott: «Ennek a *Franklinnak* a szorgalma mindent felülmúl, a mit valaha láttam. Mikor a klubból késő este haza megyek, ő még dolgozik, reggel pedig már régen munkában van, mielőtt az ágyból felkelnék.» Ez feltűnt és nemsokára a társaság egyik tagjától ajánlatot kaptam, hogy nekem írószereket ad bizományba, ámde mi akkoriban nem szándékoztunk boltot nyitni.

Erről a szorgalomról annál nyomatékosabban és részletesebben beszélhetek, még ha az öndicséret gyanújába esem is, mert utódaimat, a kik e sorokat olvasni fogják, e részletek meggyőzhetik arról, hogy milyen fontos dolog a szorgalom és minő üdvös következményeket von maga után.

Webb György egyik barátnője révén annyi előleghez jutott, hogy ennek segélyével *Keimer* pénzét, a melyvel kiváltotta, megtérítette, most hozzánk jött és tőlünk munkát kért, ámde akkor nem voltunk abban a helyzetben, hogy kérését teljesítsük. Meggondolatlanul elmondtam neki, hogy legközelebb tudok majd neki alkalmazást adni, mert lapot fogok indítani. Bizalmasan beszéltem vele, kifejtettem előtte azt is, hogy mire építem terveimet. *Philadelphában* akkoriban egy lap volt, a *Bradford* meglehetősen gyámoltalanul szerkesztett és gyarlón kiállított lapja, hitvány tartalmatlan ujság és mégis — boldogult. Ha már most egy jó ujság jelenik meg, kétségtelen, hogy ennek lesz közönsége. Megkértem *Webbet*, hogy tervemről

Keimernek ne beszéljen. *Webb* azonban tervemet elárulta, mire *Keimer* azonnal egy felhívást tett közzé, melyben tudomására hozta a közönségnek, hogy lapot indít, a melybe *Webb* is dolgozni fog. Ez az eljárás nagyon bántott, miután pedig nem foghattam azonnal az újság megindításához, azzal könnyítettem a szívemen, hogy a *Bradford* lapjába irtam, *Busy-Body* címen * humoros cikkeket, melyet aztán *Breintnal* folytatott néhány hónapon át. Ezekben *Bradford* lapjára tereltem a figyelmet, *Keimer* felhívását pedig nevetségessé tettük, a mely ennek következtében alig részesült figyelemben. *Keimer* lapját mégis megindította, de ez még három hónap múlva is csak kilenczven előfizetővel tengette életét, úgy hogy *Keimer* nekem csekély áron megvételre ajánlotta. Én már vártam az ajánlatra; elfogadtam és néhány év múlva szép hasznom volt a lapból.

Most veszem észre, hogy mindig egyes számban beszélek, holott én üzlettárs voltam, üzletünk közös volt. Ennek talán az az oka, hogy minden gond az én vállaimra nehezedett. *Meredith* ugyanis nem volt szedő, csak a sajtót kezelte, azt is csak középszerű ügyességgel, ennél nagyobb baj volt, hogy csak ritkán volt józan. Barátaim sajnálták, hogy vele vagyok üzlettársi viszonyban, én azonban igyekeztem a dolgot a lehető legkedvezőbb oldaláról nézni.

Lapunk első számai jobban voltak kiállítva, mint a gyarmat régibb lapjai, betűi szebbek, nyomása kifogástalanabb. Néhány megjegyzésem, a melyet *Burnet* helytartónak *Massachusetts* törvényhozó testületével kezelt viszálya alkalmából megkoczkáztattam, több kiváló embernek a figyelmét magára vonta, a mi viszont úgy a lapnak, mint a szerkesztőnek a nevét forgalomba hozta és előfizetőink száma megsaporodott.

A példa követőkre talált, előfizetőink száma növekedett. Ez volt az első üdvös következménye annak, hogy valamikor a penna forgatásában gyakoroltam magamat, további haszna pedig abban állott, hogy midőn a város vezető emberei látták, hogy meglehetősen kezelem a tollat, elősegítettek, bátorítottak. A választólapokat, törvényeket és egyéb nyilvános érdekű nyomtatványokat még mindig *Bradfordra* bízta. Ez a *Bradford* nyomdája egy alkalommal a tanács átíratát a kormányzóhoz igen nyomorúságosan, hibásan állította ki, mire mi azt tisztán, hiba nélkül lenyomattuk s a tanács minden egyes tagjának megküldtük annak egy-egy példányát. A különbség szembetűnő volt, jóakaróink száma megnőtt s a következő esztendőben a megrendeléseket már a mi nyomdánk kapta.

Azok közül a barátaink közül, a kik a tanács tagjai voltak, meg kell

* Az érintett cikkek *Bradford* lapjának («A hair Merkurnak») 1728 jan.-márcziusi számaiban jelentek meg. Társadalmi félszegségekre mutatnak rá és a jóra való szokásuk beplántálását a társadalom elsőrangú érdekének tekintik. A harmadik cikkekben pl. ezt mondja: «Az a ki kötelességét pontosan, becsületesen elvégezni, örömeiben mértéket tartani megtanulta, a ki a szerencsétlenséget elviselni s életének minden körülményei között magát helyesen, észszerűen viselni megtanulta, oly kincset gyűjtött magának, mely a föld minden más tartományával fölér. Az erény egymagában elegendő arra nézve, hogy az ember nagy és szenteses legyen általa. Némelyek tudományosság, mások vagyon árán akarnak jelentőségre emelkedni, mások ismét se óhajtanak annyira, mint hogy őket szellemeseknek tartsák az emberek... Az igaz, hogy mi dicsérik a nagy tudományt, nevetünk a szellemes ötleteken, félünk a gazdagoktól és hatalmasoktól, de az a minék tisztelettel adózunk az egyéni jóra valósság és az erény csupán.
(Fordító.)

emlékezmem *Mr. Hamiltonról*, a kiről egyébként már előbb is beszéltem, a ki *Anghiából* visszatérven, a törvényhozó testület tagjai közé választatott. Szíves érdeklődéssel viseltetett irányomban s barátságos érzületét számomra megőrizte mindvégig.

Ekkoriban figyelmeztetett *Vernon*, hogy a pénzt térítsem meg. Előbb udvarias levélben egy kis haladékokat kértem. Későbbben aztán mély hálám kifejezése mellett megfizettem neki a tőkét és kamatját. Ilyenformán ezt a nyomdahibát némileg kijavítottam.

Ez időtájt új kellemetlenség szakadt a nyakamba, a melyet éppen nem vártam. *Meredith* atyja megegyezésünk értelmében nyomdai felszerelésünk költségeit viselni tartozott; csak száz fontot tudott lefizetni, száz fonttal még tartoztunk. A fizetés körül akadályok merültek föl; a kereskedő nem akart várni, mindnyájunkat bepörölt. Biztosítékot adtunk ugyan neki, de tudtuk, hogy arra az esetre, ha a pénzt a meghatározott időre elő nem teremtik, végrehajtásra kerül a sor s akkor szép reményeink füstbe mennek. Tönkre megyünk, ha a betűkészletet, a sajtót féláron eladják.

Ebben a szomorú helyzetben két őszinte barátom látogatott meg, a kiknek jóindulatát nem felejtettem el, nem is fogom elfelejteni soha mindaddig, a míg egyáltalában emlékezni fogok. Mind a ketten külön-külön, a nélkül, hogy egymásnak a szándékáról tudtak volna, a nélkül, hogy nekik szoltam volna, felajánlották segítségüket, hogy az üzletet magam vehessem át. *Meredithel* való üzlettársas viszonyomat nem jó szemmel nézték, azt mondták, hogy gyakran látták részegen az utcán, gyakran játszik a sörházakban a játékasztal mellett, a minek következtében az üzletet rossz hírbe keveri. Ez a két barátom *Coleman* Vilmos és *Grace* Róbert volt. Válaszomban kifejtettem, hogy mindaddig, a míg *Meredithék* a szerződéshez ragaszkodnak s a szerződés feltételeinek teljesítésére reményt nyújtanak, az elválást szóba nem hozhatom, mert nekik hálával tartozom, hálával tartozom azért, a mit értem tettek és azért, a mit tőlük telhetőleg tenni hajlandók. Mihelyt azonban kötelezettségüknek nem tesznek eleget és társas viszonyunkat megszüntetik, felszabadulok és szabad kezem nyerek arra nézve, hogy barátaim jóindulatát igénybe vegyem.

A dolog ennek következtében egyelőre abban maradt. Végre egy alkalommal így szoltam az én üzlettársamhoz: «Atyja talán nincsen kibékülve a gondolattal, hogy az üzletnek csak a fele az Öné és talán mindkettőnkért nem hajlandó meghozni azt az áldozatot, a mit Önért egymagáért meghozni kész lenne. Mondja meg csak őszintén, ha így áll a dolog, én lemondok és másfelé nézek.» «Igen, így válaszolt, atyám tényleg elszámolta magát, fizetni nem tud és én sem akarnám őt kellemetlenségnek kitenni. Látom, hogy nyomdásznak egyáltalában nem vagyok való, gazdálkodónak készültem, oktalanság volt részemről harmincz éves koromban pályát változtatni. Honfitársaim közül sokan mennek ki *Észak-Karolinába*, a hol olcsó a föld; én szeretnék velük menni s visszatérni előbbi foglalkozásomhoz. Bizonyosan lesznek jó emberei, akik Önnek segítséget fognak nyújtani. Ha Ön átveszi a czég adósságait, atyámnak az előlegezett száz fontot kifizeti, kiegyenlíti apró magántartozásaimat és ezenfelül még fizet nekem harmincz fontot s ad egy új nyeret, kész vagyok visszalépni az üzlettől és az egészet Önre iratni.» Én minden vonakodás nélkül elfogadtam az ajánlatot. Írásba

foglaltuk a feltételeket, a szerződést aláírtuk, megpecsételtük. Én a feltételeknek megfeletem, ő pedig *Karolinába* utazott. Egy év múlva két hosszú levelet írt onnan, melyben pontos értesítést adott a tartomány éghajlati viszonyairól, földjéről, földműveléséről, stb., mint a melyeknek a megfigyeléséhez kitűnő érzéke volt. Hetilapomban lekötöltem a leveleket s a közönség szívesen olvasta azokat.

Miután *Meredith* eltávozott, felkerestem két barátomat s a mennyiben az egyiknek sem akartam elsőbbséget adni a másik felett, mindkettőnek igénybe vettem a szívességet a szükséges és felajánlott összeg felerészéig; kifizettem az üzletre nehezedő adósságokat s miután a közösség megszüntetéséről a közönséget tájékoztattam, saját nevem alatt tovább vezettem az üzletet. Ez azt hiszem 1729-ben történt.

Ez időtájt a nép követelte a papírpénznek újabb kiadását, mert a tartományban csak 15,000 fontnyi papírpénz volt forgalomban és ez is már csaknem elrongyolódott. A gazdagabbak ellene voltak a papírpénz szaporításának, mert attól tartottak, hogy ez úgy mint *Ujangliában* történt, a hitelezők megkárosításával a papírpénz értékének a csökkenésére vezet. Mi a mi *Juntónkban* meghántuk-vetettük a dolgot; én mellette voltam a papírpénz kiadásának, mert úgy láttam, hogy az 1723. évben kibocsátott kis összeg jótékonyan emelte a tartomány kereskedelmét, iparát, népességi viszonyait; üres lakások nem voltak, újak is épültek. Nagyon jól emlékezem arra, hogy akkor, midőn első ízben mentem végig hónom alatt a kenyérrel *Philadelphia* utcáin, a *Second Street* és *Front-Street* között a *Walnut-Streeten* és másutt is sok házra fel volt írva: «Kiadó». Ebből akkoriban azt következtettem, hogy a lakosok közül sokan egyre-másra kiköltöztek. Eszmecserénk folyamán annyi oldalról tanulmányoztam a kérdést, hogy e cím alatt «A papírpénz természete és szükséges volta» név nélkül egy röpiratot adtam ki. A kis emberek jól fogadták a röpiratot, a gazdagok ellenben elégedetlenek voltak vele, mert a papírpénz szükségességének érzete növekedett és erősödött általa s miután olyan író emberük nem volt, a ki röpiratomra megfelelt volna, ellenállásuk gyöngült s a többség a tervet megvalósította. A törvényhozógyűlésben levő barátaim meg voltak arról győződve, hogy jó szolgálatot tettem a közügynek, azért keresztülvitték, hogy jutalmul a bankjegyek nyomtatását én kapjam meg; igen jó jövedelem volt belőle; rajtam nagyot segített. Ime ismét egy haszna annak, hogy a tollforgatásba belegyakoroltam magamat.

Az idő és a mindennapi élet kézzelfoghatólag bizonyította be a papírpénz hasznát, úgy, hogy ellene sohasem hallatszott többé kifogás, nemsokára 55,000, 1739-ben pedig 80,000 font értékben volt forgalomban. Ez az összeg azóta az utolsó háború alatt 350,000 fontra emelkedett, miközben a kereskedelem, az építkezés, a népesedés lendületnek indult. Ámde azóta rájöttem arra is, hogy vannak határok, a melyeken túl a papírpénznek a szaporítása káros is lehet.

Hamilton, az én pártfogom, nemsokára megszerezte nekem *New-Castle* bankjegyeinek a nyomását is, a mi ismét jelentett valamit, legalább az én viszonyaimhoz képest, mert kisvagyonú emberre nézve a kevés is soknak látszik. Egy tény kétségbevonhatatlan: engem ez a dolog munkára sarkalt és ebből a szempontból reám jótékonyan hatott. Később *Hamilton* útján

megkaptam a helytartóság törvényeinek, rendeleteinek nyomását is ; én nyomtattam ezeket mind végig, egészen addig, míg az üzlettel fel nem hagytam.

Időközben egy kis könyv- és papirkereskedést is nyitottam. Raktáron tartottam mindenféle ürlapot, nyomtatványt a legpontosabb kiállításban, a miben *Breintnal* barátom volt segítségemre. Árultam írópapírt, pergament-papírt, kéregpapírt, kereskedelmi könyveket, stb. Ekkoriban állott be hozzám munkába egy *Whitemarsh* nevű szedő, a kit *Londonban* ismertem meg ; mint kiváló munkás, valósággal jobbkezem volt, egy tanulót is szerződtettem, inasnak fogadtam műhelyembe *Aquila Rose* egyik fiát.

Most már hozzáfoghattam az adósságok törlesztéséhez. Hiteletem, kereskedői hírnevemet emelni óhajtván, szorgalmasan dolgoztam, takarékosan éltem, az ellenkező életmódnak még a látszatától is őrizkedtem, egyszerűen öltözködtem, a nyilvános mulatóhelyeket kerültem, nem halásztam, vadászatokon részt nem vettem. Legfeljebb egy-egy könyv tartott vissza a munkában, de ez is ritkán és feltűnés nélkül. Nem akartam állásom fölé emelkedni, alkalomadtán a megvásárolt papírt magam toltam targonczára haza. Szorgalmas, igyekező, pontosan fizető fiatalember hírében állottam ; a kereskedők, a kik egyéb áruik mellett papírt is árultak, tőlem vásároltak, mások meg arra ajánkoztak, hogy nekem könyveket szállítsanak ; kiskereskedésem valóban virágzott. *Keimer* hitele és üzlete napról-napra hanyatlott, végre is, hogy hitelezőit kielégíthesse, kénytelen volt üzletét eladni, *Barbadosba* ment, a hol még egy ideig sanyarú viszonyok között vergődött.

Keimer nyomdáját egyik tanítványa, *Harry Dávid* akit, akkor a midőn *Keimernél* dolgoztam, én oktattam ki, vette meg. Eleinte attól tartottam, hogy veszedelmes versenytársam lesz, mert gazdag és tekintélyes családból való volt. Azt ajánlottam neki tehát, hogy lépjen velem üzlettársi viszonyba, azonban szerencsémre ajánlatomat el nem fogadta. Büszke magatartást tanúsított, ruházatában fényűzést fejtett ki s hozzá kicsapongó életet is folytatott. Annyira neki adta magát a könnyelmű életnek, hogy otthon alig lehetett találni. Adósságba került, üzletét elhanyagolta, és nemsokára minden vevője otthagya. Miután munkát nem kapott, elment *Keimer* után *Barbadosba* és magával vitte nyomdáját is. Ott aztán az egykori inas, a maga egykori főnökét fogadta föl segédjének. Gyakori volt közöttük a perpatvar, *Harry* folytonosan pusztult, végre is eladta a betűket, eladta a nyomdát és visszatért *Pennsylvániában* a gazdálkodáshoz. A nyomda megvásárlója ennek vezetését rábízta *Keimerre*, a ki azonban néhány év múlva meghalt.

Ettől az időtől fogva egyetlen egy versenytársam volt : *Bradford*, ámde neki kevés munkája akadt, mert mint afféle gazdag és kényelemszerető ember, üzletét elhanyagolta. Miután azonban ő volt a főpostamester, azt hitték róla, hogy a híreket ő első kézből kapja, lapja ezért kelendőbb volt ; sok hirdetést kapott, a mi persze jövedelemmel járt, én viszont nagyon is háttérbe szorultam. Én is küldtem, én is kaptam ujságot, de a közönség nem igen nézett erre, én ugyanis csak a lovas postások megvásárlásával küldhettem el ujságaimat, a kik titokban szállították azokat, mert *Bradford* elég kicsinyes volt arra, hogy ujságjaim szállítását betiltsa, a mi nekem sok bosszúságot okozott. Eljárása annyira alávalónak látszott nekem, hogy

később, midőn én foglaltam el állását, ugyancsak vigyáztam rá, hogy példáját ne kövessem.

Eddig *Godfrey*nél étkeztem, a ki feleségével és gyermekével együtt nálam lakott, boltomnak egy részét is igénybevette üzlete számára, ezzel azonban keveset törődött és inkább számtani feladványok megoldásával töltötte idejét. *Godfrey* asszony szívesen házasított volna meg engem, egyik rokonának a leányát szemelte ki számomra, alkalmat is keresett arra, hogy találkozzunk és én nem voltam érzéketlen a kiszemelt hölgy iránt, mert a hölgy valóban kíváncsi vala. A szülők bátorítottak, meghívtak vacsorára, gyakran magunkra hagytak, végre megérkezett az ideje annak, hogy nyilatkozzam. *Godfrey* asszony közvetítette a szükséges tárgyalásokat. Kijelentettem, hogy legalább annyi hozományra számítok, a mennyiből a nyomdára nehezedő adósságot kifizethetem, a mely akkoriban mintegy száz fontot tehetett ki. *Godfrey* asszony azt válaszolta, hogy ennyit a szülők nem adhatnak, mire én azt mondtam, hogy ennyit könnyen kaphatnak a házra, mint jelzálogra. Néhány nap mulva megjött a szülők végleges döntése: ők e házasságba bele nem egyezhetnek, ők ugyanis kikérték *Bradford* tanácsát, a ki oda nyilatkozott, hogy a nyomda épen nem jövedelmező üzlet; a mi az én betüimet illeti, ezek már kopottak, újakat kell beszerezni; *Keimer* és *Harry* egymásután megbuktak, így fogok én is minden valószínűség szerint járni. A további látogatás beszüntetését kérték s a leányt tőlem elzárták.

Nem vagyok tisztában a felől, vajon igazán megváltoztatták e szándékukat, a vagy csak afféle cselfogás volt részükről az egész. Hátha úgy gondolkoztak, hogy mi már odáig jutottunk, hogy egymás nélkül nem élhetünk és titokban megesküszünk s akkor egészen tőlük függ, adnak-e valamit, vagy se? Én ezt gyanítottam és a dolog bosszantott — soha többé nem mentem oda. *Godfrey* asszony itt-ott hozott híreket, elmondta, hogy a szülők most már hajlandók; a viszony megújítását a maguk részéről óhajtják, de én határozottan kijelentettem, hogy a családdal többé összeköttetésbe lépni nem kívánok. *Godfreyék* haragosan néztek reám s mivel egymást szívelni nem tudtuk, ők elköltöztek, a ház magamra maradt, én meg elhatároztam, hogy többé lakót nem veszek.

Miután már egyszer a házasság kérdésével foglalkoztam, szemlét tartottam, de arra a tapasztalatra jöttem, hogy a nyomdászsgát általában sovány kenyérnek nézik, pénzes feleségre nem igen számíthatok, különösen, hogyha az illetőnek a pénze mellett más kiválóságai is vannak. Időközben az ifjúságnak alig fékezhető tüze is fellángolt bennem, kapcsolatban közönséges nőszemélyekkel, a kik utamba vetődtek. Ám ez szerfölött költséges volt, vesződséggel járt és folytonosan azzal a veszedelemmel fenyegetett, a mitől mindenekfölött félttem s a melyet szerencsére kikerültem. *Miss Read* családjával a régi ismeretség révén mindig barátságos viszonyban maradtam. A szülők attól kezdve, hogy náluk laktam, megőrizték rokonszenvüket irántam, gyakran meghívtak, ügyes-bajos dolgaikban tanácsomat kikérték; sokszor tettem nekik szívességet. Nagyon sajnálkoztam leányuk szomorú sorsán; ritkán volt vidámabb, került a társaságot. Éreztem, hogy állhatatlanságomnak, londoni tartózkodásom idejében tanusított hűtlenségemnek, nagy része volt sorsának illetlen alakulásában, habár édesanyja olyan jó volt, hogy nem annyira nekem tulajdonította azt, mint inkább önmagának,

mert míg egyrésről a mi házasságunkat gátolta, másrésről távollétben leányát rábeszélte, hogy máshoz menjen férjhez. Rokonszenvünk egymás irányában újra ébredezni kezdett, de egyesülésünk elé nagy akadályok gördültek. Házasságát ugyan érvénytelennek tekintették, mert férjének *Angliában* hír szerint másik felesége volt, csak az volt a bökkenő, hogy a nagy távolság miatt ezt bebizonyítani nehéz volt. Halálának a híre is elterjedt, de ez sem volt bizonyos; ám ha ez kétségtelen lett volna is, ott voltak hátrahagyott jókora adósságai, a melyek miatt esetleg utódait is zaklathatták. Mi azonban ezekkel az akadályokkal szembeszállottunk, 1730 szeptember hó 1-én megesküdtünk. A mitől féltünk, nem következett be; jó és hűséges hitvestársra találtam, a ki azáltal, hogy üzletemnek gondját viselte, nagy segítségemre volt és vagyonunk szemmeláthatólag gyarapodott s azon voltunk, hogy egymást boldogítsuk. Ilyenformán ifjúságomnak ama nagy hibáját, a mennyire tölem telt — jóvátettem.

Egyesületünk akkoriban már nem vendéglői helyiségben tartotta üléseit, hanem *Grace* úr lakásán; külön e célra fenntartott szobában jöttünk össze. Egy alkalommal egy vitás kérdés tárgyalása közben azt vettük észre, hogy könyveinkre szükségünk lenne, azt indítványoztam ebből kifolyólag, hogy hozzuk el a közös könyvtárba azokat. Ha ugyanis közösen használhatnók könyveinket, olybá vehetnők azokat, mintha az egész gyűjtemény mindegyikünké lenne. Az indítványt elfogadták, az egyesület szobájának egyik részében elhelyeztük azokat a könyveinket, a melyeket a leginkább nélkülözhattunk. Egyébként ezeknek a száma nem volt olyan nagy, mint gondoltuk s jöllehet, nagyon is hasznukat vettük, némi kellemetlenségek merültek fel a hiányos felügyelet és gondozás miatt, úgy, hogy néhány év múlva a gyűjtemény feloszlott és könyveit mindenki hazavitte.

Ekkor léptem fel első ízben egy tervvel, t. i. egy kölcsönkönyvtár adakozás útján leendő felállításának tervével. Én megírtam a tervezetet, jegyzőnk, *Brockden*, megfelelő formába öntötte, a *Junto* segítségével ötven aláíró gyűjtöttem. Mindegyik aláíró negyven shillinget fizetett be az alap számára és tíz shilling évi tagsági díj fizetésére kötelezte magát — ötven évre. Ennyi ideig kellett ugyanis a könyvtár-egyesületnek a tervezet szerint működnie. Később, midőn a társaság tagjainak száma százra emelkedett — szabadalmi levelet kaptunk. Ez a kölcsönkönyvtár-egyesület az őse, az annyira elszaporodott északamerikai kölcsönkönyvtáraknak. Maga a philadelphiai kölcsönkönyvtár fejlődik, gyarapszik; naponkint nagyobb jelentőségre emelkedik. E könyvtárak az amerikai nép társalgásának színvonalát emelték, a kézművesek, a földművelők átlagos műveltségét arra a fokra fejlesztették, a hol egyéb országokban az intelligens osztályok állanak s talán jelentékeny részük van abban is, hogy a gyarmatok olyan elszántan és egyértelemmel keltek jogaik védelmére.

*

(Eddig terjed az önéletrajznak 1771-ben Twyfordban megkezdett része. 1784-ig a munka az akkori politikai viszonyok és a fölhalmozott teendők miatt szünetelt. *Passyban*, Párizs mellett folytatta azt. Az okokra, a melyek miatt *Franklin* az elejtett fonalat ismét felvette, a következő fejezet elején közölt két levél mutat reá. *Ford*.)

VII.

James Ábel levele, az én életemre vonatkozó megjegyzésekkel (Párizsban kaptam).

«Kedves és Tisztelt Barátom! Már több ízben akartam neked írni, de mindig visszatartott szándékom megvalósításától az a gondolat, hogy levelem esetleg az angolok kezébe kerül s aztán valamelyik nyomdász, vagy valami más hivatlan ember ennek egy részét a nyilvánosságra hozza s ezáltal barátomnak bosszúságot, magamnak pedig szemrehányásokat okozok.

«Nem régen a kezembe került egy körülbelül 23 ívből álló kézirat, mely nagy örömmel töltött el engem. Ebben elmondod fiadnak származásodat és életed történetét 1730-ig; mellette jegyzetek is voltak, a te kezéírása. Itt mellékelem azokat az íveket másolatban; azért küldöm pedig ezeket, hogy arra az esetre, ha a feljegyzéseket folytattad, az előzményeket módodban legyen a folytatással összekötni, ha pedig nem folytattad, reménylem, hogy nem fogod annak a folytatását halogatni. Az élet, mint a Prédikátor könyve mondja — bizonytalan és mit mondana a világ, ha a nemes, ember-szerető, jóakarátú *Franklin* Benjamin ilyen kellemes és hasznos könyvtől megfosztaná barátait, olyan könyvtől, mely nemcsak egyesekre, de milliókra nézve hasznos és épületes lenne? Az ilyen írásoknak hatása a fiatal kedélyekre igen nagy és sehol se láttam ezt erőteljesebben megnyilvánulni, mint barátunknak naplójában. Szinte észrevétlenül kelti életre az ifjában azt az elhatározást, hogy törekvés, derekasság dolgában az író nyomdokaiba lép. Mekkora haszon származnék abból, ha pl. feljegyzéseid nyomtatásban megjelenének (a mi nézetem szerint elengedhetetlen), milyen áldásos lenne az egész társadalomra nézve, ha az ifjúság arra érezné magát indítatva, hogy szorgalom és mérsékletesség dolgában a te kora ifjúságodhoz legyen hasonló! Kortársaink között senkit, általában az emberek között keveset ismerek, a ki olyan mértékben tudna az amerikai ifjúságra hatni, mint te, a ki benne a szorgalomnak, a foglalkozása iránt való odaadó buzgóságnak, a megelégedésnek, mérsékletességnek szellemét annyira feltudná kelteni. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, mintha a munkának más haszna nem volna — távolról sem. De ez magábanvéve olyan nagy jelentőségű, hogy hozzá foghatót nem ismerek.»

Miután egyik barátomnak e levelet a hozzátartozó iratokkal megmutattam, tőle a következő levelet kaptam:

«Párizs 1783 január 31. Igen Tisztelt Uram! A mikor azokat a lapokat elolvastam, a melyeket quaker barátjától kapott és a melyek az ön élete főbb eseményeit vázolják, megigérttem, hogy írásban fogom kifejteni, miért gondolnám hasznosnak, ha e munkálatot hasonló módon — úgy a mint ő óhajtja — befejezné és nyilvánosságra hozná. Elfoglaltságom miatt hosszabb ideig halasztgattam a levél megírását és nem tudom, vajjon ez a reá való várakozást megérdemelte-e? Most azonban épen szabad időm lévén, legalább elfoglalom magam az írással és tanulok. Tekintettel azonban arra, hogy az, a mit mondani fogok, az olyan gondolkodású ember előtt, mint Ön, visszatetsző lehet — úgy fogok beszélni, mintha nem Önhöz, hanem más valakihez szólanék, a ki épen olyan jó és nagy, de kevésbé szerény, mint Ön. Ennek az embernek ezt mondanám: «Uram, igen kérem élete történetét,

még pedig a következő okokból. Életének históriája olyan figyelemreméltó, hogy azon esetre, ha azt maga meg nem írja, meg fogja írni más, de nem lesz benne köszönet, annyi kárt fog okozni, a mennyi jót saját önéletrajza tenne. Azután ez az életrajza rajza lesz hazája belső viszonyainak is, elő fogja mozdítani azt, hogy ide erényes, férfias szellemű emberek telepedjenek. Ha figyelembe veszem azt, hogy az ilyen tartalmú olvasmányokat, milyen szívesen fogadják mindenütt és mennyire terjesztik íróiknak hírnevét — alig tudnék jobb eszközt találni erre, mint élettörténetének a kiadását. Mindaz, a mi Önnel történt, benső összefüggésben van egy kialakuló félben lévő nép szokásaival, helyzetével. Nézetem szerint *Caesar* és *Tacitus* írásai sem lehetnek érdekesebbek az emberi természet és emberi társaság komoly vizsgálójának szempontjából. Ámde igen tisztelt uram, azt hiszem, mindezek jelentéktelenek ahhoz a hatáshoz képest, a melyet életének a históriája a jövő kiváló embereinek nevelésére, a jellennek kialakulására, következőleg a nyilvános és családi élet minden boldogságának előmozdítására — kapcsolatban «Az erény művészete» cz. munkájával, a melyet kiadni szándékozik — gyakorolni hivatva van. Mind a két kiváló munka magában fogja foglalni az önképzésnek nemes törvényeit és példányképeit. Míg az iskolai és egyéb nevelés egyaránt hamis nyomdokokon halad, nehézkes fegyverzetben mozog, hamis czélokat tűz ki: az Ön eszközei egyszerűek, czélja igaz. Míg a szülők s az ifjúság alkalmas eszközök hiányában az észszerű életre vezető utakat felismerni és méltatni nem tudják — Ön megmutatja, hogy a cél és annak eszköze az embernek tulajdon kezében van és e fölfedezésnek a jelentősége szükségképen nagy. Az érettebb korban nyert hatások a jellemre oly nagy befolyással nem lehetnek; későn is jönnek, gyöngébbek is. Legjelentékenyebb szokásainkat, előítéleteinket, ifjú korunkban plántáljuk magunkba, ekkor tüzzük ki czélunkat, választjuk pályánkat, élettársunkat. Ifjúkorunkban kapunk irányt, az ifjúkorban dől el a következő nemzedék nevelése is, a közéleti, a magánéleti jellem ekkor kap irányt. Miután az élet tartama csak az ifjúkortól az öregkorig terjed, ezt megelőzőleg kell az életre készülni, mielőtt a legtöbb czélokat illetőleg elhatározásra jutottunk volna. De az Ön életének a története nemcsak az önnevelésre tanít, megtanít arra is, hogy bölcs emberekké legyünk; még a legbölcsőbb ember is tisztábban lát és maga is jobban fog előre haladni, ha módjában van más bölcs embereknek eljárását szemügyre venni. Miért fosztanók meg a gyöngébb embereket ettől a támasztól, mikor azt látjuk, hogy az ember időtlen idők óta épen e tekintetben, sőtétben tapogatózik, vezető nélkül és — mindenütt megbotlik? Mutassa meg Uram a fiúknak, mutassa meg az atyáknak, hogy mennyi sok még a teendő, lelkesítse a bölceket arra, hogy Önhöz legyenek hasonlók, a nem bölceket pedig arra, hogy bölcekké legyenek. Ha azt látjuk, hogy az államférfiak, a katonák milyen kegyetlenek tudnak lenni az alsóbb néposztályokhoz, ha látjuk, hogy a magasrangra emelkedett emberek milyen izetlenek tudnak lenni ismerőseikhez — a békés, szelid jellemek példáinak szaporodása felemelő lesz, felemelő lesz látni, hogy a nagyság és az egyszerűség, a kiválóság és a jószívűség szépen megférnek egymás mellett.

Életének kicsiny eseményei, a melyeket el fog mondani, még tanulásosabbak lesznek, mert magánviszonyainkban különös szükségünk van az

eszélyesség szabályaira. Érdekes lesz látni, hogyan cselekedett a mieinkhez hasonló körülmények között. Ez bizonyos tekintetben kulcsát fogja adni az életnek és nem egy dolgot fog megmagyarázni, a mit az embereknek előbb-utóbb meg kell látniok, hogy az elővigyázatra támaszkodva bölcsökké legyenek. A tapasztalat gyűjtéséhez a legközelebb áll az, ha érdekes előadásban mások viszonyait szemlélni módunkban van. Ezt várjuk az Ön tollától bizalommal. Ügyeiből, azok végrehajtásából meg vagyok győződve — egyszerűség és jelentőség sugárzik felénk, mert tudom, hogy mindezeket olyan sajátyszerűen, annyi eredetiséggel intézte, mintha politikai és filozófiai fejtegetéseket írt volna. És van e valami, a mi jobban megérdemelné a megfigyelést és annak a rendszerezését, mint az emberi élet, ha ennek a fontosságát és esetleges hibáit tekintetbe vesszük?

Az egyik ember vaktában erényes, a másik ábrándosan álmodozó, a másik ismét a gonosz dolgokban élesesű, Ön azonban Uram, csak olyat adhat, a mi egyszerre bölcs, gyakorlatias és jó, önmagának a jellemzése (mert föltételezem, hogy a párhuzam, a melyet *dr. Franklin* számára megvonok, nemcsak a jellemre, hanem a magánéletre is vonatkozik) meg fogja mutatni, hogy származását nem szégyeli, sőt a mi fontosabb, megmutatja, hogy a születésnek, leszármazásnak milyen csekély a befolyása az ember boldogságára, erényes mivoltára és nagyságára. Miután pedig czélt csak eszközök segítségével lehet elérni, azt gondoljuk, hogy Ön is csinált tervet, a melyen fáradova kiemelkedett, azt gondoljuk, hogy bármilyen felemelő is az eredmény, azok az eszközök olyan egyszerűek, a milyen egyszerűek egy bölcs ember kezében csak lehetnek: egyszerű folyományai a természetnek, az erénynek, a gondolkodásnak, a szokásnak. Egy további üdvösséges tanulság, melyet ebből levonunk, az lesz, hogy mindenkinek meg kell várnia az időt, a mikor szerephez jut. Bennünket a jelen befolyásol leginkább és könnyen elfelejtjük, hogy a jelen pillarat után még más igen sok következik s hogy tehát mindenkinek az egész élet szempontjából kellene berendezkenie. Az, a mit ajánl, életében, úgy látszik, gyakorlatilag alkalmazást talált: a muló pillanatokot meglegedésben tölti, balga türelmetlenség és bánat nem zavarja meg azokat. Ez könnyű olyanoknak, a kik az erény gyakorlását tűzték ki feladatuknak s a kik erőt merítenek más valóban nagy emberek példájából, a kiknek legfőbb jellemvonása a türelem. Az Ön barátja, a levélíró quaker (itt újból akarom feltételezni, hogy levelem tárgya megegyezik *Franklin*nal), megemlékezett igénytelenségéről, szorgalmáról, mérsékeltségéről, melyben egyénisége az ifjúságnak példányképül szolgálhat, de sajátyszerűen megfeledezett arról az igénytelenségről és szerénységről, a mi nélkül elhaladására türelemmel nem várhatott és közben magát jól nem érezhette volna. Nagy dolog annak a kimutatása, hogy a dicsőség üres valami, kedélyi életünk szabályozása ellenben annál fontosabb. Ha az Ön levelezője az Ön hírnevének természetét úgy ismerte volna, mint én, ezt mondotta volna: Előbbi írásai és rendszabályai «Életrajzára» és «Az erény művészete» cz. művére irányítják a figyelmet és viszont, ez utóbbiak amazoknak értékét biztosítják. A sokoldalú jellemnek egyik előnye ugyanis, hogy mindazt, a mi egyűvé tartozik, magasabb fokban érvényre emeli és ez annál hasznosabb, minél több olyan ember van, a kinél a kedély és a jellem megjavítása nem annyira az akaraton és időn, mint

inkább az idevonatkozó eszközökön mulik. És még hadd beszéljünk Uram egyről: az Ön életrajza hasznos lesz, mert a jó életrajzra példát fog elénk tárni. Az írásnak ez a fajtája bizonyos tekintetben kiment a divatból, pedig nagyon hasznos. Életrajza s az abban felállított minta azért lesz különösen üdvös hatású, mert ellentétét fogja képviselni azoknak az életleírásoknak, a melyek gyilkosságoktól, cselszövésekről, szerzetesek dőre önsanyargatásáról és egyéb irodalmi hitványságokról és hiú írók játékaikról beszélnek. Ha életleírása más, az önéhez hasonló életrajzoknak fogja útját egyengetni és ha ennek nyomán több ember fog olyan pályát megfutni, a melyet leírni érdemes — az eredmény *Plutarchos* összes életrajzaival fölr.

Miután nem vagyok képes olyan jellemet elképzelni, melynek vonásai egyetlen egy emberre illenének, a nélkül, hogy a megérdemlett dicséretben részesíteném — levelemet egy Önhöz, személy szerint intézett kéréssel végzem. Arra kérem igen tisztelt Uram, ismertesse meg egyéniségének igaz rajzával a világot, mert különben az a polgári élet küzdelmeinek közepette más színben tűntethetik fel, vagy éppen eltorzíthatják azt. Tekintve magas korát, óvatosságát, gondolkodásának sajátosságát, nem valószínű, hogy életének tényeit, nézeteit, céljait bárki más megfelelő mértékben ismerné és azokat hiven visszatükröztetni tudná. A jelen idők roppant változásai a figyelmet szükségképen a vezetőkre fogják irányozni s ha e változásokban becsületes szándék érvényesült, rá kell mutatni arra, hogy ennek azokban valóban szerepe volt. A kritika szigorú bírálata alá fogja Önt venni, misem kívánatosabb, (már csak nagy és gyors fejlődésnek indult hazája éppen úgy, mint Anglia és az egész Európa szempontjából is) mint az, hogy jelleme tisztán maradjon minden időn át. Mindig meg voltam győződve arról, hogy az emberi nem boldogulásának szempontjából szükséges annak a bebizonyítása, hogy az ember nem bűnös és megvetendő állat, ellenkezőleg: olyan lény, a kit a jó bánásmód felemelhet, megjavíthat; nagyon melegen óhajtom bebizonyítva látni, hogy sorainkban derék, jóra való emberek vannak, mert abban a pillanatban, a melyben általános lesz a hit, hogy az ember kivétel nélkül gonosz, elesett, a jók felhagynak a küzdelemmel, talán belevetik magukat a zűrzavarba vagy legalább is az élvezetekbe, hogy azokból részüket kivegyék.

Fogjon tehát Uram a munkához lehetőleg késedelem nélkül. Mutassa magát olyan jónak, higgadtnak, a minő, mindenekfelett pedig olyan embernek, a ki gyermekkorától fogva az igazságosságot, szabadságot, egyetértést olyannyira szerette, hogy természetévé vált, szokásába ment át úgy cselekedni, a mint mi Önt az életének utóbbi tizenhét esztendejében cselekedni láttuk. Hasson oda, hogy az angolok necsak tiszteljék, hanem szeressék is. Ha az angolok ugyanis honának minden tagjára jó szívvel gondolnak, lassankint egész hazájára is szívesebben gondolnak, a mire majd honfitársai is nagyobb rokonszenvvel fordulnak az angolok felé. De ne szorítkozzék az angolul beszélőkre csupán, miután a természet és a politika annyi pontján rendet teremtett — terjessze ki figyelmét messzebbre is. Én a szóbanlévő életrajznak egy részét sem ismerem, csak magát az embert s azért bizonyos tekintetben csak gondolomformán írok. De meg vagyok győződve, hogy az itt említett életrajz és az általam érintett értekezés (Az erény művészetéről) a fődologban várakozásomnak megfelel, különösen, ha a fentebb érintett

szempontokat érvényre emeli. De ha nem is érné el azt a sikert, a melyre nézve mint egyik lelkes híve reményt táplálok, mindenesetre valami kelle-mest, élvezettest fog adni, már pedig mindenki, a ki az embernek ártatlan örömet szerez, a sok aggodalom által elhomályosított, sok fájdalommal átszótt élet felvidámításához sokkal járul hozzá. Abban a reményben, hogy kérésemet meghallgatja, bátorkodom magamat jóindulatába ajánlani, stb.)

Vaughan Benjamin.

VIII.

Életem leírásának a folytatása. (Megkezdtém *Passyban*, Párizs mellett 1784.) A fentebbi levelet már régebben vettem kézhez, de mindeddig annyira el voltam foglalva, hogy az ott kifejezett kérelemnek eleget nem tehettem. Jobban is menne ez a dolog, ha otthon lennék papírjaim között, mert ezek támogatnák emlékezetemet; a dátumok megállapításában segítségemre lennének. Tekintettel azonban arra, hogy nem tudom, mikor mehetek vissza és tekintettel arra, hogy most egy kis időm van, vissza igyekszem emlékezni arra, a mire tudok, aztán leírom. Ha megérem azt, hogy haza mehetek, majd pótolgatok és javítgatok feljegyzéseimen.

Most épen nincsen a kezem ügyében annak a másolata, a mit élet-rajzomból eddig leírtam s így nem tudom, nem beszéltem-e már azokról az eszközökről, a melyeket igénybe vettem, hogy *Philadelphiában* nyilvános kölesönkönyvtárt alapítsak, mely csekély kezdetből olyan jelentékeny intézménynyé fejlődött. Arra emlékszem, hogy írásommal a szóbanlévő alapítás idejéig (1780) eljutottam. Az idevonatkozó részletek elmondásával kell kezdenem. Ha valamit kétszer mondanék el, könnyű kihagyni beléle.

Abban az időben, a mikor *Pennsylvániában* letelepedtem, jóra való könyvkereskedés *Bostontól* délre egy gyarmatban sem volt. A newyorki és philadelphiai könyvkereskedők inkább papírt árultak, csak mellékesen tartottak kalendáriumokat, balladákat és iskolai könyveket raktáron. Az olvasni szerető közönség *Angliára* volt utalva; a *Junto* tagjainak volt néhány könyvük ezekből. A vendéglői helyiséget, a hol előbb összejöttünk, elhagytuk, külön szobát béreltünk együletünk részére. Azt indítványoztam, hogy hozzuk oda könyveinket; itt tanácskozásaink közben jobban kezünk ügyében lesznek s annyiival is több hasznukat vehetjük, mert ilyenformán, a ki akarja, elolvasás végett kölcsön is veheti azokat. Ez így is történt és ez az intézkedés kielégítette az igényeket.

E kis könyvgyűjtemény hasznát látván, arra a gondolatra jöttem, hogy jó lenne a könyveket a nagyközönség számára is hozzáférhetőkké tenni. Aláírási ívet köröttem egy kölesönkönyvtár alapítása érdekében, a szükséges tervezetet és szabályokat megszerkesztettem és felkértem *Brockden* Károly urat, az effélékben nagyon járatos törvényszéki tollnokot, hogy az egészet egy aláírandó szerződés formájába öntse, a melynek aláírásával az illetők úgy az alapítás, mint a gyarapítás költségeinek viselésére kötelezik magukat. Olyan kevés olvasni szerető ember volt *Philadelphiában* s ezek is oly szegények voltak, hogy a legnagyobb fáradsággal alig tudtam ötven olyan aláíró — legnagyobbbrészt az ifjú iparosok soraiban — találni, a ki hajlandó volt a negyven shilling alapítási díjat és az évenkénti tíz

shillinget lefizetni. Ezzel a kis tőkével kezdtük; könyveket *Angliából* hoztunk. Hetenkint egyszer könyvosztás volt. Minden kölcsönvevő a könyv árak kétszeres megtérítésének veszedelme mellett kötelezte magát arra, hogy a könyvet tisztán vissza fogja adni. Az intézmény olyan hasznosnak bizonyult, hogy a tartomány többi városaiban széltiliben utánozták a példát. Kölcsönkönyvtárunk gyarapodott; sok könyvet kaptunk ajándékba, az olvasás divatba jött. Népünknek nem lévén olyan szórakozása, mely figyelmét másfelé terelhetné volna, ismeretségbe lépett a könyvekkel; alig telt bele néhány esztendő, az idegen észrevette, hogy az itteni lakosság általában olvasottabb, intelligensebb, mint ugyanazon osztály társadalmi tagjai más országokban.

Midőn az alapszabályok aláírását megkezdttük, magunkat, utódainkat stb. ötven évre elköteleztük, *Brockden* úr, a tollnok, így szólt hozzánk: «Önök fiatal emberek mindannyian, de még sem valószínű, hogy azt az időt megérjék. Azonban egyesek még életben vagyunk. Egyébként az alapszabályok kötelező ereje néhány év múlva megszűnt, midőn egy rendelet az egyesületnek nyilvános jellegét elismerte.

A taggyűjtéssel járó kellemetlenségek meggyőztek arról, hogy nem célszerű, ha az ember bármely, még oly üdvös dologban is mint kezdeményező szerepel, a mikor ezzel a maga hírnevét emeli azokkal szemben, a kiknek segítségére szorul. Ebből levontam a tanuságot: a mennyire csak lehetett, magam háttérbe vonultam, az egész vállalatot néhány olvasni szerető ember tervének tüntettem föl, a kik megkértek, hogy az ügy érdekében a hasonlóképen olvasni szerető embereket fölkeressem. Ettől fogva simábban ment a dolog, más ügyben is ehhez igazodtam, mondhatni, hogy hasznát láttam, másoknak is jó szívvel ajánlhatom. Hiuságunk pillanatnyi feláldozása később meghozza a maga gyümölcsét. Ha egy időre háttérbe szorul is az, a kié a főérdem, mindig akad hiú ember, a ki ezt magának tulajdonítja s akkor egyszerre ott terem az irigység, igazságot szolgáltat, a bitorolt tollakat kiszagattja és azokat jogos tulajdonosának átadja.

A könyvtár módot adott nekem arra, hogy folytonosan olvasgatván, tanulhassak; mindennap szenteltem tanulmányaimnak egy pár órát s lassankint eljutottam a képzettség dolgában oda, a hova eredetileg atyám emelni óhajtott. Az olvasás volt az egyedüli szórakozás, a melyet magamnak megengedtem. Vendéglőkben, játékok mellett vagy bárminemű mulatozásra időmet nem vesztegettem soha és üzletemben éppen olyan szorgalmas voltam, mint annak előtte. Nyomdámra még volt adósságom, gyermekeimet nevelnem kellett és ott volt két versenytársam, a kik a városban előbb telepedtek meg, mint én. Helyzetem mindamellett napról-napra javult. Előbbi takarékosságommal nem hagytam fel, jól emlékeztem arra, a mit atyám a többi között *Salamon* példabeszédeiből idézett: «Láttál-e az ő dolgában szorgalmas embert? A királyok előtt kezd állani, nem marad az alávalók között.» A szorgalomban láttam a jómódnak és a kiemelkedésnek eszközét. Mindez rendkívül buzdított, ámbár arra épenséggel nem gondoltam, hogy a szószoros értelmében királyok előtt fogok állani. Pedig ez is bekövetkezett: öt király előtt állottam, sőt egygyel (a dán királylyal) ebédelni is volt szerencsém.

Egy angol közmondás szerint, «a ki előre akar haladni, tartson taná-

csot a feleségével.» Szerencsésnek mondhatom magam. Vidáman állt az üzletben segítségemre, füzeteket hajtott és varrt össze, gondját viselte a boltnak, régi vászondarabokat várásolt a papirgyártáshoz stb. Tétlenkedő szolgálókat nem tartottunk, megelégedtünk az egyszerű ételekkel, egyszerű butorokkal. Reggelim pl. jó hosszú időn át kenyérből és tejből állott (nem tea) s ezt két pennys agyagsészéből fogyasztottam el önkanállal. De ime, hogyan oszon be a fényűzés a családokba, daczolva minden elvvel! Egy alkalommal, midőn a reggelihez hívtak, porcellán csészéket találtam az asztalon ezüst kanállal. A feleségem tudtomon kívül vásárolta be azokat, húszonhárom shillingnyi roppant összeget fizetett értük és mással nem tudta magát mentegetni, csupán azzal, hogy az ő ura a porcellán csészét és ezüst kanalat épen úgy megérdemli, mint a szomszédok. Így jelent meg a porcellán és az ezüst asztalunkon legelőször, idők folyamán gyarapodó jólétünkkel ez is szaporodott, értékre több száz fontra emelkedett.

Mint istenfélő presbiteriánus növekedtem fel, igaz, hogy egyik-másik tanítással, mint pl. az eleve-elrendelés, a kegyelemből való kiválasztás, elvetés stb. megbarátkozni nem tudtam s voltak olyanok is, a melyekben kételkedtem, a nyilvános istentiszteletről elmaradtam, mert a vásárnapokat tanulmányaimnak szenteltem, ámde azért vallási meggyőződésnek, vallási elveknek híjával nem voltam soha.* Pillanatra sem kételkedtem pl. az

* Franklin vallásosságát, mint az ennek az önéletrajznak későbbi soraiból is kitűnik, bizonyos gyakorlatias irány jellemzi. Barátaihoz, tisztelőihez stb. intézett levelei közül hadd álljon itt az egyikből néhány sor, mint a mely írójának gondolkodására és vallásos meggyőződésére világosságot vet. E levelet 1753 *Whitefield* Györgyhöz, a methodisták hírneves predikátorához (a kiről később ismételen lesz szó) intézi. «Becses sorait — így hangzik a levél — megkaptam. Örülök, hogy egészsége helyreállt... A mi a részemről tapasztalt jóindulatot illeti, csak az az óhajtam, hogy önnek hasznára legyek vele. Az elég jutalom nekem, ha tudom, hogy ön is hasonló szolgálatra kész mindenki vel szemben, a ki arra rászorul. Hiszen az egész emberi nem egyetlen egy család!

A mikor valakinek valami szolgálatot tenni igyekszem, sohasem akarok ezzel valami kegyet gyakorolni, hanem egyszerűen adósságot akarok törleszteni vele. Utazásaim közben és letelepedésem után az emberek részéről sok szívesseggben volt részem és soha sem lesz alkalmam arra, hogy ezt nekik közvetlenül még csak a legcsekélyebb mértékben is viszonzozzam. Az emberek jóságát csak úgy hálálhatom meg, ha embertársaimmal teszek jót, ha az Isten többi gyermekeivel szemben, atyámfiaival szemben készséges vagyok a jócselekedetekre, s így mutatom meg háladatosságotam Isten iránt. Én nem vagyok abban a véleményben, hogy holmi megköszönésekkel és köznapi udvariasságokkal leróhatom tartozásaimat az emberek, még kevésbé a mi Teremtő Istenünk iránt. Ebből láthatja, hogyan gondolkodom én a jócselekedetekről s láthatja, mennyire távol vagyok én attól, mintha ezek által a menyszágot ki akarnám érdemelni. A menyszágon olyan boldogság, mely nagyságát tekintve végtelen, tartósságát illetőleg pedig örökkévaló. Ilyen nagy jutalom elnyeréséért én mit sem tehetek. Az az ember, a ki valami szép ültetvényt várna a szomszédhozónak nyujtott ital fejében még igen szerény lenne ahoz képest, a ki holmi kis jócselekedetért itt e földön az eget akarná kiérdemelni. Még a föld tökéletlen örömeit is inkább az Isten kegyelmének tulajdoníthatjuk, mint érdemeinknek, mennyivel inkább a mennyi boldogságot! Én legalább olyan hiú nem vagyok, mintha azt gondolnám, hogy ezt ki érdemelhetném, nem vagyok olyan balga, hogy ezt elvárnám, nem vagyok olyan becsvágyó, hogy számítanék rá. Megelégszem azzal, hogy magamat az Isten akaratának alá rendelem, az Isten akaratának, a ki engem teremtett, eddig fentartott, megáldott, s a kinek meggyőződése szerint a kegyelme oly nagy, hogy engem nyomorultul el nem hagy, hogy még bánatomat is, a mely néha reám nehezedik — üdvösségemre fordítja.»

A hitnek, a melyről (levelében) beszél, kétségtelenül jó gyümölcsei vannak, senkit sem szeretnék e hitben megingatni, vagy épen attól megfosztani. Azonban azt szeretném, hogy ha az sokkal termékenyebb lenne, mint közönségesen lenni

Isten létezésében, soha sem kételkedtem abban, hogy ő teremtetten a világot és hogy ő kormányozza azt. Igazi istentiszteletnek tartottam a jócselekedetek gyakorlását. Hittem a lélek halhatatlanságát, hittem abban, hogy a gonosz cselekedetek elveszik méltó büntetésüket, a jócselekedetek jutalmukat itt, avagy a túlvilágon. Meg voltam arról győződve, hogy honi vallásfelekezeteink mindegyikében ezek az igazságok képviselik a lényegét, azért én valamennyit becsültem, igaz, hogy nem egyenlő mértékben, mivel ezek többé-kevésbé keverve vannak más hitcikkekkkel, olyanokkal, a melyek az erkölcsiségre hatást nem gyakorolnak és csak arra valók, hogy az embereket egymástól elválasszák, egymással szeretetlenül szembe állítsák. Meggyőződésemnek, a melynél fogva bizonyos fokig minden vallást jónak tartottam, megvolt az a jó oldala, hogy ennek következtében a vallási vitatkozásokat, a melyek bárkinek vallási meggyőződését érinthették, kerültem. Népeiségünk akkoriban növekedőben volt, újabb és újabb templomokra volt szükség; ezeket közadakozásokból emelték és én filléreimet soha sem tagadtam meg, bármilyen felekezeti templomról volt is szó.

Jóllehet, a nyilvános istentiszteleteken ritkábban voltam jelen, mindig meg voltam azok üdvös mivoltáról győződve, ha ékes rendben mentek végbe s egyházi adómat a philadelphiai egyetlen presbiterianus imaház fenntartására és papjának ellátására pontosan befizettem. A pap egyszerször barátságosan meg is látogatott, kért, hogy az úrvacsoraszolgáltatásra menjek el; itt-ott engedtem a felhívásnak, egyszer öt ízben egymásután elmentem a templomba. Ha jó prédikátor lett volna, lehet, hogy tovább folytattam volna a templom látogatását, jóllehet, hogy a vasárnapokra tanulmányaim végett szükségem volt, de a pap vagy vallási vitákat folytatott, vagy a sajátlagos hitcikkekről beszélt, még pedig szerintem nagyon szárazon, érdekesség nélkül, épen nem épületes módon; egyetlen egy erkölcsi elvet sem plántált be vagy erősített meg. Minden igyekezete inkább arra irányult, hogy belőlünk jó presbiterianusokat, mint jó polgárokat formáljon.

Egyszer aztán a philippibeliekhez írott levélnek negyedik fejezetéből a következő igéket vette fel alapul: «Továbbá atyámfiai azokról gondolkodjatok, a melyek tisztességesek, a melyek igaz cselekedetek, a melyek tiszták, a melyek szerelmetesek, a melyek jóhírűek és ha mi jóság és ha

szokott. Olyan igazán jó munkára gondolok, a mely kegyelemmel, hódolattal, a közszellemnek emelésével van egybekötve, mely nem merül ki az ünneplésben, prédikációk elmondásában és hallgatásában, hosszú imák elmondásában, a melyek telvék hízogó kifejezésekkel, a melyek még a böles embereknek sem tetszenek, nem hogy az Istennek tetszhetnének. Az istentisztelet kötelesség, a prédikáció tartása és hallgatása hasznos, de ha csak a hallgatásnál és imádkozásnál maradunk, a mit sajnos a legtöbben megcselekesznek, akkor olyanok vagyunk, mint a fa, a mely azzal dícsékszik, hogy lombokat terem, ennek fejében meg követeli, hogy öntözzék, de gyümölcsöt nem hoz soha.

Önnök nagy Mestere a vallásosság eme külső színéről és külső bevallásáról sokkal kevesebbet tart, mint az ő újabb tanítványai közül olyan sokan. Ő az igének megtartóit eléje helyezé, azoknak, a kik azt csak hallgatják... az eretnek de irlalmas szamaritanust többre becsülte, mint a keményszívú levitát, habár ez igazhíttű és felszentelt pap volt. Azt mondotta, hogy azokat, a kik az éhezőknek ételt adnak, a kik a szomjuhozókna italt adnak, a mezíteleneknek ruhát adnak, az utasokat elszállásolják, a betegeket felüdítik, szívesen fogja látni, míg azokat, a kik ezt kiáltják: Uram, Uram, ha még csodatévő hittel dícsékednének is — el fogja utasítani.» L. B. Franklins nachgelassene Schriften und Correspondenz. Weimar, 1819. I. k.

(Fordító.)

valami dicséret.» Azt hittem, hogy ilyen alapigékről szólván, beszéde nem lehet híjával az erkölcsi vonatkozásoknak. Ő azonban csak a következő öt ponttal foglalkozott, a melyekre szerinte az apostol gondolt: 1. a szombatot meg kell ünnepelni; 2. a Szentírást olvasni; 3. a templomot látogatni; 4. a szentségekhez járulni kell és végre 5. az Isten szolgáit tiszteletben tartozunk tartani. Hát mindez igen szép, de abból a textusból nem csak ezt vártam. Attól tartottam, hogy máskor sem kapom meg azt, a mit várok, ennek következtében nem mentem el többé a prédikációkra. Már évekket ezelőtt, 1828-ban, csináltam magamnak egy kis imakönyvet, a melynek ezt a címet adtam: «Hitezikkek és vallásgyakorlatok»; ehhez tértem vissza és többé a nyilvános istentiszteleteket nem látogattam. Ehhez az eljáráshoz szó férhet, ime itt a nyilvánosság elé is bocsátom, mert nem az a szándékom, hogy mentegetőzésekkel álljak elő, hanem hogy tényeket mondjak el.

Körülbelül ez időtájt egy komoly és bátor lépésre határoztam el magamat: elhatároztam, hogy erkölcsi tökéletesedésre fogok törekedni.

Úgy óhajtottam élni, hogy soha semmi hibát el ne kövessék, feltettem magamban, hogy küzdeni fogok minden gyarlóság ellen, származzék az akár egyéni hajlamból, akár szokásból, avagy a társadalmi élet viszonyaiból. Miután tudtam, vagy legalább is azt gondoltam, hogy tudom, mi a jó és mi a rossz, nem birtam elképzelni, miért is ne tudná az ember mindig cselekedni amazt s elkerülni az utóbbit. Azonban rájöttem mihamar, hogy a feladat, a melyhez fogtam, sokkal nehezebb, mintsem gondoltam. Miközben az egyik hibától őrizkedtem, nem ritkán meglepett a másik. A szokás diadalt ült a vigyázatlanság fölött; a hajlam sokszor erősebb volt, mint az értelem. Végre átláttam, hogy elméleti meggyőződés a felől, hogy erényeseknek lennünk saját érdekünk, nem elegendő. Ha magunkat az elhajlástól meg akarjuk oltalmazni, a rossz szokásokat ki kell irtanunk, helyükbe jókat kell plántálnunk s azokat meg kell erősíteni s csak azután bízhatunk abban, hogy életünk folyamán a helyes ösvényen maradunk. E czélt tartva szem előtt, a következőképen jártam el.

Olvasmányaim nyomán azt láttam, hogy az írók az erények felsorolásában nem járnak el egyformán: hol nagyobb, hol meg kisebb számban állapítják meg azokat, a szerint, a mint több vagy kevesebb fogalmat foglalnak ugyanaz alá a név alá. Némelyek pl. mértékletességgel az ételben, az italban való önmegtartóztatást jelölik meg, holott mások a szó jelentésének sokkal tágabb tért nyitva, e név alá foglalják az élvezeteknek, vágyaknak, testi kívánságoknak, testi és lelki szenvedélyeknek, sőt a fősვნისებისnek, a becsvágynak a korlátozását is. Én nagyobb világosság érdekében inkább több erényt vettem fel, egynek-egynek a jelentéséhez inkább kevesebb eszmét fűztem, mintsem többet. Tizenhárom erény neve alatt foglaltam össze mindazt, a mit magamra nézve akkoriban kívánatosnak tartottam, néhány szóval mindegyiknek terjedelmét és jelentését körvonalaztam.

Az erényeket és azok körét a következőkben foglaltam össze:

1. *Mértékletesség.* Ne egyél az eltempultságig, ne igyál a megrészegedésig.

2. *Hallgatagság.* Csak azt mondd el, a mivel másoknak vagy magadnak használhatsz, kerüld a haszontalan beszédet.

3. *Rend.* Tégy mindent helyére, végezd minden dolgot annak idején.

4. Határozottság. A mit meg kell tenned, azt ne halogasd, a mit magadban elhatároztl, föltétlenül tedd meg.

5. Takarékosság. Csak annyit költs, a mennyi a magad vagy mások érdekében szükséges, azaz, ne pazarolj.

6. Szorgalom. Semmi időt ne vesztegess el ; mindig hasznosan foglald el magadat, minden haszontalanságtól óvakodjál.

7. Őszinteség. Ne áltass senkit, kártékony ürügyekkel ne élj. Gondolkozásmódod legyen ártatlan, igazságos, ha szólasz, beszélj ugyanígy.

8. Igazságosság. Ne árts jogtalan cselekedettel senkinek s ne hanyagold el az alkalmat, a mikor jót tehetsz, mert ez kötelesség.

9. Önmérséklet. Kerüld a túlságokat. A veled szemben tanúsított jogtalanságoknak kelleténél nagyobb jelentőséget ne tulajdoníts.

10. Tisztaság. Testeden, ruhádon, lakásodban semmi piszkot ne tűrj.

11. Lelki nyugalom. Kicsinységek miatt, avagy köznapi bajok, elkerülhetetlen szerencsétlenségek fölött ne töpreng.

12. Szemérmertesség. A szerelem örömeit csak ritkán s csak egészségi okokból vagy az utódokért kereds fel, soha se élj vele vissza egészséged és jóhírneved rovására.

13. Alázatosság. Kövesd Jézus és Sokrates példáját.

Ezekben az erényekben bizonyos készségekre óhajtottam szert tenni, jónak láttam úgy járni el, hogy egyszerre csak az egyikre fordítom figyelmet s csak akkor térek át a másokra, ha az elsőben bizonyos otthonosságra teszek szert, ha bizonyos tekintetben úrrá leszek föltte, ellenkező esetben — attól tartottam — erőm elforgácsolódik. Így sorban mentem át mindegyiken. Mivel az egyikben való begyakorlás szükségképen a másiknak útját egyengette, bizonyos tervszerűséggel állapítottam meg az érintett sorrendet. Legelől áll a mértékletesség, mert ez ad módot a fejnek hidegen és tisztán való tartására, mint a mely okvetetlenül megkívántatik ott, a hol a vigyázat szükséges, a hol a régi szokások megvesztegető ereje és csábításai ellen küzdeni kell. Mihelyt ezzel rendbe jöttünk, a hallgatagság könnyebben ver gyökeret. Óhajtasom ugyanis oda irányult, hogy jó tulajdonságaimmal ismereteim is lépést tartsanak, már pedig azzal tisztában voltam, hogy a társalgásban az ismeretek szerzését illetőleg, nagyobb szerepe van a fülnek, mint a nyelvnek, szakítottam a fecsegéssel, élczelődéssel, tréfálgodással, mint a melyeknek úgyis csak kisebb fajsúlyú társalgásban van helyük ; ezért tettem a második helyre a hallgatagságot. Ez, nemkülönben a következő erény, a rend, hozzájárul az időnek megtakarításához, úgy gondoltam, ezek tanulmányaimban segítségemre lesznek. A határozottság, hogy ha ez vérembe megy át, ugyanezt a célt szolgálja s a következőket elősegítené. A takarékoságnak, a szorgalomnak nagy szerepe lenne életemben : adósságaimnak hátralevő részének letörlesztésében, anyagi függetlenségem s jólétem biztosításával, annál könnyebben tudok majd őszinte és igazságos stb. lenni. Pythagoras «Aranyverseire» gondolva, beláttam a naponként való megvizsgálás, számonkérés szükséges mivoltát, hogy pedig ezt keresztül vigyem, így gondoltam ki a dolgot.

Egy kis könyvet csináltam magamnak és benne minden egyes erénynek egy lapot szenteltem. A lapot vörös tintával bevonaltam, merőlegesen hét, vízszintes irányban pedig tizenhárom vonalat húztam, azután a

függőleges vonalak fölé a hét napjának kezdőbetűit, a vízszintes vonalak elé pedig az erények neveit írtam fel s oda és az így keletkezett mezőbe (négyzetbe) egy fekete kereszttel jegyeztem a hibát, a melyet lelkiismeretes vizsgálat után magamban az illető napon találtam. .

A lapok alakja :

Mértékletesség							
Ne egyél az eltompultságig, ne igyál a részegségig							
	Vas.	Hétfő	Kedd	Szerda	Csüt.	Pént.	Szomb.
Mértékletesség							
Hallgatagság	†	†			†		
Rendszeretet	††	†	†		†	†	†
Határozottság					†	†	
Takarékosság		†				†	
Szorgalom			†				
Őszinteség							
Igazságosság							
Önmérséklet							
Tisztaság							
Lelkinyugalom							
Szemérmertesség							
Alázatosság							

Minden egyes erényt egy héten át kísértem figyelemmel ; ügyeltem arra, hogy a legcsekélyebb se kerülje ki figyelmemet. Így az első héten a mér-

tékletességre irányítván a főfigyelmet, a többi sorsára bízom, csak a hibákat jegyeztem be minden este. Ha az első héten a mértékletesség rovatát sikerült tisztán megőriznem, akkor abban a föltevésben, hogy ebben a részben már erősebben állok, átmentem a következő rovatra s ekkor már úgy az előbbi, mint ezt tisztán igyekeztem megőrizni. Mind a tizenhárom rovaton végigmenve, tizenhárom hét alatt egy tanfolyamot végeztem be; egy esztendő alatt négy ízben mentem végig a gyakorlaton. Valamint az, a kertetből a gyomot ki akarja irtani, nem távolítja el azt egyszerre, mert hiszen ez lehetetlen s erőit meghaladja, hanem egyik virágágyról sorban áttér a másikra, úgy akartam én is eljáráni s így reméltem megérni az örömet, hogy rovataim tisztán maradván, bizonyos számú tizenhárom hétből álló kurzus és önfegyelmezés után végre-valahára tiszta laphoz jutok.

Könyvecském elé jeligéket írtam. Így Addison «Cato»-jából:

«Ehhez tartom magam szilárdan: ha van hatalom az égben (s ezt mutatja munkáival a természet), az örül az erénynek s az embert, ennek boldogítani kell.»

Ciceróból:

«O vitae Philosophia dux! O virtutum indagatrix expultrixque vitiorum! Unus dies, bene et ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati est anteponeendus.»*

Végre *Salamon* példabeszédeiből, a hol a bölcseségről, az erényről van szó: «Napoknak hosszúsága vagyon ennek jobbján, az ő balján gazdagságok és tisztesség. Az ő utai gyönyörűségnek utai és minden ő ösvényei, békeségnek ösvényei.» (16., 17.)

Mivel pedig hittem, hogy az Isten a forrása minden bölcsességnek; méltónak, igazságosnak, szükségesnek tartottam, hogy az ő segítségéhez és oltalmához forduljak s a következő kis imádságot írtam le magamnak könyvecskémbe s mondtam el naponként:

«Mindenható kegyelmes jó Atyám! Irgalmas Vezérem! Gyarapítsd bennem azt a bölcseséget, mely igazi üdvösségemet előttem föltárja! Erősítsd meg elhatározásomat, hogy mindazt teljesítsem, a mit az a bölcsesség megkíván. Szíves szolgálataimat, a melyekkel többi gyermekednek javán fáradozom, vedd úgy, mint erőmből kitelhető egyedüli köszönetemet folytonosan megnyilatkozó kegyelmedért!»

Néha imádság gyanánt elmondtam *Thomsonnak* következő sorait:

«Atyám, ura a világosságnak s az életnek, Legfőbb jó! Taníts meg engem arra, a mi jó. Taníts meg lényedre. Óvj meg a balgaságtól, hiúságtól, szabadíts meg a bűntől, minden aljas indulattól. Töltsd meg szívemet ismerettel, lelkingugalommal, tiszta erénnyel, fönséges, soha ki nem apadó áldással.»

Miután a rend úgy hozta magával, hogy foglalkozásom minden időpontja meg legyen határozva, azért könyvecském egy részében a nap minden részének teendőit meghatároztam.

* «Ő bölcsesség, erények felkutatója, bűnöknek eltávolítója». A parancsaid szerint eltöltött egyetlen nap többet ér, mint bűnben eltöltve — az egész halhatatlanság.

Reggel:		
A napi kérdés	5	} Kelj fel, mosakodjál meg. Imádkozzál. Gondold át napi teendőidet. Ujítsd meg elhatározásaidat. Tanulmányaidat folytasd. Reggelizzél.
Mi jót kell ma tennem?	6	
	7	
	8	} Dolgozzál.
	9	
	10	
	11	
Délben	12	} Olvass, vagy olvasd el üzleti könyveidet.
	1	
	2	} Ebédelj.
	3	
	4	
	5	
	6	} Mindent tégy helyre.
	7	
	8	
	9	
Este	10	} Vacsorázz.
	11	
	12	
	1	
	2	} Szórakozz zenével, olvasással.
	3	
	4	
	5	
	6	} Tekintsd át az eltöltött napot.
	7	
	8	
	9	
Az éjszaka	10	} Aludj.
	11	
	12	
	1	
	2	
	3	
	4	
	5	

Hozzá is láttam az önvizsgálás (önbírálás) tervének a keresztülvitelére és egy ideig némi megszakításokkal folytattam is ezt a munkát. Csodálkozással vettem észre, hogy sokkal több hibám van, mint gondoltam volna, de örömmel láttam más részről, hogy azok mégis csak fogynak. Idők múltával, hogy ne legyek kénytelen a könyvecskét, melynek lapjai a régi hibákat jelölő kereszteknek ki-gümmizása folytán kilyukadtak, időről-időre kicserélni, elefántesont-lapokon vontam meg a rovatokat vörös tintával, mely nem törlődött el, a hibákat meg czeruzával jegyeztem fel s e jeleket alkalomadtán könnyen lehetett nedves szivaccsal letörölni. Bizonyos időnek elmúlása után a gyakorló folyamatot évenként csak egyszer csináltam végig, sőt megtörtént, hogy hosszabb szünetet tartottam több éven át, végre föl is hagytam vele, mert az utazgatás, az üzleti ügyek igénybe vettek; egyéb zaklatásoknak is ki voltam téve, de a kis könyvet mindig magammal hordoztam. A legtöbb bajom azzal a rovattal volt, mely arra volt hivatva, hogy a rendszereteket ellenőrizze. Azt tapasztaltam, hogy az ember, a kinek foglalkozása olyan, hogy szabadon rendelkezik idejével, jobban tud e tekintetben a követelményeknek megfelelni. A nyomdászsegéd, pl. jobban megőrizheti a rendet a maga dolgaiban, mint az üzlettulajdonos, a ki a külvilággal áll összeköttetésben s a kit a közönség akkor keres fel, a mikor neki tetszik. A követelményeknek igen nehezen bírtam megfelelni pl. abban a tekintetben, hogy a papírt és más efféléket a helyére tegyek vissza. Sok volt e téren a visszafejlesztési való, mert gyermekkoromtól fogva erre gon-

doltam a legkevesebbet. Jó emlékezőtehetségem egyensúlyozta a rend hiányát. Ez a rovat sok keserves órát okozott nekem ; az újra és újra előforduló rendetlenségek, a meddő küzdelmek már-már arra hangoltak, hogy megbarátkozom a gondolatokkal : jó nekem a kevésbbé tökéletes egyéni karakter is. Úgy voltam vele, mint az egyszeri ember, a ki fejszét vásárolván a kovácstól, arra kérte őt, hogy fényesítse ki az egészet úgy, mint a hogyan annak az éle ki van fényesítve. «Szívesen, így szólt a kovács, csak forgassa a köszörűkövet.» A vevő ráállott, de a kovács a fejsze szélesebb oldalát jól odaszorította a köszörűkőhöz ; nehéz volt azt forgatni. A vevő unta a dolgot, végre is arra a megállapodásra jutott, hogy nem kell a fejszének mindenütt fényesnek lennie. «Nem, felelé a kovács, forgassa csak tovább, lassankint egészen fényes lesz ; helyenkint még foltos.» «Nekem, pattant fel emberünk, a foltos fejsze jobban tetszik». Azt hiszem, sok ember jár így, sok ember jár úgy, mint én. Elégtelen eszközökkel indulnak el a munkára, hogy a rossz szokásokat kiirtsák, a jókat meghonosítsák, ellankadnak, aztán azt mondják : «Nekem a foltos fejsze jobban tetszik.» Helylyel-közzel megkörnyékezett a gondolat és ez alaposnak is látszott, hogy az a lelkiismeretes pontosság, a melyet én magamtól megköveteltem, afféle kényeskedés az erkölcsi világban ; ki is nevetnének érte, ha megtudnák. Ha volna hibátlan ember, rosszul járna, mert irigyelnék és gyűlölnék, a jóakarátú ember kénytelen e tekintetben egy kis engedményt tenni, hogy barátaiba egy kis önbizalmat töltsön.

Visszatérve a rendre, ebben a tekintetben azt tapasztaltam, hogy javíthatatlan vagyok ; most, hogy öreg vagyok és emlékezőtehetségem hanyatlott, nagyon is érzem ennek a hátrányait. Mind a mellett, jóllehet, a tökéletességre el nem jutottam soha, a mely után pedig annyira sóvárogtam, sőt ellenkezőleg, nagyon is távol maradtam attól, erőfeszitésemnek mégis megvolt a maga haszna : jobb és boldogabb ember lettem általa, mint a nélkül lettem volna. Azok, a kik litografizott betűket utánóznán, akarják a szépirást elsajátítani, nem fognak ugyan azokhoz hasonló szép betűket írni, de irásuk mégis csak javul és tűrhetőbb lesz az utánzás által.

Jó lesz megjegyezni az utódoknak, hogy az Isten segítségével kívül az ő elődjük életének hetvenkilenczedik esztendejében, a mikor ezeket a dolgokat papírra veti, milyen egyszerű eszközöknek köszönheti megszokottan boldogulását Mit hoz reá a jövő? azt csak az Isten tudja, de ha megpróbáltatások jönnének is, könnyű szívvel kell azokat elviselnie, fontolóra vévén, mennyi áldásban volt része. A mértékletesség erényének köszönheti egészségét, testi erejét, szorgalmának pedig jólétét, anyagi viszonyainak korai javulását, vagyonosodását, ismereteit, a melyekre támaszkodva polgártársainak javáért fáradozván, a tudomány embereinek körében is bizonyos hírnévre emelkedett. Az őszinteség és az igazságosság erényének köszönheti hazája bizalmát, a megtisztelő hivatalokat, a melyekben része volt. Ezen erényeknek együttvéve — bármilyen tökéletlen mértékben sajátította is el azokat — köszönheti kedélyének egyenletes nyugalmit, társalgás közben tanúsított vidámságát, a mi miatt még mindig felkeresik s még ifjú ösmerősei előtt is rokonszenves. Hiszem, hogy példámat utódaim közül is néhányan követni és annak jó következményeit élvezni fogják.

Világos, hogy jóllehet rendszere a vallásra támaszkodik, az egyes

vallásfelekezeteknek egymástól elválasztó hitcikkelyeit teljesen mellőzi. Készkarattal jártam el így. Arról megvoltam győződve, hogy módszerem hasznos, üdvös; mindenki alkalmazhatja nemzetiségi és felekezeti különbségekre való tekintet nélkül, azután meg idők folyamán közé is akartam tenni, éppen ezért mellőznöm kellett mindent, a mi bármelyik felekezetnek az érzékenységet érintette volna. Minden egyes erényhez egy kis magyarázatot akartam írni, a melyben kiterjeszkedtem volna az illető erény üdvös következményeire, nemkülönben a vele ellentétes bűnök végzetes hatására. Könyvemnek «Az erény művészete» lett volna a címe, mert az erény elérésének eszközeit és útjait mutogatta volna. Éppen ebben különbözött volna a pusztá intelmektől, a melyek csak tanítanak és nem tárják föl a megfelelő eszközöket, hasonlatosan ahhoz az emberhez, a kiről Jakab apostol (II. 15—16.) beszél, s a ki a felebaráti szeretetet hordván ajkain, a mezítelenek felruházásáról, az éhezők táplálásáról beszél, de nekik ruhát és élelmisszert nem ad.

Úgy alakultak a viszonyok, hogy szándékomat meg nem valósíthattam. Időnkint leírtam ugyan egyes gondolatokat, fejtegetéseket stb., a melyeket felhasználhattam volna s a melyek közül némelyeket ma is őrzök, de előbb az üzlettel járó gondok, aztán a közéletnek ügyes-bajos dolgai miatt nem jutottam a kellő időhöz. Ez a szándékom oly nagy és messze terjedő tervzettel függött össze gondolataimban, hogy annak a megvalósítása egész embert kívánt; előre nem látható, egymásra halmozódott teendők más térre szólítottak s ennek következtében az a terv mai napig terv maradt.

Szándékom volt ebben az értekezésben bebizonyítani, hogy a rossz nem azért káros, mert tilos, hanem tilos azért, mert káros, mert az ember lényegét tekintve, neki kárt okoz. Ennek következtében minden egyes embernek, a ki e világban boldogulni akar, érdeke, hogy erényes legyen. Ebből kiindulva — tekintettel arra, hogy a gazdag kereskedőknek, nemeseknek, előkelő férfiaknak, fejedelmeknek ügyeik vitelére becsületes emberekre van szükségük s az ilyeneknek száma csekély — azt óhajtottam volna bebizonyítani, hogy semmi sem alkalmasabb az ember boldogulásának biztosítására, mint a becsületesség és derekasság.

Lajstromomban eredetileg tizenkét erényt soroltam fel, de midőn egyik quaker barátom jóindulattal figyelmeztetett, hogy engem általában büszkének tartanak, rátartiságom beszélgetésem közben gyakran meg-megnyilvánul, hogy fejtegetéseim közben nem elégszem meg álláspontomnak a megvédelmzésével, hanem fenhéjázó vagyok és fenhéjázásomban a sértegetésektől sem óvakodom; ezt aztán némileg igazolta is: elhatároztam, hogy ezt a fogyatkozásomat is levetem. Ekkor a többi erények mellé felvettem az *alázatosság* erényét is, a szónak szélesebb körű jelentésében.

Nem mondhatom, hogy — a mi a dolog lényegét illeti — valami sokra haladtam volna benne, de legalább annyira vittem, hogy a látszatát meg tudom őrizni. Feltettem magamban, hogy a merev ellenmondásoktól tartózkodni fogok, tartózkodni fogok attól, hogy árkon-bokron keresztül érvényesüljek. A *Junto* régi szabályát állítottam fel magamra nézve elvül, kerültem minden efféle merev kifejezést: «föltétlenül», «kétségtelenül», hanem e helyett azt mondtam: «azt gondolom», «tartok tőle», «azt hiszem», «nekem úgy látszik». Ha valaki valami téves dolgot állított, meg tudtam

magamat tagadni, nem engedtem át magamat az ellenmondás örömének és annak a kellemes érzésnek, hogy a szóbanlévő állítás alaptalanságát ki tudom mutatni. Úgy formáltam válaszomat, hogy bizonyos esetekben, bizonyos körülmények között az elhangzott vélemény megállhatna, de a jelen esetben nekem úgy látszik, nekem úgy tetszik stb.

Megváltoztatott modoromnak hasznát mihamar láttam: a társalgás, a melyben részt vettem, vidámabban folyt, az a szerénység, a melylyel nézeteimet feltártam, megkönnyítette azok elfogadását, enyhítette az ellenmondási kedvet, azután meg én sem bosszankodtam annyira, ha nem adtak nekem igazat, könnyebben tudtam másokat tévedéseikről meggyőzni és a magam helyesebb nézetének megnyerni.

Eleinte önmagamnak a megtagadása nehezen ment, nagyon is ellenkezett természetemmel, de később könnyebb volt és annyira vérembe ment át, hogy az utolsó ötven év alatt dogmatikus kifejezést talán nem is hallott tőlem senki. Ennek a szokásomnak (jó hírem mellett) nagy része van abban, hogy polgártársaim hallgattak reám, valahányszor valami reformot, újítást hoztam javaslatba. Nagy része volt ennek abban, hogy a nyilvános tanácskozásokban befolyásra tettem szert, mihelyt a tanács tagja lettem, mert egyébként rossz előadó voltam; ékesen nem beszéltem soha, a szavak megválasztásában ingadoztam, alig tudtam magamat jól, tisztán kifejezni, de indítványomat többnyire mégis keresztül vittem.

Talán egyetlen természeti hajlamunkat sem tudjuk oly nehezen szabályozni, mint a büszkeségünket. Leplezd el, kelj harcra vele, sujtsd le, fojtsd meg, alázd meg, a hogyan csak bírod, mindig tevékeny, mindig előtör s érezhetővé teszi magát. Ez talán ebből az élethistóriából is kitűnik sok helyen, mert ha odáig jutottam volna, hogy már azt gondolhatnám: íme, végeztem vele, valószínűleg éppen erre a szerénységre lennék büszke.

(Eddig terjed az 1784-ben Passyban folytatott életrajz.)

IX.

(Philadelphiában) 1788 augusztus havában folytatom az írást. Számításomban csalatkoztam, írományaimhoz itt sem juthattam, mert ezek nagyrészt elvesztek a háború folyamán. Az, a mit megtaláltam, mindössze is ennyi:

Említettem, hogy egy nagy és szélesebb alapokra fektetett tervvel foglalkoztam, alkalmasnak és czélszerűnek találok, hogy tervemnek és szándékomnak itt némi jellemzését adjam. Ennek a tervnek a felmerülésére vonatkozik ez a néhány rövid feljegyzés, mely véletlenül megmaradt.

Történeti művek olvasása közben fölmerült megjegyzések 1731 máj. 19.:

«A világ nagy mozgalmait, a háborúkat, forradalmakat, stb. pártok hozzák létre, pártok viszik keresztül.

«Ezek a pártok mindenkor tervek végrehajtásán dolgoznak, vagy olyasmin, a miket érdekeiknek tekintenek.

«Ezeknek különböző czéljai okozzák a zavarokat.

«Míg a pártokat általános érdekek vezetik, minden egyes ember a saját külön érdekét tartja szemel előtt.

«Mihelyt a pártok czélt érnek, az egyesek érdekei lépnek előtérbe, az egyiknek érdekei keresztezik a másiknak érdekeit, megkezdődik a pártok bomlása és megkezdődnek a zavarok.

«Kevés ember dolgozik a közügyekben önzetlenül, bármit beszélnek is s ha munkájuk az ország javát előmozdítja is, ez csak annyiban történik, a mennyiben a közérdek az ő egyéni érdekeikkel összeesik. Tehát érdek nélkül nem cselekedtek.

«Még kevesebb ember dolgozik az egyetemes emberiség javáért. Úgy látszik, itt az ideje annak, hogy megalapítsuk az Erényegyesületet, összegyűjtven szervezett egészbe a világ minden népének erényes embereit, olyan jó és üdvös törvények alapján, a melyeknek a jó és bölcs emberek valószínűleg közakarattal szívesebben vetnék magukat alá, mint a hogyan a köznép magát a közönséges törvényeknek alá rendeli.

«Azt hiszem, hogy az, a ki ezt a munkát megkezdí, annak végrehajtására alkalmas, Istennek tetsző munkát végez, melynek sikere el nem maradhat.»

F. B.

Miközben evvel a tervvel foglalkoztam s arra gondoltam, hogy a jövőben, mihelyt több időm lesz, azokat megvalósítom, időnkint a fölhasználható gondolatokat magamnak följegyeztem. Ezek bizony nagyrészt elvesztek, csak egyesek maradtak meg. Ezek a czélbavett hitvallásnak a lényegét fejezik ki: míg egy részről a legfontosabbakat kifejezésre juttatják; semmi olyast nem foglalnak magukban, a melyeket bármilyen hitfelekezeti ember el nem fogadhatna. Ezek a következők:

«Van Isten, a ki mindent teremtett. Ő kormányozza a világot.

Őt áhitattal, imával, hálaadással kell tisztelnünk

A legigazabb istentisztelet az emberekkel való jócselekedet

Az emberi lélek halhatatlan

Az Isten itt, vagy a túlvilágon bizonyosan megjutalmazza a jót és megbünteti a gonoszt.»

Akkoriban így gondoltam el a dolgot. Előbb az ifjak, nőtlen emberek körében ismertettem az eszmét. A ki belép, az az itt érintett vallási tételeket elfogadja, de ezenkívül az erényeknek ama gyakorlására is vállalkozik, a melyről szólottam. A társaság titokban maradna, a míg legalább annyira megerősödhetik, hogy az alkalmatlan jelentkezőket visszautasíthatja, azonban minden tag ismerősei között a tehetséges és jóra való ifjak körében kellő óvatossággal addig is ismertesse meg céljainkat, tervzetünket; a tagok pedig kölcsönösen támogassák egymást tanácssal, segítséggel s munkálkodjanak egymásnak előmenetelén. A társaságot a szabadok és függetlenek társaságának (Society of the Free and Easy) óhajtottam nevezni, mint a melynek tagjai az erények gyakorlása következtében, nemkülönben szorgalmuk és takarékságuk árán az adósságoktól, az eladósodott emberek emez igájától — szabadok.

Mindössze ennyi az, a mire a szóbanlévő tervet illetőleg emlékezem, legfeljebb annyival egészíthetem ki az elmondottakat, hogy két fiatal-emberrel megismertettem, a kik lelkesültek érte. Akkoriban azonban körülményeim kedvezők nem voltak; az üzlet is egész embert kívánt; magán-

ügyek, közügyek egyaránt közrejátszottak arra nézve, hogy halasztgassam a dolgot, ma pedig ott állok, hogy se kellő erőm, sem elég rugalmasságom nincsen hozzá. Pedig hitem szerint meg lehetett volna azt csinálni, jó is lett volna, mert sok derék embert nevelt volna a közéletnek. Engem nem ijesztott vissza a terv nagysága, mindig is az volt a hitem és meggyőződés, hogy bármely középtehetségű embernek módjában áll nagyot lendíteni embertársainak sorsán, ha jól átgondolt terv szerint jár el, mindentől, a mi megzavarhatná, függetleníti magát és egy célnak szenteli erejét.

Az 1732. esztendőben jelent meg az első ízben az én kalendáriumom, *Saunders Richard* név alatt, s ettől kezdve évről-évre kiadtam azt huszonöt esztendőn át. A nép úgy hitta, hogy «*A szegény Richard* kalendáriuma». Azon iparkodtam, hogy mulattató is, hasznos is legyen s valóban szívesen vették, a miből kifolyólag szép jövedelmet hozott: évenként körülbelül tízezer példány kelt el belőle. A mikor láttam, hogy széltiben olvassák, hogy még a szomszédos tartományokban is el van terjedve, észbekaptam: íme a kalendárium az ismeretek terjesztésének eszköze, mert hiszen a nép kalendáriumon kívül más könyvet alig vásárol. A kalendárium egyes helyeire, a jelesebb napok után közmondásszerű gondolatokat iktattam, különösen olyanokat, a melyek a szorgalomnak, mint a boldogulás eszközének a megszilárdítására, ennek az erénynek a lelkekbe való beplántálására alkalmasak voltak. A szükség, szegénység ugyanis nem csekély akadály a annak, hogy az ember mindenben kifogástalanul járjon el, mert — hogy itt mindjárt egyet ama közmondások közül idézzek — «az üres zsák, nem állhat meg egyenesen».

Ezeket a közmondásokat, különböző korok s népek bölcseségének mindmegannyi tolmácsolóit, az 1757. évi naptárban együtt kiadtam egy beszéd keretében feldolgozva, a melyet egy bölcs aggastyán intéz egy árverés alkalmával a néphez. A tanácsoknak úgyszólván egy gyúpontra való összegyűjtése hatásukat még jobban növelte. Mindenféle tetszéssel találkozott; az amerikai lapok mind közölték, Angliában nagy iverre kinyomatták, hogy a házakra függeszthessék. Franciaországban két rendbeli fordításban nyomtatták ki, a papok és nemesek sok példányban osztották ingyen ki azokat a nép között. *Pennsylvániában* avval hatottak jótékonyan, hogy fölösleges idegen árúk vásárlásától óvták a közönséget; sok ember véleménye szerint ugyanis jelentékenyen hozzájárultak a pénznek ama fölhalmozódásához, mely megjelenésük után érezhető volt.

Lapommal is tanítani óhajtottam; gyakran közöltem kivonatokat úgy a *Spectátorból*, mint más, erkölcsi vonatkozású művekből. Néhanapján közzétettem benne olyan értekezéseket is, a melyeket a *Junto* számára írtam s ott felolvastam, ezek között lapomban közzétettem egy sokrétű párbeszédet, mely azt bizonyította, hogy az erkölcsi fogyatékoságokban leledző ember, bármilyen tekintélyes, bármilyen tehetséges legyen is egyébként, okos embernek nem lehet. És egy másik értekezést, mely az önmegtartóztatás erényéről szól s azt az igazságot tárja fel, hogy ez csak akkor áll biztos lábon, ha a szokás erejénél fogva vérünkbe megy át és az ellenkező hajlamok ellen biztosítva van. Mind a két cikk ott van a lap 1735-iki évfolyamának az elején.

Lapomtól gondosan tartottam távol a rút személyeskedéseket, a

melyek az utóbbi években országunkra annyi szégyent hoztak. Valahányszor ilyen cikket kínáltak és az író, mint rendszeren, a sajtószabadságra hivatkozott, olyanféleképen okoskodván, hogy a lap olyan, akár a postakocsi : mindenki elhelyezkedhetik benne, a ki fizet, azt feleltem, hogy, ha akarja, külön lenyomathatja annyi példányban, a mennyiben jól esik, én azonban lapomban kirohanásainak helyt nem adok. Én ugyanis előfizetőimmal olyan szerződéses viszonyban érzem magamat, melynél fogva nekik hasznos és mulattató olvasmányt adni vagyok köteles, a lapot személyes czívakodással meg nem tölthetem, mint a mely a közönséget nem érdekli — ez jogtalan dolog volna velük szemben. A mi nyomdatulajdonosaink könnyű szívvvel engedik meg, hogy a rossz indulatú emberek lapjaikban jóra való, tisztességes embereket megtámadjanak, a miből aztán ellenségeskedések, kihívások, párbajozások származnak, sőt némelyik nyomdász szabadságot vesz magának s a szomszéd kormányok intézkedéseire gúnyos megjegyzéseket tesz, a minek pedig igen végzetes következményei lehetnek. Azért hozom itt fel ezeket, hogy az ifjú nyomdatulajdonosainkat óva intsem : ne piszkolják be ilyesmivel a sajtót, ne fertőzzék be az effélékkel iparukat, hanem szegüljenek ellen annyival is inkább, mert mint az én példám mutatja, nem fogja érdekeiket a legcsekélyebb mértékben sem károsítani.

Az 1733. évben egyik segédemet *Déli-Carolinába, Charlestownba* küldtem, a hol könyvnyomtató nem volt ; adtam neki sajtót, betűket, úgy állapodtunk meg, hogy ennek fejében én a tiszta jövedelemnek egy harmadrészét kapom. Képzett, becsületes ember volt, de a számolásban gyakorlatlan : küldött ő nekem pénzt, de a míg élt, nem tudtam tőle rendes elszámolást kapni, nem tudtam hányadán vagyok vele. Halála után özvegye átvette a műhelyt, ő már mint afféle hollandi származású nő — Hollandiában, a mint tudom a számolás és könyvvezetés a női nevelés kiegészítő része — a ki a számolásban otthonos volt, nemcsak a multa nézve olyan elszámolást bocsátott rendelkezésemre, a minőt a hátramaradt papirokból egyáltalában összeállítani lehetett, hanem később is évnegyedenként pontosan elszámolt és olyan ügyesen intézte dolgait, hogy nemcsak gyermekeinek tudott tisztességes nevelést adni, hanem a szerződés idejének letelte után megvette az üzletet és azt fiára hagyta.

Erre itt azért mutatok rá, hogy ifjú leányainknak ezt a tudományt a figyelmébe ajánljam. Abban az esetben, ha reászorulnak, ha özvegyen maradnak, maguk és gyermekeik bizonyosan több hasznát veszik ennek, mint a zenének és a táncznak : meg tudják óvni magukat a kártól, a csalástól, meg tudják állni helyüket az üzletben mindaddig, míg valamelyik fiok a család érdekében az üzletet átveheti.

1734-ben egy irlandi *Hemphill* nevű presbiterianus lelkész jött hozzánk, a kinek kitűnő hangja volt ; kitűnően tudott a mint látszott, rögtönözött beszédeket tartani, a minek következtében sokan hallgatták és valóságosan csudálták felekezeti különbség nélkül. Hallgatói között ott voltam mindig, mert az embernek beszéde tetszett nekem : nem dogmatizált, hanem az erény, vagy a mi azt egyházi nyelven mondják, a jó cselekedetek gyakorlását hangsúlyozta. Az orthodox presbiterianusoknak azonban nem tetszett, szót emeltek ellene a presbiteriumban s az idősebb papok segélyével, a kik tévtanokkal vádolták — keresztülvitték, hogy a prédikálástól eltiltották.

Én lelkesen keltem védelmére, mindent elkövettem, hogy pártot szerezzek neki, a legjobb reményekkel küzdöttem mellette. Sokat írtak pro és contra, mivel pedig ő maga, a milyen jó szónok, épen olyan rossz stilisztá volt, magam írtam két-három röpiratot érdekében, azonkívül egy cikket a lap 1735-iki áprilisi számában. Ezeket a cikkeket, a mint az történni szokott, elfelejtették mihamar s ma azt hiszem, alig van meg belőle csak egy példány is.

Még javában folyt a vita, a mikor egy dolog igen kedvezőtlenül hatott *Hemphill* sorsára. Ellenfeleinek egyike azzal állott elő, hogy valamelyik prédikációját, a melyet pedig épen a legjobban csudáltak, már részben, vagy egészben valahol olvasta. Utána nézett és valóban megtalálta a szóbanlévő részt valamelyik angol szemlében, *dr. Forster* egyik prédikációjában. E felfedezésre a mieink közül sokan elkedvetlenedtek, a presbiteriumban elpártoltak tőle, de én nem. A mellett voltam, hogy jobb, ha valaki másnak jó prédikációját mondja el, mintha a maga rossz beszédével áll elő, jöllehet papjaink között ez a divat. *Hemphill* később megvallotta nekem, hogy elmondott beszédei közül egyet se készített maga, neki ugyanis olyan jó emlékezőtehetsége van, hogy egyszeri elolvasás után, bármelyik prédikációt el tudja mondani. Vereségünk után elment tőlünk, másutt próbált szerencsét, én pedig kiléptem a gyülekezetből, nem is mentem többé vissza soha, noha pontosan befizettem sok éven át még a papok ellátására egyházi adómat.

1733-ban nyelveket kezdtem tanulni és a francziában mihamar odáig vittem, hogy ezen a nyelven könyveket olvasni tudtam. Majd az olasz nyelvre tértem át. Egyik ismerősöm, a ki szintén olaszul tanult, sokszor fölszólított, hogy játsszak vele sakkot. Én sajnáltam az időt, mert épen tanulmányaimtól vontam azt meg, azért végre csak az alatt a feltétel alatt voltam hajlandó tovább játszani, ha a nyertes a vesztes félnek bizonyos feladványokat ad fel, már akár a nyelvtanból, akár a fordításból, a melylyel az illetőnek a legközelebbi találkozás alkalmával beszámolni becsületbeli kötelessége. Miután pedig csaknem egyformán játszottunk, egymást kényszerítettük a tanulásra. Ezután könnyen tanultam meg spanyolul annyit, hogy spanyol könyveket olvasni tudtam.

Azt említettem már, hogy latinul csak egy évig tanultam, hozzá még igen fiatal koromban, azután az egészet elhanyagoltam. Miután a franczia, spanyol és olasz nyelvekben némi jártasságra szert tettem, kezembe került egy latin biblia s meglepetve tapasztaltam, hogy többet értek belőle, mint gondoltam volna. Ez arra hangolt, hogy újra hozzálássak a latinhoz; annyal könnyebben ment a dolog, mert a fentebb említett nyelvek ennek útját jelentékenyen megkönnyítették.

Tanulmányaim alatt arra a meggyőződésre jutottam, hogy nyelvtanítási rendszerünkben következetlenség van. Azt mondják, a latinnal kell kezdeni, mert mihelyt ezzel rendbe jöttünk, könnyebben tanulhatjuk meg a belőle származott nyelveket. Hát miért nem kezdjük a göröggel, hogy könnyebben tanuljunk meg latinul? Persze, ha jól tudsz kúszni, a lajtorja felső végére így is eljuthatsz, a nélkül, hogy annak lépcsőfokait igénybe vennéd, s aztán lefelé annál könnyebben jössz, de ha a fölmenetelnél annak a fokait felhasználod, bizonyosan kényelmesebben jutsz a végire. Azoknak, a kik az ifjúság nevelésével foglalkoznak, szeretném a figyelmükbe ajánlani,

hogy miután azok közül, a kik a latinnal kezdik, tanulmányaikkal sokan fölhagynak több évi küzdelem és minden különösebb eredmény nélkül, mire a reá fordított idő és fáradság kárbavész, vajjon nem lenne-e czélszerűbb a francziával kezdeni, azután tanulni olaszul s a legvégén latinul? Ebben az esetben azok is hasznát látnák a nyelvtanulmányoknak, a kik nem jutnak el a latin nyelvig, mert hiszen egy-két olyan nyelvvel jutnának ismeretségbe, a melyet manapság is beszélnek s a melynek a köznapi életben jó hasznát vehetik.

Tíz évi távollét után, miközben anyagi viszonyaim megjavultak, arra gondoltam, hogy ellátogatok Bostonba, meglátogatom rokonaimat, a mit eddig megtenni módomban nem volt. Visszafelé jövet betértem Jakab bátyáinhoz, a kinek *New-Portban* nyomdája volt. Régi egyenetlenségünk feledésbe ment; találkozásunk szívélyes és szeretettelteljes vala. Jakab egészsége nagyon még volt rongálva, arra kért, hogy azon esetre, ha elhalna, a mi, mint gondolá messze nincsen, vegyem fiát, az akkoriban tízéves gyermeket gondjaimba, taníttassam ki nyomdásznak. Ezt meg is tettem, de mielőtt a műhelybe fogtam volna, néhány éven át még iskolába járattam. Anyja az üzletet megtartotta addig, a míg a fiú felnőtt, akkor nyomdájában a régi kopott betűk, újakkal cseréltem ki. Ilyenformán igyekeztem kárpótolni bátyámat azért, hogy annakidején megszöktem tőle.

1736-ban elvesztettem egyik szép négyéves fiamat, a ki himlőben hűnyt el. Igen keservesen megbántam és megsirattam, hogy be nem oltattam. Ezt azok miatt a szülők miatt említem itt meg, a kik az oltást elmulasztják; azt mondván, soha se tudnák maguknak megbocsátani, ha gyermekük e miatt meghalna. Az én esetem azt mutatja, hogy a fájdalom így is, úgy is ugyanaz s hogy tehát mégis a biztosabb utat tanácsos választani.

Társaságunk, a *Junto*, hasznosnak bizonyult és oly sok örömet okozott nekünk, hogy néhányan a tagtársak közül barátaikat is el óhajtották oda hozni, a mi az alapszabályok áthágása nélkül, mely a tagok számát tizenkettőben állapította meg, nem volt lehetséges. Már kezdetben szabályul állítottuk fel, hogy egyesületünket titokban tartjuk; ezzel a kevésbbé alkalmas emberektől akartuk magunkat távol tartani, a kiket talán csak nagynehezen utasíthattunk volna vissza. Azok között voltam, a kik a felvételeket elleneztek. Írásban egy határozati javaslatot nyújtottam be, a melyben azt indítványoztam, hogy minden egyes tag alapítson egy-egy fiók-egyesületet ugyanazon szabályokkal a vitákat, stb. illetőleg a nélkül, hogy új társaival a *Juntóval* való összeköttetést tudatná. Javaslatomban kifejtettem ennek az eljárásnak előnyeit; több ifjú polgárt képez-nénk, minden egyes felmerülő kérdésben közelebbről és alaposabban ismer-nők fel a nép hangulatát. Mert míg egyrésről a *Junto* tagjainak utasításokat adhat, tájékozódhatnak a felől, a mi az egyes különálló klubokban történik. Ilyenformán módot nyernénk arra, hogy befolyásunkat növeljük, hogy minél több jót tehesünk a *Junto* nézeteinek a klubok útján való terjesztésével.

A javaslatot elfogadták, de nem mindegyiknek tagnak sikerült társaságot hozni össze. Csak mintegy öt-hat klub jött létre különböző nevek alatt, mint: *Szőlőtő, Unio, Szövetség*, stb. Egymásnak segítségére voltak, nekünk pedig örömet okoztak, bennünket tájékoztattak, tanítottak. Külö-

nösen akkor vettük jó hasznukat, a mikor alkalomadtán a közvéleménynek előkészítésére volt szükség, a miről annak helyén még beszélni fogok.

1736-ban megválasztottak a nagy gyűlés jegyzőjének, ez volt az első lépés a közpályán való előhaladásomban. Ellenmondás nélkül, egyhangulag választottak meg. A második év elején (mert a választás csak egy évre szólt), a mikor jelöltek, egy új tag hosszú beszédet tartott ellenem és más jelölt érdekében emelt szót. De azért mégis csak megválasztottak. A megválasztás annyival fontosabb volt reám nézve, mert az egyenes fizetés mellett, a mi szolgálatom fejében kijárt, alkalmat nyújtott arra, hogy magam iránt az érdeklődést fönntartsam, s nyomdám ezen az úton megkapta a választási czéduláknak, törvényeknek, bankjegyeknek és egyéb szükséges nyomtatványoknak a kinyomatását, a mi együttvéve szép jövedelemmel járt.

Annak az új tagnak ellenzékieskedése ennek következtében nem igen volt *ínyemre*, annyival kevésbé, mert az illető vagyonos, művelt, tehetséges, szóval olyan ember volt, a ki idők folyamán nagy befolyásra emelkedhetett, a mint hogy tényleg oda is emelkedett. Arra pillanatig sem gondoltam, hogy szolgálai udvariaskodással nyerem meg hajlandóságát, egészen más úton indultam. Azt hallottam ugyanis, hogy könyvtárában egy igen ritka, érdekes könyv van, megírtam tehát neki, hogy e könyvet igen szeretném olvasni, lekötelezne, ha azt nekem néhány napra ide kölcsönözné. Rögtön átküldte, én körülbelül egy hét múlva visszaküldtem azt egy levél kíséretében, a melyben szívességet a lehető legmelegebben megköszöntem. A legközelebbi alkalommal, midőn a házban találkoztunk, szóba állott velem (a mit azelőtt nem tett meg soha), még pedig igen udvariasan. Ezentúl is kész volt nekem egyben-másban segítségemre lenni; jó barátságban élünk mindvégig, egészen bekövetkezett haláláig. Ez az én esetem azt mutatja, hogy igaz az, a mit tanultam: «A ki neked egy szívességet tett, hamarabb tesz neked újabb szolgálatot, mint az, a kit valamivel leköteltél.» Még mást is tanulhatunk az itt elmondottakból, azt nevezetesen, hogy észszerűbb dolog az ellenségeskedést észélyesen kikerülni, mint azt viszonzni és folytatni.

1737-ben *Spotswood* ezredes, a ki a korábbi időkben *Virginia* kormányzója, akkoriban pedig főpostamester volt, a philadelphiai postamesternek, itteni helyettesével a szállítás pontatlansága és számadásainak elhanyagolása miatt elégedetlen lévén, őt állásától felmentette és azt nekem ajánlotta fel. Örömmel fogadtam, mert noha a fizetés csekély volt, levelezésemet megkönnyítette, a mi viszont lapomra hatott jótékonyan, mert ennek következtében tartalmasabb lett, a mi által, valamint kelendősege, hirdetéseinek száma gyarapodott, úgy jövedelmem is jelentékenyen emelkedett. Verseny társam hirlapja abban az arányban hanyatlott, a milyenben az enyém fellendült s a mellett meg volt az az elégtételeim is, hogy én nem éltem vele szemben olyan nemtelen eszközökkel, a minőket ő lapommal szemben fölhasznált, a midőn nekem vonakodása miatt külön kellett gondoskodnom lapom elszállításáról. Számadásbeli pontatlansága miatt keményen lakolt, ezt példa gyanánt, mint intelmet említtem itt meg azoknak a fiatal embereknek az érdekében, a kik üzletben dolgoznak, hogy számadásaikban a legnagyobb világosságra, pontosságra törekedjenek.

A számadások kifogástalan vezetése a legjobb ajánlólevél arra nézve, hogy új alkalmazást nyerjenek, a pontos számadás a legbiztosabb eszköze az üzlet felvirágoztatásának.

Ettől kezdve némileg a közügyekre is fordítottam figyelmemet ; persze előbb csak kisebb ügyekkel foglalkoztam. Nézetem szerint a városi őrség szabályozásra szorult. Az őrség teendőit ugyanis a rendőrök látták el a város különböző részeiben, még pedig a polgárok segítségével. Az utóbbiak ettől a szolgálattól évi hat shilling lefizetése ellenében fel is menthették magukat, ezt az összeget aztán a rendőrök, állítólag a helyettesek díjazására fordították, a valóságban azonban, mintán tekintélyes mennyiségű pénz gyűlt egybe, ez a pénz csak a rendőrök jövedelmét szaporította. Az utóbbiak ugyanis potom áron holmi szemét népséget fogadtak maguk mellé, úgy, hogy tisztességes családapák nem is keveredhettek közéjük. Az őrzárásokat elhanyagolták, az éj legnagyobb részét tivornyázással töltötték. Én a kérdést tanulmányoztam, idevonatkozó tapasztalataimat írásba foglalva a *Juntóban* előadtam, kiemeltem különösen azt, hogy a megadóztatásban nagy az aránytalanság. A szegény özvegy, a kinek összes vagyona talán ötven fontnál többre nem megy, épen annyit fizet, mint a gazdag kereskedő, a kinek raktáraiban ezer és ezer font értékű vagyon van felhalmozva.

Javaslatom oda irányult, hogy az éjjeli őrséget rátermett, fizetett emberekre bizzuk, a kik az idevágó teendőket állandóan lássák el, a mi pedig a költségeket illeti, ezt mindenkinek vagyona arányában osszuk meg. A gondolat visszhangra talált ; az indítványt áttettük a többi egyesülethez is, a hol úgy tárgyalták azt, mintha ott merült volna fel. Igaz, hogy rögtön nem vihettük tervünket keresztül, de a közvéleményt sikerült a reformra előkészíteni, a mikor pedig egyesületünk néhány év múlva nagyobb befolyásra tett szert, a javaslatot törvényerőre emeltük.

Körülbelül ebben az időben egy tanulmányt állítottam össze a tűzvész okairól, a vigyázatlanságból eredő balesetekről (ezt a *Juntóban* óhajtottam eredetileg felolvasni, de később nyomtatásban tettem közzé). Egyesületünkben apróra megbeszéltük a dolgot, mint a mely nagyon is érdekelte a közéletet. A megbeszélések folyamán felmerült az a terv, hogy alapítsunk tűzoltóegyesületet. Mintegy harmincz ember nemsokára szervezkedett is : az idevonatkozó szabályok elrendelték, hogy minden tag tartson állandóan bizonyos számú bórvedret, zsákot, kosarat készenlétben, hogy mihelyt valahol tűz támad, a mentés végett azokat magával vihesse. Elhatároztuk, hogy havonként egyszer összejövén, tapasztalatainkat, gondolatainkat egymással kicseréljük.

A szervezkedésnek jó hatása volt ; a tűzoltóegyesületbe annyian jelentkeztek, hogy valamennyit egy testületbe felvenni nem lehetett ; tanácsunkra külön egyesületbe szervezkedtek. Az egyiknek nyomában keletkezik a másik, végre alig volt olyan vagyonosabb ember, a ki valamelyik ilyen egyesületnek a tagja nem lett volna. Az az egyesület, az ú. n. *Unio-tűzoltóegyesület*, a melyet én alapítottam, még ma, midőn e sorokat írom, tehát ötven év múlva is virágzik, első tagjai, magamat és ezenkívül egyet kivéve, a ki nálamnál egy évvel idősebb, mind meghaltak. A kis pénzbírságokat, a melyeknek a tagok a havi összejövetelekről való elmaradásuk fejében magukat aláajavetették — vízipuskák, lajtorják,

tűzcsáklyák és egyéb eszközök beszerzésére fordítottuk s ma úgy áll a dolog, hogy bátran kérdezhetem, van e a világon város, mely a tűzvész ellen jobban volna megszervezve, mint a mienk. Valóban azóta, hogy az egyesület megalakult, nagyobb tűzvész itt nem volt; egy-két házön kívül több nem égett le soha a legtöbb esetben eloltották a tüzet, mielőtt a kigyulladt ház félig leégett volna.

1739-ben meglátogatott bennünket tisztelendő *Whitefield* úr, az irlandi hírneves prédikátor. Előbb egyik-másik templomban prédikált, de később, mivel papjaink nem voltak hajlandók neki szöszékeiket átengedni, kénytelen volt a szabadban beszélni. Rengeteg ember hallgatta vallási, felekezeti különbség nélkül; én is ott voltam közöttük, engem ugyanis nagyon érdekelt a dolog; láttam ékesszólásának a hatását, láttam, mennyire tiszteli, csudálja a nép, pedig épen nem volt felettébb udvarias, ellenkezőleg, keményen korholta őket, elmondotta, hogy félig bestiák, félig ördögök. Csudálatos hatással volt népünk erkölcsére. A vallási dolgokban eddig könnyelmű, egykedvű lakosság, mintha egyszerre megváltozott volna; ha az ember esténként az utcákon járt, hallotta, hogyan éneklék a családok a zsoltárokat mindenfelé.

Kényelmetlen volt, de nem is illett, hogy szabad ég alatt prédikáljon, kiteve az időjárás viszontagságainak, azért arra a gondolatra jöttek az emberek, hogy jó lenne az efféle gyűlések tartására megfelelő épületet emelni. Alig hangzott el az indítvány és alig választották meg a bizottságot az adományok gyűjtésére, olyan nagy összeg gyűlt egybe, hogy a telket mihamar megvásárolhattuk, sőt az építkezéshez is hozzáfoghattunk. A terem százhusz láb hosszú és hetven láb széles volt, körülbelül oly nagy, mint a *Westminster-Hall*. A munka gyorsan haladt, hamarabb jutottak a végire, mint gondolták volna. Az épületnek és a teleknek gondozására egy bizottságot küldtek ki azzal az utasítással, hogy a termet bármilyen hitvallású prédikátornak a rendelkezésére bocsáthatják, a ki *Philadelphia* közönségéhez óhajt szólani, mert az építkezésnél nem az a cél volt irányadó, hogy egy felekezet érdekeit, hanem általában a közönség érdekeit tartsák szem előtt, úgy, hogy ha pl. a konstantinápolyi muftinak eszébe jutna nálunk a mohamedanizmust hirdetni, ezt a termet bizvást rendelkezésére bocsátanák.

Azután hogy *Whitefield* úr megvált tőlünk, útjában mindenütt prédikált egészen *Georgiáig*. Ez a gyarmat akkoriban kezdett benépesülni. Azonban nem bátor és munkához edzett mezei munkások jöttek a gyarmatra, a kik felvirágoztathatták volna, hanem tönkrejutott kereskedők, eladósodott, dologtalan, sőt sok helyen börtönviselt emberek próbáltak ott szerencsét. Ez a népség az erdőben telepedett meg, a nélkül, hogy a földet a földművelésre alkalmassá tenni vagy egy újabb költözködés fáradságait elviselni képes lett volna. Sokan elhaltak közülök, sok gyámoltalan gyermek jutott árvaságra. *Whitefield* nem nézhette közönyösen ezeknek a nyomorúságát, arra gondolt, hogy árvaházat épít, ott elhelyezi őket. Észak felé fordulva vissza, útjában sok helyen a hivek figyelmébe ajánlotta az ügyet, jelentékeny pénzösszeget gyűjtött, mert ékesszólásával tudott hatni a hallgatók szívére és zsebére egyaránt, a mint ezt magamon is tapasztaltam.

Tervét én nem elleneztem, de tekintetbevéve azt, hogy *Georgiában*

akkoriban nem volt építőanyag, hogy híjával volt az a munkásoknak is, úgy, hogy *Philadelphiából* kellett volna mindezt nagy költséggel oda szállítani, azt gondoltam, czélszerűbb lesz, ha az árvaházat *Philadelphiában* építik fel s a gyermekeket idehozzák. Ámde ő ragaszkodott eredeti tervéhez és az én javaslatomat nem fogadta el, mire én meg nem voltam hajlandó adományaimmal a terv kiviteléhez hozzájárulni. Véletlenül nemsokára jelen voltam egyik prédikációján és éltem a gyanuperrel, hogy a vége fölszólítás lesz az adakozásra, ámde magamban elhatároztam: semmit sem fogok neki adni. A zsebemben egy marék rézpénz, három, vagy négy ezüst tallér és öt arany volt. Beszédének az elején lágyulni kezdtem, rászántam magamat, hogy a rézpénzt oda adom. Beszédének további mesterműve olyan hatással volt reám, hogy magamban szégyenkeztem első elhatározásom miatt; azt gondoltam: oda adom én az ezüstpénzt is. Beszédének a vége azonban olyan remek volt, hogy minden zsebemet kiürítettem a gyűjtőasztal előtt. Ott volt a prédikáción egyesületünk egyik tagja, a ki a georgiai ház dolgában velem egy nézetben volt; elővigyázatból pénzét otthon hagyta. De megjárta, mert a prédikáció végén, igen meglepte a vágy, nagyon szeretett volna ő is adni, egyik szomszédjától kért kölcsön, de szerencsétlenségére ez az ember — talán egyedüli az egész gyülekezetben — keményen ellenállt az ékesszólás minden ostromának s így szólt: «*Hopkinson* barátom, szívesen állok bármikor is rendelkezésedre, csak most nem, mert úgy látszik, most egy kissé elvesztetted az eszedet.»

Whitefield úr néhány ellensége annak a gyanunak adott kifejezést, hogy ő az összegyűjtött pénzt a saját céljaira fordítja, de én, a ki jól ismertem (beszédeit, naplóját, stb. én nyomattam), a legkevésbé sem kételkedtem becsületességében, ma is határozottan a mellett vagyok, hogy tetőtől-talpig becsületes ember volt. Tanubizonyságomnak annál súlyosabbnak kell lennie, mivelhogy mi vallás tekintetében egymással semmiféle viszonyban nem állottunk. Ő az én megtérésemért imádkozott, de nem érte meg az örömet, hogy imádsága meghallgattatott volna. Barátságunk nem volt benső, de mindkét részről őszinte s egészen a sirígtartó.

A következő esemény alkalmas arra, hogy viszonyunkat megvilágítsa. Midőn egy alkalommal *Angliából Bostonba* visszatért és arról értesített, hogy *Philadelphiába* jön, megírta azt is, hogy szállása nincsen, mert barátja és szállásadója, *Benezet* úr *Germantounba* költözött. Én akkor rögtön válaszoltam neki: «Őn ismeri az én házamat, ha azzal a hiányos kényelemmel beéri, a mit mi adhatunk, szíves szeretettel fogadjuk.» Erre nekem azt írta, hogy ha szívességemet *Krisztusért* ajánlom fel, jutalmam nem marad el, én így válaszoltam: «Ne értsen félre, nem *Krisztusért* teszem, hanem Önért.» Egyik közös ismerősünk tréfásan megjegyezte, hogy a jámbor emberek szokásszerűen az égre hárítják át a jöttekért a hálát; én ezért megpróbáltam e kötelezettséget a földre helyezni vissza.

Utoljára *Londonban* találkoztam *Whitefielddel*, a hol tőlem árvaházáról kérdezett egyet-mást és arra nézve kért tanácsot, hogyan lehetne azt iskolával összekötni.

Tiszta hangja volt és olyan világosan ejtette ki a szavakat, hogy a távol álló hallgatók is megértették, annyiival is inkább, mert a közönség a legnagyobb csendben figyelt reá. Egy este a törvényszéki épület lépcső-

jéről beszélt, a *Market-Street* közepén, a *Second-Street* nyugati részében, mely az előbbi derékszögben metszi. A *Market-Streeten* a legutolsók között állva, kíváncsi voltam, hogy milyen messzire hangzik el a hangja. Hátrafelé mentem a folyóig, itt még tisztábban hallottam a beszédét; csak a *Front-Street* közelében volt beszéde kevésbé érthető, mert hangját az utcza lármája elnyomta. Ha már most egy olyan félkört képzelek, a melynek sugara a közöttünk lévő távolság, oly tért nyerek, a melyen, két négyszög lábat számítva egy emberre, csaknem harmincezer ember fér el. Ez a számítás kibékített az újságok állításával, mely szerint a szabadban huszonöt-ezer ember előtt beszélt és elhittem, a mit előbb a régi históriákban kételkedve olvastam, hogy a hadvezérek egész hadsereg előtt beszédet tartottak.

A mikor már több ízben hallottam beszélni, rájöttem, hogy nagy különbség van a között, hogy ha az ember új prédikációt mond s a között, ha körútjában többször van alkalma ugyanazt a prédikációt elmondani.

Az efféle beszédeket a többszöri ismétlés után olyan tökéletesen mondta el, mindent a maga helyén olyan helyesen hangsúlyozott, hangjának hordozása olyan tökéletes volt, hogy a hallgató előadására önkénytelenül is még abban az esetben is figyelt volna, ha maga a tárgy nem érdekelte volna, úgy hangzott beszéde, mint valami szép muzsika. A vándorpredikátorok abban az előnyben vannak azok fölött, a kik egy helyhez vannak kötve, hogy az utóbbiaknak ugyanannak a beszédnek a begyakorlására alkalmuk nincsen.

Nyomtatásban és kéziratban közkézenforgó munkálatai ellenségeinek módot nyújtottak arra, hogy megtámadják. A szóbeli előadás folyamán a kevésbé alkalmas kifejezések, sőt téves vélemények magyarázhatók, visszavonhatók, igazolhatók, de a leírt szó megmarad: *litera scripta manet*. A bírálók olyan kevesen támadták és látszólag olyan jogosan emeltek ellene szót, hogy ennek következtében hiveinek száma megcsappant s később sem emelkedett. Ha semmit sem ír, azt hiszem, hiveinek, követőinek a száma nagyobb s hírneve halála után még növekedett volna, mert nem lett volna semmi kéznél, a mit gáncsolhattak, a mivel emléket elhomályosíthatták volna. Ebben az esetben annyi kiválósággal ruházhatták volna fel lelkes hivei, a mennyivel csak kívánatosnak tartották volna.

Üzletem szemlélatomást gyarapodott, viszonyaim napról-napra kedvezőbbekké alakultak, mert lapom szépen jövedelmezett és egy időn át úgy a gyarmatban, mint a szomszédos gyarmatokban csaknem versenytárs nélkül állott. A magam tapasztalatából meggyőződtem annak igazságáról, hogy az első száz font után a másodikat összegyűjteni már könnyebb, mert a pénz termékeny.

Miután a *Carolinában* alapított társület jól ütött ki, kedvem kerekedett jóra való embereimet olyaténképen segíteni, hogy a különböző gyarmatokban az előbbihez hasonló feltételek mellett műhelyeket állítsak és ezeket reájuk bizzam. A legtöbbben jól jártak vele: a szerződési idő, a hat év eltelte után, megvették az üzletet, önállósították magukat, ilyenformán módját ejthették annak, hogy megházasodhassanak, családot alapíthassanak. Az efféle társületek gyakran viszálykodásokkal végződnek, én azonban szerencsés voltam; üzlettársaimmal jól jöttem ki, a miben meggyőződésem szerint nagy része volt annak, hogy szerződéseimben minden kötelezettséget

pontosan körülírtam, úgy, hogy semmi sem lehetett vita tárgya. Olyan elővigyázati rendszabály ez, a melyet mindenkinek ajánlhatok, a ki valakivel társüzleti viszonyba lép. Bármily tisztelettel, bármily bizalommal viseltessenek ugyanis a társasviszony elején a felek egymás iránt, kicsiny féltékenykedések, bosszúságok mindig támadhatnak; mindig támadhatnak neheztelések abban az irányban, hogy a teher, a munka egyenlőtlenül van megosztva, stb., a melyek a jó viszony, az összeköttetés felbontására, sőt perekre és kellemetlen következményekre vezetnek.

X.

Égészben véve semmi okom nem volt arra, hogy *Pennsylvániában* való megtelepedésem miatt bánkódjам. Csak két hiányt láttam itt: *Pennsylvániának* honvédelme nem volt s nem voltak iskolái, a hol az ifjúság magát a felsőbb tudományokban kiképezthette volna. 1743-ban készítettem egy tervet egy akadémia felállítására, annyival is inkább, mert ezen intézmény vezetésére alkalmas embernek tartottam tiszteletes *Peters* urat és neki a tervezetet be is mutattam. Ő azonban tekintettel arra, hogy a birtokosoknál jövedelmezőbb állásra volt kilátása s ebben a reményében nem is csatlakozott, ajánlatomat nem fogadta el, mire én, nem lévén alkalmas emberem, egy kicsit pihentettem az ügyet. A következő esztendőben, 1744-ben, nagyobb eredménnyel tettem kísérletet egy filozófiai társaság alapítására. A cikk, melyet ennek érdekében írtam, papírjaim között található.

A mi a honvédelmet illeti, ennek ügyében így jártam el. Spanyolország már régtől fogva Angliával háborúban volt s végre Franciaországgal szövetségbe lépett, a mi reánk nézve nagy veszedelmet jelentett. Tekintettel arra, hogy kormányzónknak, *Thomasnak*, fáradozásai a honvédelmi törvény keresztülvitele érdekében a quakergyűlés ellenállásán megheiusultak, elhatároztam, hogy megkísértem, nem lehetne-e valamit a nép önkéntes társulása által az ügyön lendíteni. Egy röpiratot írtam és tettem közzé e cím alatt: «Az egyszerű igazság», a melyben élesen megvilágítottam védtelen állapotunkat és rámutattam arra, hogy egyesülésre, katonai fegyelemre van szükségünk, kijelentettem, hogy néhány nap múlva idevonatkozólag egy egyesületet ohajtunk alapítani, a melybe mindenki beléphet. Ennek a röpiratnak hirtelen és roppant nagy hatása volt. Azt követelték, hogy a szövetségi szerződést állítsam ki. Miután a fogalmazványt néhány barátommal megbeszéltem, a fentebb említett épületbe a polgárokat meghívtam. A ház meglehetősen megtelt. Megfelelő számú nyomtatványt, tintát, tollat helyeztem el a teremben, azután rövid beszédben ismertettem az ügyet, felolvastam a tervezetet, azt megmagyaráztam, az aláírási íveket kiosztottam s ezeket minden ellenvetés nélkül, sietve írták alá.

A gyűlés szétoszlása s az íveknek összeszedése után kitűnt, hogy ezerekszázan írták ezeket alá, a mely szám a vidéki aláírókkal végre tízezerre emelkedett. Valamennyien gyorsan, a mint csak lehetett, felszerelték magukat fegyverekkel, csapatokba és ezredekbe sorakoztak, megválasztották tisztjeiket, hetenkint összejöttek, hogy a fegyverforgatásban és egyéb katonai dolgokban gyakorolják magukat. A munkából az asszonyok is kivették a részüket: gyűjtöttek zászlókra, selymzászlókat varrtak, megajándékoz-

ták velük a csapatokat; jelvényekről, a zászlókra illesztendő felírásokról én gondoskodtam.

A philadelphiai ezred tisztjei egybegyűlvén, engem választottak ezredesüknek, én azonban tekintettel arra, hogy e tisztség betöltésére magamban kellő képességet nem éreztem, a megítéztetést magamtól elhárítottam és arra egy derék, befolyásos és tekintélyes embert ajánlottam *Lawrence* úr személyében, a kit aztán meg is választottak. A város alatt emelendő úteg felállítása és ágyúkkal való felszerelése érdekében indítványomra sorsjátékot rendeztünk és ez jól sikerült. Az útegeket megépítettük, párkányzatát gerendákból állítottuk össze s földdel töltöttük ki. Ágyúkat *Bostonból* szereztünk be; a mennyiben pedig ezek elegendők nem voltak, irtunk *Londonba*, kértünk segítséget a birtokosoktól,* habár, a mi az utóbbit illeti, nem sok reménységgel.

Időközben választottak egy bizottságot, melynek tagjai voltak: *Lawrence* ezredes, *Allen*, *Taylor Ábrahám* és magam. Ez azt a megbízást kapta, hogy menjen *Newyorkba* és kérjen használatra ágyúkat *Clinton* helytartótól. A helytartó eleinte ridegen viselkedett, nem volt hajlandó kérésünket teljesíteni, de később, a fehér asztalnál tanácsosai között, a mikor a szokásnak hódolva, néhány üveg madeirait elfogyasztottunk, enyhült merevsége és kijelentette, hogy hat ágyút kész átengedni; engedékenysége poharazás közben még fokozódott: tíz ágyút, a végén meg éppen tizennyolcztal engedett át nagy szíveséggel. Pompás ágyúk voltak, talpazattal ellátva. Ezeket útegeinkbe elhelyeztük, a hol a háború egész folyamán éjjeli őrszolgálatot tartottunk. Én mint közlegény szintén kivettem a munkából a magam részét, valahányszor reám került a sor.

A helytartó jó szemmel nézte buzgólkodásomat, tanácsomat ez ügyben kikérte és a szövetséget mindenben támogatta. Én azt ajánlottam, vegyük igénybe a vallás támogatását is, rendeljünk általános böjti napot, így hassunk a kedélyekre és kérjük az ég áldását munkánkra. A javaslatot elfogadták. Ez volt itt az első ilyennemű rendelet s ezért a jegyző előtt nem volt minta, a melyre a rendelet megfogalmazásánál támaszkodhatott volna, jó hasznát vettem *Újangliában* szerzett tapasztalataimnak, a hol évenként megjelent egy-egy hasonló rendelet és a kellő stílusban megfogalmaztam a parancsolatot. Ezt aztán lefordították német nyelvre és mind a kétnyelvű szöveggel szétküldözték az egész gyarmatban. Ez az intézkedés jó alkalmat nyújtott a papoknak arra, hogy befolyásukat a honvédelem érdekében érvényre emeljék és azt gondolom, hogy ha a béke nem jön közbe, mindenütt beléptek volna a honvédelmi szövetségbe, a quakereket kivéve.

Barátaim közül egyesek abban a véleményben voltak, hogy utóbb említett tevékenységgemmel a quakerekkel elrontottam a dolgomat s mivel a tartomány közgyűlésének ők voltak a többsége, a saját érdekeimet veszélyeztettem. Egy fiatal ember, a kinek a gyűlés tagjai között barátai voltak, szeretett volna a helyemre jegyzőnek bekerülni és azzal állott elő, hogy mondjak le, úgy is meg fogok bukni, mégis csak szebb, ha önkényt távozom. Azt feleltem neki, a mit idevonatkozólag egy régi tisztviselőtől hallottam,

* Penn Vilmos Pennsylvánia megalapítójának utódai. Nagykiterjedésű földbirtokosok urai, a kik a gyarmatban jogaikat utasításokkal kiküldött kormányzók által gyakorolták. Ezek az utasítások, mint azt látni fogjuk, nem egyszer surlódásokra adtak okot.
(Fordító.)

a kinek az volt az elve, hogy lépéseket nem tesz semmiféle tisztség elnyerése érdekében soha, de azt magától el sem hárítja. «Ezt az elvet helyeslem, így beszéltem emberünkhöz, de azt még néhány szóval ki is egészítem. Én semmiféle tisztségre nem pályázom, semmiféle tisztséget vissza nem utasítok, de soha semmiféle tisztségről le se mondok. Ha jegyzői állásomat másnak akarják adni, vegyék el tőlem, de leköszönni s arról a jogomról önként lemondani, jogaimat feladni nem fogom soha, hogy ellenségeimmel szembeszálljak». Egyébiránt versenytársamról mitsem hallottam többé s a következő tisztújításon egyhangúlag megválasztottak újra. Nem lehetetlen, hogy voltak egyesek, a kik rossz néven vették, hogy a honvédelmi ügyekben támadt viták folyamán a kormányzó párhiveivel tartottam és ennek következtében szívesen vették volna, ha állásomtól megválok, de odáig nem mentek, hogy a honvédelmi ügyben kifejtett buzgóságomért letegyenek, egyéb okot pedig ellenem felhozni nem tudtak.

Volt okom annak a föltevésére, hogy a honvédség mint olyan nem volt ellenszenves előttük, ha más nem haragította fel őket ellene, sőt úgy találtam, hogy habár a támadó háború eszméjével szemben ellenállást tanúsítottak is, a védelmi háborút helyeselték.

Több röpirat jelent meg e tárgyban pro és contra, a melyek a jó quakereket a védelmi háború szüksége felől meggyőzték és főként az ifjúság nagy része osztozott ebben a meggyőződésben.

Tűzoltó egyletünkben egyszer egy beszélgetés kapcsán alkalmam nyílt arra, hogy nézeteikbe e tárgyat illetőleg bepillantást nyerhessek. Valaki azt indítványozta, hogy tűzérsegünk érdekében az egylet pénzét, mintegy hatvan fontot a tűzérsegünk javára kiadott sorsjegyekbe fektessük be. Törvényeink rendelkezése szerint a tárgyat csak a következő gyűlés napirendjére tűzhettük ki. Társulatunk harmincz tagból állott s ezek között huszonkettő volt quaker, csak nyolczan más felekezetűek. Mi nyolczan pontosan megjelentünk a gyűlésen, reményünk volt arra nézve, hogy a quakerek közül is hozzánk csatlakoznak néhányan, ámde a többség még így is bizonytalan volt. Határozottan csak egyetlen egy quaker emelt szót a javaslat ellen, *Morris* Jakab úr, a ki sajnálkozását jelentette ki az indítvány miatt, mert szerinte ez, miután az «atyafiak» esetleg valamennyien ellene lesznek, könnyen ellentétekre vezethet, a melyek aztán az egyesület bukását vonhatják maguk után. Erre azt feleltük, hogy nem osztozhatunk ebben az aggodalomban, kisebbségben vagyunk és ha az «atyafiak» az indítvány ellen vannak s bennünket leszavaznak, nem marad más hátra, mint az, hogy minden egyesület közös szokása szerint, magunkat a többségnek alája rendeljük. Ellenfelünk igazat adott nekünk; szabadságunkban van úgy eljárni, a mint azt a törvény megengedi, csak azt kérte, várjunk egy kissé, mert még biztos tudomása szerint többen óhajtanak előjönni, a kik a tervet ellenzik, nagyon méltányos lenne, ha egy kissé várnánk.

Míg e fölött beszélgettünk, egy szolga jött be s azt mondta, hogy odakint két úr várakozik reám; beszélni óhajt velem; lementem: két quakert, egyesületünk tagját, találtam lent. Arról értesítettek, hogy a szomszéd vendéglőben nyolczan vannak együtt, ők hajlandók arra, hogy ha

* Helyesebben : barátok. Így nevezik egymást a quakerek. f.

reájuk szükség lenne, átjöjjenek s velünk szavazzának, de kértek, hogy ha csak lehetséges, nélkülük üssük nyélbe a dolgot, mert abban az esetben, ha ilyen javaslat mellett szavaznának, ellentétek merülnének fel közöttük és a presbiterek, valamint a többi hitrokonok között. A többség felől ilyenformán biztosítva lévén, visszamentem s némi látszólagos vonakodás után beleegyeztem abba, hogy egy óra hosszáig várjunk. *Morris* úr elismerte, hogy ez szép és méltányos dolog a mi részünkről. Ámde azok, a kikre várt, nem jöttek el; e miatt *Morris* úr nagyon méltatlankodott ugyan, de letelvén az egy óra, határozathozatalra került a sor és nyolcz szavazattal egy ellenében elfogadtuk a javaslatot. A helyzet tehát ez volt: a huszonnégy quaker közül nyolczan készek voltak velünk szavazni, tizenhárman pedig távolmaradásukkal azt mutatták ki, hogy nem ellenzik a javaslatot. Ebből következik, hogy azok a quakerek, a kik a honvédelmi rendszabályok ellen voltak, olyan viszonyban állottak a többiekhez, mint egy a huszonegyhez. Valamennyien ugyanis rendes, jóhírű tagjai voltak az egyesületnek s arról, a mi a gyűlésben szőnyegen volt, értesülve voltak.

A quakerek felekezetének egyik tiszteletre méltó és tudós tagja, *Logan* úr, egy fölhívásban fordult övéhez, a melyben több hathatós érvet hozott fel a védelmi háború mellett. Át is adott nekem hatvan fontot, hogy ezen az összegben a tűzérség javára kibocsátott sorsjegyekből vásároljak és arra kért, hogy az esetleges nyereményeket is a tűzérség javára fordítsam. *Penn* Vilmosról, korábbi gazdájáról, a védelem kérdésére vonatkozólag a következő anekdotát mondotta el. Egy alkalommal, még fiatal ember korában, mint titkára elkísérte *Penn*t Angolországból Amerikába. Háborús idők voltak. Egyszerre egy hajó, egy fegyverekkel felszerelt hajó bukkant fel, azt hitték, ellenséges szándékkal jön az ő hajójuk felé. A kapitány megtette az előkészületeket, *Penn* és quakertársai előtt azonban kijelentette, hogy az ő segélyükre nem számít, elvonulhatnak kabinjaikba. Ezt meg is cselekedték valamennyien, kivéve *Logant*; ő a fedélzeten maradt, a hol az egyik ágyú mellé állították. Az ellenségnek nézett hajó azonban nem volt ellenség s így ütközetre nem került a sor. A mikor azonban *Logan Penn* előtt megjelent s a dolgot neki tudomására hozta, *Penn* komolyan rosszaságát fejezte ki a fölött, hogy az atyafiak elveivel ellentétben a fedélzeten maradt s a hajó védelmére késznek nyilatkozott, holott a kapitány nem is kívánta ezt. Ez a megróvás a nyilvánosság előtt bántotta *Logant* és így felelt: «Szolgád vagyok, miért nem parancsoltad meg, hogy a fedélzetről menjek el? Akkor, a midőn a veszedelem előtt állottunk, a midőn azt hitted, hogy veszedelemben forgunk, ugyancsak elnézted, hogy ott maradjak s a védelemből kivegyem a részemet.»

Sok éven át tagja lévén a törvényhozó testületnek, a melynek többsége quakerekből állott, nem egyszer volt alkalmam tapasztalni, milyen zavarban voltak elveik miatt, valahányszor hadügyi kérdések kerültek szónyegre s a korona hadisegélyt sürgetett. Nem szerettek volna ellentétbe kerülni a királylyal, de hitrokonaikat sem szerették volna megbántani olyasmivel, a mi elveiket sértette. Ilyenkor kibúvókat kerestek, ha pedig nem találtak, beleegyezésüket legalább valamivel leplezni igyekeztek. Rendesen ezzel a szólással éltek: «a pénzt a király szükségleteire» ajánlják fel; soha sem tették szóvá, hogy mire fordíttatik az.

Igen, de ha nem közvetlenül a koronától jött a felszólítás a segély dolgában, akkor ezzel a szólammal nem élhettek; ilyenkor mást kellett kigondolniok. Egy alkalommal pl. a puskapor volt fogyatékán (ha jól emlékszem, *Ludwigsburg* ostroma idejében). *Ujanglia* kormánya felszólítván *Pennsylvániát* a segélyre, *Thomas*, a helytartó, erősen szorgalmazta a gyűlésben a dolgot. Ám a puskapor közvetlen hadiszükséglet, hogy szavazzák ezt meg a quakerek? Végre is úgy formulázták az idevonatkozó írást, hogy háromezer fontot *Ujanglia* részére, a helytartó kezeihez kiutalni készek; ezen összegen vásároljanak kenyeret, lisztet, búzát és egyéb magvakat. Nem hiányoztak akadékoskodó emberek, a kik azt indítványozták, hogy ezzel a körülrással a helytartó az érintett összeget ne fogadja el, mert azt nem erre kérték, de a helytartó így felelt: «A pénzt elfogadom, mert tudom, hogy ők az *egyéb magvak* alatt a puskaport értik». Puskaport vásárolt tehát s ez ellen senkinek nem volt semmi kifogása.

Akkoriban, a mikor sorsjegyvásárlási tervünk volt a tűzoltóegyesületi gyűlésben szőnyegen, egyik barátunknak, *Syng* úrnak beszédére válaszolva, erre céloztam: «Ha, így szóltam, indítványunk megbukik, azt mondjuk a pénzen vizipuskát veszünk, ez ellen a quakerek nem szólhatnak semmit, már most, ha akár engemet, akár közülünk valaki mást biznak meg a vásárlással, hát akkor mi egy nagy ágyút veszünk, mert az is valami puskaféle». Erre ő így felelt: «Nem hiába ült annyi időn át a gyűlésben, ez az okoskodás méltó párja azoknak a bizonyos «egyéb magvak»-nak.

Az a ferde helyzet, a melybe a quakerek az egyszer kimondott elv következtében, mely szerint minden háború jogtalan és igazságtalan — belejutottak s a melyből, bármint szerették volna is, többé ki nem szabadulhattak — eszembe juttatja egy másik nálunk található felekezetnek, a Tunkerek felekezetének nézetem szerint sokkal eszélyesebb eljárását. Nemsokára e felekezet megalakulása után alkalmam nyílt az egyik alapítóval, *Welfare* Mihályival, érintkezésbe lépni. *Welfare* panaszkodott a miatt, hogy más hitfelekezetek buzgó emberei részéről sok rágalomnak vannak kitéve: utálatos tanításokat és szokásokat fognak rájuk minden ok nélkül. Azt feleltem erre, hogy ez a sorsa minden új felekezetnek és azt tanácsoltam, hogy hit- és erkölcsi szabályaikat tegyék nyomtatásban közzé. Azt felelte, hogy ez tervbe volt véve, de nem tették a következő okból: «Midőn felekezetbe verődünk össze, az Isten kegyelme annyira felvilágosított bennünket, hogy némely tanoknak, a melyeket igazaknak tartottunk, hamis mivoltát beláttuk és viszont beláttuk, hogy egyesek igazak, a melyekről azt hittük, hogy hamisak. Az isteni kegyelem időről-időre tovább is felvilágosított bennünket, úgy hogy elveink tisztultak időnk folyamán és tévedéseink apadtak. Most nem vagyunk biztosak abban, vajjon teológiai tudományunk és a szellemi tökéletesedés végire jutottunk-e már. Ha már most hitvallásunkat kinyomatjuk, annak a veszedelemnek tesszük ki magunkat, hogy korlátozat állítunk magunk elé, s talán az újabb javításoktól vonakodni fogunk s attól kellene tartanunk, hogy utódaink e tekintetben még tovább mennek, mert mindazt, a mit a régiek, az alapítók tettek, szentnek és megmásíthatatlannak fogják tekinteni».

Ez a szerénység egy felekezet részéről feltűnő jelenség az emberiség történetében, mert hiszen minden más felekezet abban a hitben él, hogy

a teljes igazságnak letéteményese s a többieket úgy tekinti, mint a melyek tévelygésben vannak. Úgy vannak vele, mint az, a ki ködös időben jár: bizonyos távolságban minden oldalról homályban van előttük: a föld, az emberek, csak a közvetlen közelben látnak tisztán, holott ők épen úgy köd-ben vannak, mint a többiek. A quakerek az újabb időben a ferde helyzetük-től úgy akarnak szabadulni, hogy minden gyűlés- és hivatalbeli megbiza-tástól távol tartják magukat; hajlandók inkább lemondani befolyásukról, mint elveikről.

Az időrend szempontjából már előbb meg kellett volna emlékezmem arról, hogy 1742-ben olyan nyitott kályhát találtam fel, mely az addig használtaknál alkalmasabb a szobák fűtésére és tüzelőanyag-megtakarítással jár, a mennyiben a tüzhöz férköző friss levegő ezzel érintkezvén, megmelegszik s hogy ennek a modelljét egyik ifjúkori barátomnak, *Grace Róbert* úrnak, ajándékoztam. Neki nagy olvasztó kemenczéje volt és ő az ezen kályhá-hoz szükséges vaslemezek öntése által, a melyek hovatovább nagyobb ke-lendőségnek örvendettek, jelentékeny jövedelemhez jutott. Találmányom érdekében egy röpiratot is irtam s adtam ki e cím alatt: «A pennsylvániai új kályhának leírása, a mely berendezését és kezelését megmagyarázza, minden más fűtési módozat fölött kimutatja ennek előnyeit; az ellene fel-hozott kifogásokra megfelel, azokat megczáfolja» stb.

A röpiratnak jó hatása volt. *Thomas* helytartónak kályhám szerke-zete igen tetszett; ajánlkozott, hogy megszerzi nekem bizonyos számú ész-tendőre a szabadalmat. Elvből nem fogadtam el ajánlatát, nekem ugyanis az a meggyőződésem, hogy mivel én sok hasznát veszem a mások találmá-nyának, mindnyájunknak örömmel, önkényt és lelkesedéssel kell megragad-nunk minden alkalmat, a mikor a szolgálatot viszonzozhatjuk.

Azonban egy londoni kereskedő, a kinek röpiratom egy része a kezébe került, némi változtatásokkal, a melyek alapjában véve csak kárára voltak a találmánynak, felhasználta, szabadalmazta azt és mint hallottam, egy kis vagyont szerzett vele. Nem magában álló eset, a mikor találmányomat mások kizsákmányolták, igaz, hogy nem mindenkor egyforma szerencsével, de én soha se tiltakoztam ellene egyrészt azért, mert szabadalmak útján nem óhajtottam haszonhoz jutni, másrészt pedig gyűlöltem minden viszály-kodást. Ezeket a kályhákat *Pennsylvániában* és a szomszédos gyarmatok-ban igen sok házba beállították s a lakosság jelentékeny tüzelőanyagot takarít meg vele.

Midőn békésebb idők állottak be s a védelmi szövetség munkája idő-met nem vette igénybè, figyelmemet ismét az akadémiának felállítására fordítottam. Először is néhány tevékeny emberrel, különösen a *Junto* moz-gékonyabb tagjaival beszéltem meg a dolgot, azután röpiratot irtam és adtam ki ezen a címen: «Javaslatok a pennsylvániai ifjúság nevelése ügyé-ben». Ingyen osztogattam ki a város előkelőbb emberei között s a mikor azt hittem, hogy a lelkek kissé már elő vannak készítve, aláírási ivateket bocsátottam ki a gyűjtésre. Minden aláíró öt éven át egyenlő részletekben törleszthette a megajánlott összeget, azt gondoltam ugyanis, hogy így gyűjtésem eredményesebb lesz, s nem is csalódtam, mert ha jól emlékszem, nem kevesebb, mint ötezer font gyűlt össze.

A tervezethez irt bevezetésben nem úgy beszéltem róla, mintha az

tőlem indult volna ki, hanem úgy, hogy néhány lelkes, a közjóért áldozatra kész férfiúnak a munkája, a miként általában lehetőleg mindig óvakodtam attól, hogy bármely közérdekű cél ügyében a magam személyét állítsam előtérbe. A gyorsabb eljárás érdekében az aláírók maguk közül egy huszonnégy tagból álló bizottságot választottak, mely *Francis* urat, a ki akkor koronaügyész volt s engem azzal megbízott, hogy az akadémia vezetésére vonatkozó alapszabályokat megalkossuk. Ennek elkészítése és aláírása után helyiséget béreltünk, tanítókat állítottunk be s az intézetet, ha jól emlékszem, még ugyanabban az esztendőben, 1749-ben, megnyitottuk.

A tanítványok száma mihamar annyira megnőtt, hogy a helyiség szűknek bizonyult; miért is alkalmas telek után néztünk, hogy azon berendezkedhessünk. A Gondviselés e ponton segítségünkre jött, olyan épülettel ajándékozott meg, mely megfelelő átalakítással céljainknak megfelelt. Ez az épület az a többször említett ház volt, a melyet *Whitefield* hívei emeltek. Az ingatlant így szereztük meg.

Miután a szóbanlévő épületet a különböző hitfelekezetek együttesen emelték, úgyszintén a teleknek gondozása az összes felekezetek kezében volt; abban a bizottságban, a melyet e célból választottak, az egyiknek sem adtak előnyt a másik felett, nehogy esetleg idők multával akár az egyik, akár a másik módját ejthesse annak, hogy az egészre igényt formáljon, mint a mi az alapítás eredeti céljával ellenkezett. A felügyelő bizottságba minden felekezetből választottak egy-egy tagot, egyet a presbiteriánusok, egyet az anglikánusok, egyet a baptisták, egyet a morva atyafiak közül s így tovább. Halálozás esetén a megüresedett helyet választás útján töltötték be. Ekkoriban a herrnhutterek képviselője elhalt; tekintettel arra, hogy az illetővel társai nem igen voltak megelégedve, abban állapodtak meg, hogy közülök nem is fognak a bizottságba választani senkit, csak az volt a bökkenő, hogy ilyenformán valamelyik felekezet két taggal lett volna képviselve.

Több ember jött számításba, megállapodni nem tudtak, végre valaki engem hozott javaslatba, hozzá tette, hogy becsületes ember vagyok s egy felekezethez sem tartozom, ez végre döntött s megválasztottak. Az a buzgóság, a melylyel valamikor az építés ügyét fölkarolták volt, ez időtájt már nagyon elapadt, adományok sem gyűltek be az adóra, az adósságok törlesztésére, a mi zavarokat idézett elő. Én úgy az épület gondnokságának, mint az akadémia bizottságának tagja lévén, módját ejtettem annak, hogy úgy az egyikkel, mint a másikkal érintkezsem, végre oda érleltem a dolgot, hogy az érdekelt felek között egy megállapodás jött létre, a melynek értelmében a felügyelők az épületet az akadémia céljaira átadják azon feltétel mellett, hogy az akadémia igazgatósága az összes terheket átveszi, egy termet az eredeti megállapodás szemeltartásával az alkalmi prédikátorok rendelkezésére bocsát és helyet ad egy szabadiskolának, a hol a szegény tanulók oktatásban részesülnek. A szerződést hamarosan megírtuk és az az akadémia gondnoksága az adósságnak lefizetése után legott az épület birtokába lépett. A tágas és magas termet emeletekre osztották, fent és alant alkalmas iskola-helyiségeket építettek, még egy kis telket is vásároltak hozzá, az egészet a célnak megfelelő módon átalakították, a tanintézetet átköltöztették. Ennek a munkálatnak minden terhe: a kézművesek felfogadása, az építő-

anyag beszerzése, a munkára való felügyelet, mind az én vállaimra nehezedett. Én annyiival is szívesebben szenteltem magamat az ügynek, mert e terhek üzleti dolgaiban nem akadályoztak, mert egy évvel azelőtt társul vettem magamhoz *Hall* Dávid urat. Már régebben ismertem ezt az ügyes, szorgalmas és becsületes embert, a ki megelőzőleg négy éven át dolgozott üzletemben. Ő viselte gondját nyómdámnak s a jövedelem reám eső részét pontosan átszolgáltatta. Ez az üzlettársi viszony mindkettőnk javára tizen-nyolcz éven át tartott.

Néhány esztendő múlva a helytartó az akadémiát kiváltságlevéllel ruházta fel; anyagi viszonyai is javultak, *Angliából* pénzsegélyt, a birtokosoktól földet kapott, a mihez a törvényhozó testület jelentékeny adományai is járultak. Így jött létre a mai philadelphiai egyetem. Kezdetől fogva egész a mai napig bent vagyok, immár negyven esztendeje, annak igazgatótanácsában és igen nagy örömem telt benne, midőn láttam, hogy annak falai között annyi derék fiatal ember képezte ki magát a közügynek hasznára s a hazának dicsőségére.

Midőn, mint fentebb említettem, az üzlet gondjaitól megszabadultam, azzal kecsegtettem magamat, hogy elegendő, habár szerény megtakarított vagyonra támaszkodva, hátralevő életemet a természettudományoknak és szórakozásoknak szentelhetem. Megvettem *dr. Spence* műszereit, a ki *Angliából* átkelven, itt felolvasásokat tartott. Nagy lelkesedéssel folytattam villamos-kísérleteimet. Ámde a közönség nem látott bennem mást, mint olyan magánembert, a kinek semmi foglalkozása nincs. A legkülönbözőbb ügyeket, sokszor homlokegyenest ellenkező és különböző munkát bízta reám. A kormányzó a békebiróságba, a város előbb a községi bizottságba küldött ki, majd városi tanácsosnak választott meg, a polgárság pedig azzal bizott meg, hogy a tartományi gyűlésben képviseljem. Ennek az utóbbi megválasztásnak örültem, annyiival is inkább, mert már végképen meguntam azt, hogy a tartományi gyűlés vitáit tétlenül hallgassam. A míg a gyűlés jegyzője voltam, mint ilyen az ügyekhez hozzá nem szólhattam, a dolog gyakran épen nem volt valami nagyon mulatságos. Unalmamban négyeszo-geket, köröket rajzolgattam, vagy más effélékkel foglaltam el magamat. Aztán azt is gondoltam, hogy mint a tartományi gyűlés tagjának több alkalmam lesz valamit a közügyeken lendíteni. Nem akarom azt mondani, hogy ez az emelkedés hiúságomnak nem hízelt, ellenkezőleg, meg kell vallanom, hogy alacsony származásomat véve tekintetbe, mindez igen kelle-mesen érintett, annyiival inkább, mert nem kerestem e kitüntetések s mindegyikben a közbizalom, becslés önkéntes megnyilatkozását láttam.

A békebiróság néhány ülésén jelen voltam. A bírák padjában hallgattam a vitákat, ámde beláttam, hogy ha e tisztséget becsületesen akarom betölteni, alaposabban kell ismernem a közjogot, ezért e térről lassankint visszavonultam, azt mondtam, hogy a törvényhozó gyűlés nagyobb fontosságú teendői veszik igénybe időmet. Egyébként ebbe a bizalmi állásba tíz éven át folytonosan megválasztottak, a nélkül, hogy valakinek szóltam vagy óhajtasomat valaki előtt akár közvetve, akár közvetlenül kifejeztem volna. Mikor helyemet a házban elfoglaltam, jegyzőnek a fiamat választották meg.

A következő esztendőben *Carlisleben* egy szerződést kellett megköt-

nünk az indiánokkal. A helytartó követség útján felhívta a Házat, hogy kebeléből néhány tagot küldjön ki, ebbe a bizottságba engem és az előadót (*Morris urat*) választottak meg, az utiköltség kiutalványozása után elindultunk *Carlislebe*, hogy az indiánokkal találkozzunk.

Tekintettel arra, hogy ez a nép szerfelett iszákos és részeg állapotában veszekedő, nyugtalan, szigorúan megtiltottuk, hogy nekik szeszes italt eladjanak. Az indiánok e miatt panaszkodván, biztosítottuk őket, hogy azon esetre, ha a tárgyalások ideje alatt józanok lesznek, az ügyek lebonyolítása után bőven kapnak rumot. Ezt megígérték s mert pálinkát nem kaptak, ígéretüket meg is tartották, minek következtében rendben ment minden és kölcsönös meglelégedéssel fejeztük be ügyeinket. Erre kérték a rumot s azt meg is kapták. Délutánra járt az idő, az indiánok mintegy százan voltak, nők, gyermekek, férfiak vegyesen; valamennyien a városon kívül laktak, négyszögletes ideiglenes sátrakban. Este rémítő lármát hallottunk, utána néztünk a dolognak s láttuk, hogy a négyszög közepén nagy örömtűzet gyújtottak. Mindenki részeg volt: férfi, nő egyaránt, veszekedtek, verekedtek. Sötétbarna, félig meztelen alakjaik, a melyek csak a tűz közelében voltak jobban kivehetők, förtelmes lármájuk, tűzcsóvákval való verekedésük olyan képet tárt elénk, a minőt a pokolról fest magának a képzelet. Arra gondolni sem lehetett, hogy lecsendesítsük őket, nem tehattünk mást, haza mentünk. Éjjeltájban aztán többen átjöttek hozzánk, verték az ajtókat és rumot kértek, de mi kérésüket figyelembe nem vettük.

Másnap, úgy látszik, belátták hibájukat, mert három idősebb embert átküldtek tanácsukból hozzánk, hogy tőlünk bocsánatot kérjenek. Szónokuk beismerte a hibát, de azt a rumra hárította, mondván: «A nagy szellem, a ki mindent teremtett, czél nélkül nem teremtett semmit, meghatározta azt, mi miért van s mindent arra kell használni, a mire rendelve van. A mikor a rumot teremtette, akkor így szólt: ez arra való, hogy az indián igya meg és részegedjék meg tőle». Valóban, ha a Gondviselésnek az volt a célja, hogy ezeket a vadakat kiirtván, utat nyisson a föld művelésére, ennek a célznak elérésére a legalkalmasabb eszköz a rum. A partvidék egykori törzseit félig-meddig mind kiirtotta már.

XI.

Az 1751. évben egyik kedves barátom, *Dr. Bond Tamás*, elhatározta, hogy a philadelphiai és környékbeli szegénysorsú betegek részére kórházat fog építeni. (Ezt az üdvös eszmét nekem tulajdonították, holott eredetileg és lényegileg tőle ered.) Nagy buzgósággal fogott az aláírások gyűjtéséhez, de miután *Amerikában* az efféle intézmény ismeretlen volt, kezdetben nem igen értették meg a dolgot és azért ő maga nem sokra ment.

Végre hozzám fordult és udvariasan előadta, hogy ez a közhasznú intézmény nélkülüm létre nem jöhet «mert, úgymond, ha arra kérem az embereket, hogy írjanak alá, mindjárt azt kérdezik: beszélt-e már ebben az ügyben *Franklinnal*? Mi az ő véleménye? S ha már most azt felelem, hogy nem beszéltem, (mert hiszen a dolog Önnek szakmájába nem vág) — nem írják alá, azt mondják, hogy majd meggondolják a dolgot.» Kérdéseket intéztem hozzá a legfontosabb dolgokra nézve, megkérdeztem, hogy mit

jövedelmezhet az, s miután engem feleletei megnyugtattak, nemcsak magam írtam alá a gyűjtőívet, hanem egész erővel rajta voltam, hogy azt mások is aláírják. Szokásom szerint lapomban is egyengettem a dolognak útját, a mit *dr. Bond* megtenni elmulasztott.

Erre nagyobb számmal jöttek az aláírások és bőségesebben az adományok, a mikor pedig azt láttam, hogy az adakozások elegendő mértékben még sem érkeznek s beláttam, hogy e vállalat a törvényhozótestület támogatása nélkül létre nem jöhet, intézkedtem, adjanak be sürgős kérvényt, ez meg is történt. A vidéki képviselők eleinte csekély érdeklődéssel fogadták az ügyet, azt mondták, hogy az efféle intézménynek csak a városiak vehetik hasznát, viseljek tehát ennek a terheit a városi lakók, különben szerintük ezek sem igen nagy rokonszenvvel fogadják a kórházépítés tervét. Én más véleményben voltam, azt állítottam, hogy az önkéntes adományok összege kétezer fontra fog emelkedni. Erre azt mondták, hogy az ilyesmi a lehetetlenségek sorába tartozik.

A következőképen jártam el. Engedélyt kértem egy javaslat benyújtására abban az irányban, hogy az adakozóknak testületi jogát ismerjék el s a testületnek bizonyos segélyösszeget szavazzanak meg. Ezt megengedték, azt gondolták, hogy végre is, ha a javaslat nem tetszik, módjukban áll azt majd később is elvetni. Már most magát a javaslatot úgy szerkesztettem meg, hogy annak legfontosabb pontját feltételhez kötöttem, ilyenformán: «a fentebb említett hatóság elrendeli, hogy azon esetre, ha az adakozók testületbe szervezkedve elüljárókat, pénztárnokot választanak, ha kétezer font vagyont fölmutatnak (a melynek évi kamatai az említett kórház szegény betegeinek ellátására fordítandók, a kik élelmezést, ápolást, orvosi tanácsot, orvosságot ingyen kapnak) és ezt a gyűlés mindenkor előadója előtt annak rendje-módja szerint igazolják — a tartományi gyűlésnek, ha erre fölhivatik, joga és kötelessége lesz a tartományi pénztárnokot utasítani, hogy a nevezett kórház pénztárnokának kétezer fontot fizessen ki évi két egyenlő részletben, a mely összeg ezen intézet alapítási, építési, karbantartási céljaira fordítandó.» Ez a feltétel diadalra segítette a javaslatot. Azok a képviselők, a kik előbb nem voltak hajlandók beleegyezni a kérés teljesítésébe, belátták, hogy a javaslat elfogadásával a jószívűség hírébe kerülnek a nélkül, hogy ez pénzükhöz kerülne, ezek a javaslathoz csatlakoztak, midőn már most a néphez fordultunk, arra a feltételre hivatkoztunk, a melyhez a segély kötve van, mert ilyenformán minden megajánlott egyes segélyösszeg kétszer annyit jelent. Így a kikötés mindkét irányban hatott. A megajánlások fölülmúlták az érintett összeget mihamar, erre aztán a tartományi segélyt kikértük. Ezt meg is kaptuk s terveinket meg tudtuk valósítani. Rövid idő alatt szép épületet emeltünk. A mindennapi élet bebizonyította, hogy az intézet szép épületet emeltünk. A mindennapi élet bebizonyította, hogy az intézet üdvös, ma is virágzik. Nincsen politikai mesterfogás, a melynek annyira örültem volna, mint annak, a melylyel ez alkalommal éltem és a melyet komolyabb megfontolás után könnyebb szívvel bocsátottam volna meg magamnak.

Akkoriban egy másik férfiú is felkeresett engem. Tisztelendő *Tennent Gilbert* úr, a ki új imaházat akart építeni, arra kért, hogy a pénzgyűjtésben neki segítségére legyek. Ezt a templomot voltaképen azok a presbiteriánusok óhajtották felépíteni, a kik valamikor *Whitefield* tanítványai voltak. A pol-

gártársak előtt örökös kéregetéseimmal nem akarván magamat ellen-szenvessé tenni, a kérés teljesítését megtagadtam. Azután arra nézve óhajtott tőlem tájékozást nyerni, hogy kik azok, a kik az adakozásokban elül szoktak járni. A magam részéről nem tartottam ildomos dolognak azoknak a szíves készségét, a kik kérésemnek engedtek, azzal viszonzni, hogy kéregetőket zudítok a nyakukba, azért vonakodtam ennek a kérésnek a teljesítésétől is. Ezek után arra kért, hogy legalább tanácsot adjak neki. «Ez már más, ezt szívesen megteszem, felelém. Azt tanácsolom Önnek, hogy először is azokat keresse fel, a kikről azt gondolja, hogy adnak valamit, azután azokat, a kikről e tekintetben kétségei vannak, ezeknek mutassa meg az előbbieket jegyzékét s végre ne mellőzze azokat sem, a kik véleménye szerint, semmit se fognak adni, mert egyesekben mégis csak csalódhatik.» Mosolygott, megköszönte a tanácsot s azt mondta, hogy követni fogja. Valóban követte is: elment mindenkihez és sokkal nagyobb összeget gyűjtött, mint remélte volna, jó nagy és igen szép imaházat épített az *Arch-Streeten*.

Városunk szép, szabályosan épült város; utczái szélesek, egyenesek, egymást derékszögben metszik, azonban sajnos, akkoriban kikövezve nem voltak. Ennek az volt a következménye, hogy esős időben a nehéz társzekerek olyan kátyukat vágtak az úttestekbe, hogy az egyik oldalról a másikra alig lehetett átmenni, már most ha az út felszáradt, nagy volt a por és felettébb kellemetlen. Én a *Jersey*-piacztéren laktam és sajnáltam az embereket, valahányszor láttam, hogyan gázolnak sárban, ha valamit be akarnak vásárolni. Idők folyamán a piacztér közepét téglával kirakták, ha az ember tehát odáig eljutott, ott már biztos talajon állt, ámde a míg oda eljutott, a cipője elmerült a sárban. Én szóban és írásban egyaránt igyekeztem ebben az irányban az érdeklődést fölkeltetni és végre keresztül vittem, hogy a gyalogjáró és a piac közepé közé eső részt kikövezték. Ilyenformán könnyen eljuthatott már most az ember a piacztér közepére, miután azonban a piacztér többi része kikövezve nem volt, a szekerek a kikövezett úton keresztülmenvén, azt besározták, az összekötő járda fölött a pocsolya átsapott. Senki sem viselte gondját; útkaparókat, utcaseprőket akkoriban még nem ismertek.

Némi kérdezősködés után egy jóra való szegénysorsú embert találtam, a ki arra vállalkozott, hogy a szóbanlévő átjárót tisztán fogja tartani, hetenkint kétszer megsöpri, a sarat a szomszédos házak előtt eltávolítja, **ha minden ház után havi hat pennyt kap.** Erre köriratban fordultam a közönséghez, azt igyekeztem megmagyarázni, hogy ime csekély összegért, mennyi bajtól szabadultunk meg: könnyebben tarthatjuk tisztán a házat, mert nem viszünk be annyi sarat, könnyebben mehetünk be az üzletekbe, száraz időben a kereskedők árúit nem lepi be a por, stb. A köriratról minden egyes házhoz küldtünk egy példányt s néhány nap múlva aztán megkérdeztem, hogy kik azok, a kik a hat pennyt lefizetni hajlandók lennének? Mindenki vállalkozott, a dolog jól haladt. Az emberek örültek, hogy a piacztér körül a gyalogjárók tiszták voltak, mert ennek mindenki hasznát látta. Általános volt az óhajlás, hogy a többi utcákat is kövezzük ki. A költség fedezésére a lakosság szívesen vállalkozott.

Törvényjavaslatot készítettem, ezt a városi közgyűlés elé terjesztettem. Ez 1757-ben történt, a mikor Angliába kellett utaznom.

A javaslatot elutazásom után tárgyalták, ámde olyan módosításokat tettek rajta az adózás tekintetében, hogy azokat én szerencséseeknek nem tarthattam, igaz másrésről, hogy a tervet szélesebb alapokra is fektették, nevezetesen a gyalogjárók kiépítését összekötötték az utcák kivilágításának a tervével, a mi nagy haladást jelentett. *Clifton* Jakab úr, egy magánzó adott példát arra, hogy milyen jó szolgálatot tesz a közügynek az, a ki háza elé éjnek idején lámpást akaszt. Csakhamar belátta mindenki, hogy az egész város sokat nyerne, ha az utcákat mindenütt kivilágítanák.

Ezt a gondolatot is nekem tulajdonították, holott az nem az enyím, hanem az övé. Az én érdemem csak abban áll, hogy én az ő példáját követtem és czélszerűbb lámpát akasztottam ki. Azok a gömbalakú lámpások ugyanis, a melyeket akkoriban Angliából szállítottak, nem voltak czélszerűek, nem volt ventillációjuk, a füst ennek következtében a lámpa felsőrészből elég gyorsan elillanni nem tudott, a golyóban keringett, az üveget elhomályosította, mindig tisztogatni kellett. Ehhez járult a lámpás szerföltti törekenysége. Én azt ajánlottam, hogy sima üvegtáblával vegyük körül lámpásainkat, azok felsőrészéhez pedig a füst elvezetésére kürtöt, alsó részére pedig szelelő lyukakat alkalmazzunk. Így a füst könnyebben eltávozhatik. Az így átalakított lámpások a czélnek jobban megfeleltek, tisztán maradtak, nem homályosultak el, reggelig égtek s ha valamelyik táblájuk betörtött, könnyen lehetett azt becsináltatni.

Mindig csudálkoztam azon, miért nem alkalmaznak a londoniak kis nyílásokat utcái lámpáikon, holott a *Vaux*-hallban alkalmazott lámpákon a lámpák tisztántartása tekintetében tapasztalhatták ennek az előnyeit. Miután azonban ott a nyílásoknak más rendeltetésük volt, nevezetesen, hogy azokon át a kanóczot meggyujtsák, azt hiszem e miatt nem gondoltak a légforgásának a fontosságára. Innen van, hogy a londoni utcák a lámpák meggyújtása után nemsokára olyan homályosak.

Javítási módozatokról lévén szó, eszembe jut az, a mit londoni tartózkodásom idejében *dr. Fothergill*nek, a legderekbabb emberek egyikének, a kit valaha ismertem s a ki minden szépnek, jónak barátja volt — a figyelmébe ajánlottam. Ottani tartózkodásom alatt azt tapasztaltam, hogy az utcái port el nem seperték, a könnyű port nem szállították el soha. Ennek aztán az lett a következménye, hogy esős időben sárosak lévén az utcák, a sárral a gyalogjárók is megtelek. Csak keskeny ösvényeken lehetett közlekedni, a melyeket a szegény nép söpört. Ilyenkor nagy munkával összekaparták, talyigákra rakták a sarat, mivel pedig e járművek felsőrése nyitott volt, a habarék minden egyes zökkenőnél kilocsesant a gyalogjárókra, nem csekély bosszúságára a járókelőknek. Azt mondták, hogy a poros utcákat nem lehet seperni, mert az ablakok, a boltok megtelnek porral mind.

Egyszer a véletlen megtanított arra, hogy rövid idő alatt milyen nagy területet lehet felsöpörni. A reggeli órákban egy alkalommal ajtóm előtt, a *Crawen-Street*en egy szegény asszonyt láttam, a ki a gyalogjáromat nyírfaseprűvel söpregette, az asszony gyenge volt és halavány, mert nem régtelt fel betegségéből. Azt kérdeztem tőle, hogy ki állította munkába? «Senki, szegény vagyok, monda, nyomorban élek, söpregetek a gazdagok ajtaja előtt, hátha ad valaki érte valamit.» Felszólítottam, hogy söpörje fel az egész utcát, adok neki egy shillinget. Ez kilencz óra tájban történt,

s délben már jelentkezik a shillingért. Abból a lassúságból ítélve, a melylyel előbb dolgozott, nem tudtam elképzelni, hogy a munkával olyan hamar jött rendbe, leküldtem tehát a szolgát, nézzen utána a dolognak. Ez azonban azt hozta hírül, hogy minden rendben van, a szemét a középén fekvő utcacsatornában van összehalmozva. A legközelebbi eső azután az egészet elvitte, a gyalogjáró is, a csatorna is tiszta volt.

Már most azt gondoltam, hogy ha az a gyöngé asszony három óra alatt az utcát ki tudta söpörni, egy erős férfi fél annyi idő alatt rendbe jöhet vele. Legyen szabad megemlítenem, hogy az ilyen keskenyebb utcákban czélszerűbb az utca közepén egy csatornát építeni, mintsem mindegyik járda mentében kettőt. Ha ugyanis az eső egy csatornában gyűl össze, az összegyűlt víz sodra elég erős arra, hogy a szemetet, sarat lemossa, de ha a víz két csatornában oszlik meg, a legtöbbször az egyiket sem tudja tisztára mosni. A folyékony sarat aztán a szekerek, a lovak a gyalogjárókra, sőt a járókelő közönségre is fecskendezik. Javaslatom, a melyet mindezeket tekintetbe véve a jó doktor elébe terjesztettem, ez volt :

«*Londonnak és Westminsternek* megtisztítása és tisztán való tartása érdekében a hatóság a különböző kerületek éjjeli őrségével intézkedjék arra nézve, hogy száraz időben a por, nedves időben a sár a kerület minden útján, minden utcájában össze legyen seprve, össze legyen kaparva. Tartsanak alkalmas helyeken seprüket és más szükséges eszközöket készen arra, hogy mihelyt rájuk szükség van, a felfogadott szegény nép azokat igénybe vehesse.

A száraz nyári hónapokban a port megfelelő távolságokban rakásokba kell gyűjteni s elzárható szekereken el kell szállítani, mielőtt még a házak ablakait s a boltokat kinyitnák.

Az összekapart sarat nem szabad ott hagyni, mert a szekerek, a lovak széttapossák; alacsonyan fekvő tengelyű, olyan talyigákra kell rakni, melyeknek alsó padlózata léczből van, erre egy réteg szalma jön. A lécz és szalma az iszapot fenntartja, a víz ellenben keresztül szívárog rajta, miáltal a sár súlyából veszít. Az egymástól egyenlő távolságban álló szekerekhez a sarat targonczákon lehet szállítani. A szekerek addig álljanak egy helyen, a míg a sárból a víz le nem szívárog, akkor aztán el kell szállítani.»

Azóta rájöttem, hogy mindezt, nevezetesen a javaslatnak legutóbbi pontját nem mindenütt lehet végrehajtani; sok helyen ugyanis az utcák sokkal keskenyebbek, semhogy e szekerek a közlekedést meg nem akadályoznák, ámde a javaslatnak többi része, mely különösen a pornak az ablakok, ajtók kinyitása előtt való elszállítására vonatkozik, igenis keresztülvihető. Egy izben reggel 7 órakor a *Strandon* és a *Fleet-Streeten* sétálván, láttam, hogy egy üzlet sincs nyitva, pedig három órája már, hogy világos volt. London lakói jobban szeretnek föntlenni és tovább aludni s aztán panaszkodnak a gyertya drágasága miatt.

Lehet, sokan azt fogják mondani, hogy kár az efféle kicsinységeket elmondani, de gondoljunk csak arra, hogy egy-egy szeles nap milyen kellemetlenséget okoz, a mikor a szél a port a szemünkbe veri, a mikor a bolt megtellik porral, gondoljunk arra, mit jelent az, ha mindez a nagy városban gyakran ismétlődik, gondoljunk mindezeknek a rossz következményeire — akkor talán nem fogjuk felettébb gáncsolni azokat, a kik ilyen, látszólag

csekélyebb jelentőségű dolgokkal is törődnek. Életünk boldogsága nem a nagyjelentőségű és ritkábban ismétlődő nagy eseményektől, sorsfordulatoktól függ csupán, hanem nagy részben az apróbb, de gyakran előforduló előnyöktől is. Ha pl. egy fiatal embert megszoktatunk arra, hogy maga beretválkozzék, hogy beretváját rendben tartsa, nagyobb mértékben járulunk élete boldogságának és kedvézetének biztosításához, mintha neki ezer guineát ajándékozunk. A pénz ugyanis elfogyhat mihamar, nem marad meg utána más, mint a bánkódás a miatt, hogy olyan könnyelműen adta ki. Ezek a gondolatok vezéreltek arra, hogy a föntebbi sorokat leírjam. Talán hasznát veheti a város, a hol boldog évet töltöttem, de talán hasznát veszik az elmondottaknak az amerikai városok is.

Egy ideig ellenőri munkát végeztem az amerikai főpostamester megbízásából, mint ellenőr felülvizsgáltam a postahivatalnokok számadásait, midőn pedig a főpostamester 1753-ban meghalt, az angolországi főpostamester felterjesztésére *Hunter* Vilmos uralral együtt engem neveztek ki a helyére. Az amerikai posta ettől kezdve semmit sem fizetett az angolországi postának, mi pedig hatszáz fontot kaptunk, ezt is csak abban az esetben, ha ez az összeg fönmarad. Ámde nekünk épen a jövedelem szaporítása szempontjából elkerülhetetlen és költséges befektetéseket kellett eszközölnünk, úgy, hogy a posta az első négy év után még nekünk volt kilencszáz fonttal adósunk. Ez az összeg nemsokára megtérült, sőt mielőtt engem a miniszter szeszélye állásomtól megfosztott — a miről később szölok — odáig vittük a dolgot, hogy a posta jövedelmét háromszor akkorára növesztettük, mint a minő az irlandi posta jövedelme volt. Az után az oktan eljárás után nem kaptak belőle egy fillért sem.

Még ugyanabban az esztendőben *Új-Angliába* kellett a postaügyek miatt utaznom, a hol a *cambridgei* egyetem engem önkényt a szabadtudományok mesterének választott meg; a mivel már előbb (*Connecticutban*) a *Yale-College* is kitüntetett. Ilyenformán a főiskolák megtiszteltetésében részem volt, a nélkül, hogy azokban tanultam volna. E kitüntetéseket a villamosság terén fölmutatott javítások és találmányok fejében kaptam.

Miután 1754-ben attól lehetett tartani, hogy a Franciaországgal való háború újra kitör, a kereskedelmi miniszter megbízásából a különböző gyarmatok megbizottainak *Albanyban* kellett összejönniök, hogy ott «a hat nemzetnek» főnökeivel úgy az ő saját, mint a magunk védelméről tanácskozzunk. *Hamilton* kormányzó kézhez vevén a rendeletet, áttette azt a házhoz azzal, hogy az indiánoknak küldendő alkalmas ajándékokról gondoskodjunk. A képviselettel az előadót, (*Morris* urat) továbbá engemet bízott meg *Penn* Tamás uralral és *Peters* titkár uralral egyetemben. A ház, jöllehet, nem sok kedve volt ahhoz, hogy a tartományok határain túl alkudozásokba bocsátkozzék, a jelölésbe beleegyezett és az ajándékokra alkalmas árukról gondoskodott. Körülbelül június közepén találkoztunk a többi kiküldöttekkel *Albanyban*.

Ezen az úton azon gondolkoztam, hogyan lehetne a gyarmatokat úgy a közös védelem, mint egyéb fontos ügyek elintézése végett egyesíteni. Idevonatkozólag egy tervet is dolgoztam ki. *Newyorkon* keresztül utazván, tervezetemet bemutattam *Alexander* Jakab és *Kennedy* urnak, ennek a két tapasztalt s a közügyekben járatos férfiúnak s miután nekik a tervezet

tetszett, bátorságot vettem magamnak arra, hogy azt a kongresszusnak is bemutassam. Kitünt, hogy a kongresszus több tagja foglalkozott már hasonló tervvel. Először is azt a kérdést vetették fel, hogy általában van-e szükség ilyen szövetkezésre? Egyhangulag azt válaszolták, hogy szükség van rá. Erre egy bizottságot küldtek ki, a melyben minden egyes gyarmat képviselve volt, hogy a különböző terveket tekintse át és javaslatáról jelentést tegyen. Az enyimet történetesen a többiek fölé helyezték és némi módosítással ezt terjesztették elő. E szerint a tervezet szerint az egész ügynek az élén egy, a korona által fizetett és kinevezett elnök áll, mellette a tartományok kebeléből választott tanács. Az idevonatkozó eszmecserék naponkint folytak az indiánokkal való tanácskozásokkal egyidejűleg. Sok ellenvetést igazítottak helyre, sok nehézséget oszlattak el. Végre az egész tervezetet egyhangulag elfogadták és elrendelték, hogy úgy a kereskedelmi minisztériumnak, mint az egyes tartományok gyűléseinek küldjenek belőle példányokat. A tervezet sorsa egyébként különös volt: a tartományi gyűléseknek azért nem tetszett, mert szerintük «sok előjogot ad a koronának». Angliában pedig «nagyon demokratikus» volt. A kereskedelmi miniszter sem hozzá nem járult, sem a Felség figyelmébe nem ajánlotta azt. E helyett más tervezetet csináltak, a mely szerintük a czélnak jobban megfelel, e szerint a tartományi helytartó az illető tartomány tanácsaival együtt teszi meg az intézkedéseket a csapatok kiállítása, az erődök építése, stb. érdekében; a költségeket Nagybritannia államkincstára fedezi. Tervezetem az idevonatkozó érvelésekkel együtt nyomtatásban megjelent politikai irataim között található.

Midőn a következő tél folyamán *Bostonban* tartózkodtam, sokszor szóba került mind a két tervezet és *Shirley* helytartóval gyakran cseréltem eszmét e tárgyban. Ezekről a beszélgetésekről is olvasható egy és más az említett iratokban. Azok az érvek, a melyeket tervezetem ellen felhoznak, azt sejtetik velem, hogy én valóban a legjobb utat választottam; meg vagyok győződve, hogy elfogadása mind a két oldalon, úgy itt, mint az Óceán túlsó partján szerencsét jelentett volna. Az egyesített gyarmatok meg tudták volna magukat védelmezni, angol segítőcsapatokra nem szorultak volna, a miből következik, hogy *Angliának* nem lett volna szüksége *Amerika* megadóztatására ürügyeket keresni; a véres háborút kikerülhettük volna. Ámde az efféle baklövések nem új dolgok, a történelem telve van az államok és fejedelmek tévedéseivel: «Nézz körül, mily kevesen ismerik fel üdvüket és még ezek közül is mily kevesen lépnek ennek útjára!»

Azoknak, a kik az államok sorsát intézik, rendesen sok a dolguk, nem igen vesznek maguknak fáradságot arra, hogy új terveket tanulmányozzanak és azokat végrehajtsák. Ennek következtében a legjobb rendszabályok nem annyira a számító meggondolásnak, mint inkább a kényyszerítő körülményeknek eredményei.

A mikor a pennsylvániai helytartó a tervezetet a házba elküldte, elismerőleg nyilatkozott róla. «Úgy látszik, úgymond, világos és éles ítéllettel írott munkát. Megérdemli a legkomolyabb és a legnagyobb figyelmet.» Tárgyalását a ház egyik tagjának indítványára napirendre is tűzték, de — és én ezt méltányos eljárásnak nem tartottam — éppen akkor tárgyalták a

tervezetet, a mikor véletlenül jelen nem voltam. Azután az egész fölött, a nélkül, hogy figyelemben részesítették volna, a legnagyobb sérelmemre — napirendre tértek.

Ebben az esztendőben *Boston* felé utazván, *Newyorkban* találkoztam *Morris* urral, az új kormányzóval, a kivel már előbb is jó ismeretségben voltam. Épen *Angliából* jött; magával hozta kinevezését. Előde, *Hamilton* ugyanis lemondott; megunta az örökös viszályokat, a melyekbe a birtokosok utasításai folytán a képviselőkkel keveredett. *Morris* azt kérdezte tőlem, vajjon neki is ilyen zaklatott kormányzásra van kilátása? «Épen nem, válaszoltam, nagyon szépen intézheti el dolgát, ha a képviselőházzal való viszályoktól őrizkedik.» «Kedves barátom, így felelt tréfásan, hogy tanácsolhat nekem ilyesmit? A mint tudja, én szeretem a vitatkozásokat; örömemet találom bennük. Hogy azonban megmutassam, milyen sokra becsülöm tanácsát, megígérem, hogy lehetőleg kerülni fogom azokat.» Valóban neki volt oka arra, hogy szeresse a vitákat: jó szónok, találékony szofista, a ki rendesen diadalmaskodott, mihelyt szóharczra került a sor. Gyakorlottsága volt az effélékben; gyermekkorától fogva erre nevelték. Azt mondják, hogy édesatyja a gyermekeit arra szoktatta, hogy ebéd után egymással vitatkozzanak, elhallgatta a szóharczokat. Nézetem szerint ez nem okos dolog, mert tapasztalatom szerint az ellenmondási viszketegben szenvedő emberek általában — nem szerencsések. Igaz, olykor-olykor kivívják a diadalt, de sohasem szerzik meg embertársaik jóindulatát, a mi amannál hasznosabb. Elváltunk; ő *Philadelphíába* ment, én *Bostonba*.

Visszajövet már *Newyorkban* hallottam egyet és mást, nevezetesen, hogy ígérete ellenére, hatalmas viszályba keveredett a házzal mihamar és az ellentét, az ő kormányzósága alatt nem is szűnt meg soha. Kivettem belőle a részemet én is, mert mihelyt a házban székeмет elfoglaltam, minden bizottságba beválasztottak. Beszédeire, üzeneteire felelni kellett s a válaszok megfogalmazásával rendesen engem bíztak meg. Feleleteink gyakran élesek, néha szerfölött durvák voltak: épen olyanok, mint az ő üzenetei. Ő jól tudta azt, hogy ki fogalmazza a válaszokat. Így állván a dolgok, azt gondolhatta volna az ember, hogy most már mi halálos ellenségeskedésben élünk egymással, s menten neki megyünk egymásnak, mihelyt találkozunk. Ámde ő igazán jókedélyű ember volt, az említett viszály a legcsekélyebb mértékben sem zavarta meg barátságos érintkezésünket, gyakran még együtt étkeztünk is. Egy délután, épen azokban az időkben, a mikor a csatározások a legjavában folytak, találkoztunk az utcán: «*Franklín*, így szólott hozzám, ma az estét nálam kell töltenie, épen Önnek való társaság lesz együtt, jól fogja magát érezni.» Ezzel karon fogott és magával vitt. Kedélyesen töltöttük bor mellett az időt; tréfásan beszélgetett. Elmondta, hogy *Sancho* Pansa ugyancsak okos ember lehetett, mert íme, a mikor kormányzónak akarták megtenni, azt kérte, hogy a négerék országában tegyék meg kormányzónak, mert ha úgymond, nem boldogul velük — egyszerűen eladja őket. A kormányzó egyik barátja, a ki épen mellettem ült, erre megjegyezte: «Ugyan *Franklín*, hogyan tudta úgy összeszűrni a levelet azokkal az átkozott quakerekkel? Nem volna jó őket eladni? A birtokosok jó árt adnának értük.» «A kormányzó, így feleltem, még nem feketítette be őket eléggé.» A kormányzó t. i. minden egyes alkalmat felhasznált arra

nézve, hogy ezeket az embereket eláztassa, befeketítse, a mi annyira nem sikerült neki, hogy végre maga lett tőle fekete: az ő képére mázolták, még pedig jó vastagon a sok fekete festéket, a mit amazoknak szánt, úgy, hogy utoljára jobbnak látta elhagyni a csatatért, úgy mint elődje *Hamilton*,

Ezeknek a viszálykodásoknak az okai alapijábanvéve a «birtokosok», a mi született kormányzóink voltak, a kik valahányszor a gyarmat védelmére szükséges kiadások szóba kerültek, hihetetlen kicsinyeskedéssel utasították meghatalmazottjukat, hogy semmi néven nevezhető adófölemelést meg ne szavazzanak, ha ugyanakkor világosan ki nem kötik, hogy az illető adó alól az ő roppant kiterjedésű birtokaik adómentesek, sőt ügyvezetőiknek egyenesen kötelességükké is tették, hogy ezekhez az utasításokhoz tartsák magukat. A gyűlések három éven át küzdöttek ez ellen a méltánytalanság ellen; végre is engedni voltak kénytelenek. Csak *Morris* utóda, *Denny* kapitány mert ezzel az eljárással szembeszállani, a miről később fogok egyet-mást elmondani.

De nagyon is előre mentem históriám elmondásában, vissza kell mennem *Morris* kormányzási idejére.

XII.

Miután a háború *Francziaországgal* már bizonyos tekintetben megindult, a *Massachusetts-öböl* vidékének kormánya elhatározta, hogy *Crown-Point* ellen támadást fog intézni. *Quincy* urat *Pennsylvániába*, *Pownall* urat, a későbbi kormányzót pedig *Newyorkba* küldte, a segélynek kieszakölése végett. Én mint a gyűlés tagja, ez utóbbinak a hangulatát ismertem. E miatt, de mert különben is földim volt, *Quincy* úr hozzám fordult, tőlem kért tájékoztatást és támogatást. Egy folyamodványt mondtam ne kitollba, oly czélból, hogy azt a gyűlés elé terjessze, a kérvényt kedvezően fogadták: tízezer fontot szavaztak meg az élelmiszerek beszerzésére. A kormányzó ebbe a törvényjavaslatba, mely a többi, a koronának fizetendő segélyeket is magába foglalta — csak azon kikötéssel volt hajlandó beleegyezni, ha egy pontban kimondják, hogy e teher alól a «birtokosok» mentesek maradnak. A gyűlés zavarban volt, bármennyire szeretett volna is hathatósabb segélyt nyújtani. *Quincy* úr minden fáradozása kárbaveszett, a kormányzó hajtáhatatlan maradt.

Erre azt ajánlottam, hogy a segélyt utalványozzuk ki a kormányzó nélkül annál a pénzügyeztetnél, a melylyel pénzügyeinket le szoktuk bonyolítani. Az volt a bökkenő, hogy akkoriban ebben a bankban kevés, vagy épen semmi pénz nem volt. Hogy a bajon segítsünk, azt javasoltam, hogy bocsássunk ki egy év alatt beváltandó ötszázalékos utalványokat. Megvoltam győződve, hogy így célhoz jutunk s az élelmiszereket beszerezhetjük. A gyűlés minden hosszabb fontolgtatás nélkül elfogadta az ajánlatot. Az utalványokat hamarosan kinyomatták, az aláíró és kibocsátó bizottságnak én is egyik tagja voltam; biztosítéknak lekötöttük a gyarmat területén forgalomban levő papírpénznek kamatait, nemkülönben a fogyasztási adók jövedelmeit. Köztudomású dolog volt, hogy ez együttvéve a kölcsönt teljes mértékben biztosítja, úgy, hogy az utalványokat nemcsak az élelmiszerek szállítói fogadták el készpénz gyanánt, hanem magánosok

is szívesen vásárolták azokat, mert így a mellett, hogy pénzük biztosítva volt, kamatozott is. Az utalványok nagy keresletnek örvendettek; néhány hónap múlva alig lehetett hozzájuk jutni. Így oldottuk meg az én közbenjárásommal ezt a fontos kérdést. *Quincy* úr szép iratban mondott köszönetet a gyűlésnek, rendkívül meglegegedetten távozott el s mindvégig őszinte barátsággal viseltetett irányomban.

Miután a brit kormány a tartományok egyesüléséhez, úgy a mint azt *Albanyban* ajánlottuk, hozzá nem járult, nem akarta nekik átengedni a tartományok védelmét, nehogy bennük esetleg a harczias szellem lábra kapjon s jelentőségük tudatára jussanak, különben is sok irigységgel és gyűlölettel nézte akkoriban dolgaikat — végre *Braddock* tábornokot küldte át két rendes angol ezreddel. *Braddock Alexandria* mellett kötött ki *Virginiaiában*, innen *Frederic-Town*-felé vonult *Marylandba*, a hol megállott és szekerekre várakozott. A mi tartományi gyűlésünk nem nagy bizalommal nézett a vezér működése elé, úgy sejtette, mintha a tábornok irányában bizonyos ellenszenvvel viseltetnék. Ilyen körülmények között tartományi gyűlésünk úgy intézkedett, hogy a vezér elé én menjek, nem ugyan úgy mint a törvényhozó testületnek tagja, hanem mint főpostamester és mondjam meg neki, hogy a tartományok kormányzóival való levelezések alkalmas lebonyolítása végett, mint a melynek pontos és gyors elintézése fölöttébb fontos, vele megállapodásra óhajtok jutni. Erre az útra elkísért a fiam is.

A tábornokot *Frederik-Townban* találtuk, a hol türelmetlenül várta azoknak a visszaérkezését, a kiket *Maryland* és *Virginia* távoli vidékeire elküldött volt, hogy a hadsereg számára a szükséges fuvarokat előteremtsék. Több napon át maradtam nála; naponkint vele étkeztem, sok alkalmam volt arra, hogy előtételait eloszlassam. Elmondtam, hogy mit tett a törvényhozó gyűlés vállalatának sikere érdekében és mit szándékozik még tenni. Épen el akartam távozni, a midőn értesítést kaptunk arról, hogy voltaképen mennyi szekeret kaptak a kiküldöttek. Kitűnt, hogy össze-vissza huszonöt szekerre tudtak szert tenni, ezek sem voltak valamennyien használható állapotban. A tábornok és a vezető emberek nagyot néztek, azt mondták, hogy a hadjárat véget ért; így semmit se lehet csinálni; kifakadtak a miniszter ellen, a ki minden tájékozódás nélkül ideküldte őket, a hol a podgyász, az élelmiszerek stb. elszállítására a szükséges alkalmatosság hiányzik, holott legalább is százötven szekerre lenne szükségük.

Én megjegyeztem, hogy kár, hogy nem *Pennsylvániában* kötöttek ki, a hol minden gazdának meg van a maga szekere. A tábornok érdeklődéssel hallgatta szavaimat s így szólt hozzám: «Uram, Ön népszerű ember, minden valószínűség szerint módját ejtheti annak, hogy valamennyit kapjunk; tegye meg nekünk ezt a szívesseget, próbálja meg». Tájékozódást óhajtottam szerezni arra nézve, hogyan és milyen feltételek mellett kérhetnők a fogatokat; azt mondták, hogy irjam csak le azt, a mit jónak látok. Ezt meg is tettem, ők a feltételeket elfogadták, a javadalmozást a szükséges utasításokkal együtt papírra vetették. E feltételekről az a hirdetmény nyújt tájékozást, a melyet *Lancasterbe* való megérkezésem után rögtön közzétettem. Ennek a hirdetménynek a hatása gyors és nagy volt, úgy hogy bizonyos históriai nevezetességre tett szert, épen azért szórul-szóra ide irom.

«Hirdetmény. *Lancaster* 1755. április 26. Miután a *Wills-Creek* felé

vonuló királyi csapatoknak 150 négyfogatú szekérre, 1500 ügető és podgyász-szállító lóra van szüksége s *Braddock* tábornok úr ő kegyelmessége engem bizott meg az idevonatkozó szerződés megkötésével, ezennel közhírré teszem, hogy a mai naptól kezdve a legközelebbi szerda estig *Lancasterben*, a legközelebbi csütörtök reggeltől péntek reggelig *Yorkban* tartózkodom és kész vagyok a szekerek, fogatok, valamint az egyes lovakra vonatkozólag a következő feltételek mellett megkötni a szerződéseket : 1. minden négyesfogatú jó lovakkal ellátott jármű és kocsis után naponként tizenöt shillinget, minden podgyász szállító-nyereggel vagy más nyereggel és kötőfékkal felszerelt ló után két shillinget, minden nyeregnélküli jó ló után naponként 18 pence-t fizetünk. 2. A fizetés ideje attól számítandó, a mikor a hadsereg *Wills-Creckbe* megérkezik, a minek azonban a következő május hó 20-án meg kell történnie. Az idevaló utazásnak, nemkülönben a visszautazásnak költségei az elbocsátás után méltányos számítás szerint meg fognak térítettetni. 3. A szekereket, fogatokat, hátas-, úgy mint podgyász-szállító lovakat egyenként olyan, az ügyben nem érdekelt férfiak fogják felbecsülni, a kiket a tulajdonosok küldenek ki. Ha a szekér, fogat, ló a szolgálatban tönkre menne, a gazdákat e felbecsülés alapján kárpótolni fogják. 4. A szerződésnek megkötése alkalmával minden egyes gazda, minden egyes szekér, fogat és ló után hétnapi előleget vehet fel, a többit *Braddock* tábornok, vagy a fizetőmester juttatja kinek-kinek a kezéhez, akár az elbocsátás alkalmával, akár pedig időről-időre, úgy, a mint az kinek-kinek tetszik. 5. A kocsikat, a bérbe vett lovak gondozásával megbizott embereket semmi szín alatt sem fogják katonai szolgálatra kényszeríteni ; szekerüknek, lovuknak gondozásán kívül egyéb teendőjük nem lesz. 6. Azt a zabot, tengerit és más takarmányt, a mit a szekér, ló ellátásán felül szállítanak a táborba, a sereg számára igénybe veszik és érte méltányos árt fizetnek.

Jegyzet. Fiamnak, *Franklin* Vilmosnak felhatalmazása van arra, hogy *Cumberland* grófság területén hasonló feltételek mellett a szerződést bárkivel megköthesse. — *Franklin B.*»

Lancaster, York és Cumberland grófságok lakosaihoz.

«Barátaim, Honfitársaim!

Néhány nappal ezelőtt *Frederick* mellett a táborban tartózkodván, láttam, hogy a tábornok s a tisztek igen el vannak keseredve. Lovakat és szekereket vártak, a melyekre felettébb nagy szükségük van ; ezek nem érkeztek meg a tartományokból, a melyek azokat a legkönnyebben szállíthatták volna. A helytartó és a törvényhozó gyűlés között fennforgó ellentétek miatt sem a pénzről, sem egyéb szükséges intézkedésekről nem gondoskodtak.

Tervbe vették, hogy a grófságba fegyveres erőt küldenek és annyi jó szekeret s lovat foglalnak le, a mennyi szükséges s annyi embert, a mennyit ezeknek a gondozása igényel, kényszerítenek a szolgálatra.

Attól féltem, hogy ennyi britt katonának az átvonulása, a seregnek irányunkban mutatkozó hangulata és elkeseredése a lakosságnak sok kellemtelenséget fog okozni. Készségesen vállalkoztam tehát arra, hogy a dolgon becsületes és méltányos eszközök igénybevételével valamit könnyítsek. Ezeknek a távolesó grófságoknak a lakossága újabban a gyűlés előtt a pénzhiánya miatt panaszkodott. Most itt az alkalom arra, hogy tisztességes pénz-

összeghez jussatok, mert ha ez a kiküldetés, a mi nagyon valószínű, száz-husz napig eltart, a szekerek és lovak bérösszege több mint harmincezer fontra rúg, a melyet nektek királyi ezüst és arany pénzben ki fognak fizetni.

A szolgálat könnyű lesz és kényelmes; a sereg alig tesz naponként 12 mértföldet, a szekereknek, a málhás lovaknak, a mennyiben csak a mul-hatatlanul szükséges dolgokat viszik magukkal, a sereg közelében kell halad-niok, a táborban pedig már csak a sereg érdekében is, a legbiztosabb helyen fognak állani.

Ha tehát, mint bizonyosra veszem, a király ő felségének hű alatt-valói vagytok, most jó szolgálatot tehettek; ezt egymás között meg is könnyíthetitek, olyan formán, hogy a kik négy lovat és egy kocsist ültet-vényeiken nélkülözni nem tudnak, hárman-négyen összeállhatnak. Az egyik adhat szekeret, a másik egy vagy két lovat, a másik ismét beállíthat egy kocsist, a díjat pedig arányosan megoszthatják. Abban az esetben, ha a jó fizetés, ha a méltányos feltételek daczára sem vállalkoztok önkényt a király szolgálatára, hűségteket erősen kétségbe vonják. A király dolgában eljárni kötelességünk; a nagyszámú vitéz sereg, mely nagy utat tett meg, hogy titeket megvédelmezzon, nem állhat tétlenül csak azért, mert késedelmes-kedtek megtenni azt, a mit tőletek józanul elvárhatunk. Szekerekre, lovakra szükség van, ha erőszakos rendszabályokat lesznek kénytelenek alkalmazni, akkor majd kártérítésért kell folyamodnotok, a minek talán lesz is sikere, nem is.

Nekem ebben a dologban semmi érdekem nincsen, az enyim csak a munka belőle és a fáradság; egyedüli jutalmam érte a tudat csupán, hogy jó ügyben fáradoztam. Ha ezen az uton nem érnék célzt, ha szekerekhez és lovakhoz nem jutunk, kötelességem erről a tábornoknak jelentést tenni s ez esetben valószínűleg Sir *St. Clair* János, a huszár, egy századdal haladéktalanul be fog a tartományba nyomulni; ezt szerfelett sajnálnám, mert őszinte és igaz jóakarótok és barátotok vagytok. Franklin B.»

A tábornoktól körülbelül nyolczszáz fontot kaptam előlegnek, de ez nem volt elég, a magaméból is tettem hozzá kétszázat. Két hét alatt száz szekér, kétszázötvenkilencz ló volt útban a tábor felé. A hirdetmény a szekerek, a lovak elvesztése esetére kárpótlást ígért, ámde a tulajdonosok úgy okoskodtak, hogy ők *Braddock* tábornokot nem ismerik s tehát nem tud-hatják, bizhatnak-e benne és ígérétében. Azt kívánták tőlem, hogy álljak én jól. Én a kezességet elvállaltam.

Egy ízben *Dunbar* ezredes tisztjeivel a táborban vacsorálván, az utóbbi elmondotta nekem, hogy tisztjei, akik, mint magát kifejezte, azelőtt mindenben bővelkedtek, most mindenben hiányt szenvednek ebben a drága országban; a vadonban, a hosszú uton híjával vannak a legszükségesebb élelmiszereknek, a melyeket ott be sem lehet szerezni. Sajnálkoztam helyzetükön s feltettem magamban, hogy lehetőleg segítsek a bajon. Az ezredes előtt szándékomról mitsem szóltam. Másnap reggel irtam a törvényhozó testület egyik bizottságának, mely bizonyos közpénzek felett rendelkezett, melegen ajánlottam figyelmébe a tisztok dolgát, azt javasoltam, hogy küld-jenek nekik ajándékba élelmiszereket és frissítőket. Fiam a tábori étellel némileg ismerős lévén, a szükséges czikkekről jegyzéket csinált, a melyet levelemhez becsatoltam. A bizottság javaslatomat elfogadta és olyan buzgó-

sággal járt el az ügyben, hogy a beszerzett czikkeket a fiam a szekerekkel egyidejűleg szállította be a táborba. A küldemény húsz csomagból állott, a melyeknek mindegyikében volt : hat font czukor, hat font porezukor, egy font jó zöld tea, egy font fekete tea, hat font őrlött kávé, hat font csokoládé, egy fél mázsa finom kétszersült, félfont bors, negyedüveg igen finom fehér borecet, egy glocesteri sajt, egy bödönben húsz font vaj, két tuczat üveg ó-madeirai bor, két gallon jamaikai rum, egy üveg mustárliszt, két jól kifüstölt sonka, hat font rizs, hat font mazsola.

A húsz csomagot ugyanannyi ló szállította : egy-egy tisztnek egy-egy csomag jutott a lóval együtt. Örültek az ajándéknak, mindkét ezred ezredese igen szép levélben megköszönte azt. A tábornok is persze nagyon meg volt elégedve azzal az eljárással, hogy a szekereket stb. beszereztem, az előlegezett pénzösszeget nekem kifizette, ezt is ismételve megköszönte és arra kért, hogy az élelmiszerek utánpótlásában segítségére legyek. Mindenben segítségére voltam, serényen dolgoztam, hogy megbízásának eleget tegyek, mindaddig, míg verességének a híre meg nem érkezett. Több mint ezer fontot előlegeztem a magaméból, a miről a számlát neki elküldtem. Szerencsére ezt kézhez vette még az ütközet előtt és nekem a kerek ezer fontról szóló s a fizetőmester számára kiállított utalványt elküldte, a többire pedig számlát nyitott. Az utalványnak beérkezését nagy szerencsének kellett tekintenem, annyival is inkább, mert a szóbanlévő maradék nem lett kiegyenlítve soha. Egyébiránt erről majd később szólni fogok még.

Azt hiszem, a tábornok vitéz ember volt, a ki mint derék katona bármely európai harcztéren jelentékeny szerepet töltött volna be, csak az volt a hiba, hogy nagyon is bízott magában és sokat adott a szabályosan begyakorolt seregekre, az afféle amerikai hadakat pedig, mint az indiánoké, lekicsinyelte. *Croghan* György, a mi indián tolmácsunk, útközben száz indiánnal csatlakozott hozzá. Ezek jó szolgálatokat tehettek volna neki mint kalauzok, nyomozók stb., ha nyájasan fogadta volna őket, de semmibe se vette, lenézte segítségüket, mire lassankint odább álltak.

Egyszer együtt beszélgetvén, tájékoztatni akart engem arról, hogyan szándékozik előre menni. «A *Duquesne*-erőd bevétele után, úgymond, a *Niagara* felé fordulok ; ennek bevétele után *Frontenac* felé megyek, ha az idő engedi s én erre számítok. *Duquesne* három-négy napnál tovább ellenállani nem fog s nem tudom belátni, mi is akadályozhatna engem abban, hogy ne érjem el *Niagarát*. Én előzőleg épen arra a hosszú útra gondoltam, a melyet seregének szűk ösvényen, erdőn, bokron keresztül kell megtennie, azután pedig arra az ezeröttszáz francziára gondoltam, a kiket az *irokezek* egy betörés alkalmával levertek s azért némi aggodalmaim voltak a hadjárat kimenetele tekintetében. Csak ennyit mertem kockáztatni : «Mindenesetre uram, ha szép és tűzérsséggel jól felszerelt seregével *Duquesne* elé ér, ez kevés ideig állhat ellen, mert a mint hallom, csak hiányosan van megerősítve, helyőrsége is csekély. Egy veszedelemtől azonban tartok : félttem az előhaladó csapatokat az indiánok cselvetései miatt, a melyekben nagyon jártasak. Azon a keskeny, körülbelül négy mértföldnyi útvonalon, a melyen seregének fel kell vonulnia, könnyen megtámadhatják és megtörténhetik, hogy mint valami fonalat, több helyen megszakítják, annyival is inkább,

mert a katonák távol állván egymástól, idejében nem nyomulhatnak előre egymásnak a védelmére».

Ő mosolygott tudatlanságomon és így felelt: «Ezek a vadak, elhiszem, az önök amerikai népseregének a szemében borzalmas ellenség, de a begyakorlott királyi seregekre uram, alig hiszem, hogy valami mély hatást gyakorolnának». Éreztem, hogy nem illenék, ha én hivatásos katonával olyan dolgok felett vitatkoznék, a melyek az ő ismeretkörébe vágnak, ezért hallgattam. Az ellenség egyébiránt nem zsákmányolta ki azt a helyzetet, a mely miatt a sereg elnyúlása következtében aggódtam, akadály nélkül engedte azt az illető helyen túl mintegy kilencz mértföldnyire felvonulni. A midőn azonban a sereg együtt volt (épen egy folyón kelt át, a hol az előőrsök megállottak s a többiekre vártak) és az erdő nyitabb részére ért, az indiánok a fák és bokrok mögül hatalmas tüzelés alá vették az előőrsöket. Ez volt az első jel, a melyről a tábornok az ellenség közellétét megtudta. Midőn az előőrsök zavarba jöttek, *Braddock* a segélyükre sietett, a szekerek, a csomagok és a teherszállító igavonó állatok között azonban csak nehezen tudott boldogulni. Most oldalról kapott sortüzet, a főbb tisztek, a kik lovon ülven, inkább voltak célba vehetők, hamarosan elestek. A legénység szűk térre szorult, nem kapott parancsot vagy nem is hallotta azt s lőtávolságba került, kétharmad részben a harcztéren maradt. A többiek vad félelmükben elfutottak.

A kocsisok egy-egy lóval, kifogván azt a szekérből, igyekeztek menekülni, példájukat követték mások, úgy hogy a szekerek, az élelmiszerek, az ágyúk, a raktár az ellenség kezébe került mind. A tábornok megsebesülve nagynehezen elmenekült, de titkárát, *Shirley* urat, mellette érte a golyó. A kilenczvenhat tiszt közül hatvanhárom esett el vagy megsebesült, az ezerszáz katona közül hétszáztizennégyet ölt meg az ellenség. Ez az ezerszáz ember csupa válogatott legény, a hadseregnek színe-java volt. A menekülőket nem üldözték, ezek *Dunbar* ezredes táborába vonulva, itt is rettegéssel töltötték el mindenkit. *Dunbar*, jóllehet, még ezer embere volt, az ellenségnek száma pedig, francziák és indiánok vegyest, nem volt négyszáznál több, még sem nyomult előre, nem tett kísérletet az elvesztett becsület visszaszerzésére, az élelmiszerek, felszerelések stb. megsemmisítésére. Minél több lovat igyekezett gyűjteni, minél több tehertől igyekezett szabadulni, hogy a gyarmatok felé menekülhessen. A határokon *Virginia*, *Maryland* és *Pennsylvania* kormányzói kérték, állítson csapatokat a határ védelmére, a lakosság megoltalmazására, ő azonban gyors menetben haladt a tartományon át, meg sem állt *Philadelpfiáig*, a hol, mint hitte, a lakosság meg fogja védelmezni. A történetek azt a gyanút ébresztették fel bennünk, hogy a rendes brit seregek győzhetlenségébe vetett hitnek valami sziklaszilárd alapja aligha van.

A brit sereg már partraszállása után, átvonulván a gyarmatokon, fosztogatott, rabolt; a katonák egyes családokat tönkre tettek, az ellenszegülőket sértegették, bántalmazták, elzárták. Már ez is elegendő volt arra, hogy megelégedjünk az efféle védelmet, ha ugyan szükségünk volt reá. Mennyire másképen viselkedtek francia barátaink 1781-ben, midőn országunk leglakatlanabb részén, *Rhode-Islandtól Virginiáig*, körülbelül hétszáz mértföld-

det téve, a legcsekélyebb panaszra sem adtak okot, egyetlen egy elhajtott sertés, egy csirke, egy alma elveszése miatt sem.

Orme kapitányt, a tábornok egyik szárnysegédét ez utóbbival együtt hozták le megsebesülve; nála is maradt a tábornoknak néhány nap mulva bekövetkezett haláláig. A kapitány beszélt, hogy a tábornok az első nap mindvégig szótlan volt, csak éjjel mondta egy ízben: «Ki gondolta volna?» A következő napon is mélységesen hallgatott, végre csak ennyit mondott: «Máskor majd tudjuk, hogyan kell velük elbánni» s néhány percz mulva megszűnt élni.»

A titkári hivatal papirjai, a tábornok parancsai, utasításai, levelezése az ellenség kezébe került mind, ez aztán belőle egy csomót francziára fordítva, közzétett, annak bizonyítására, hogy az angol udvar ellenséges indulatot táplált már a hadüzenet előtt is. Láttam a tábornoknak néhány levélét, a melyben a minisztériumnak figyelmébe ajánlotta az én érdemeimet, a melyeket a hadsereg ellátása körül szereztem. *Hume* Dávid, a ki néhány év mulva előbb *lord Hertfordnak* titkára volt, akkoriban t. i., a mikor ez utóbbi mint megbízott Franciaországban tartózkodott, később pedig ugyanilyen minőségben *Conway* tábornok szolgálatában állott, elmondta nekem, hogy ez utóbbinak papirjai között látta *Braddock* leveleit, a melyekben engemet nagyon melegen ajánlott a kormány figyelmébe. Miután azonban a tábornok küldetése szerencsétlenül végződött, ajánlatának nem sok eredménye volt, én legalább nem láttam annak semmi hasznát sem.

Szolgálataim fejében csak egy szivességre kértem a tábornokot: parancsolja meg, hogy a tisztek a megvásárolt szolgák közül senkit se vegyenek föl katonai szolgálatba, a kiket pedig fölvettek, bocsássák szabadon. Kérésemet szívesen teljesítette; közbenjárásomra többen visszakerültek régi gazdáikhoz. *Dunbar* azonban, *Braddock* utódja, már nem volt ilyen udvarias. Mikor *Philadelphia* felé vonult, jobban mondva, menekült, három szegény lancasteri gazda nevében fordultam hozzá hasonló kéréssel; hivatkoztam a tábornoknak e tárgyban kiadott parancsára. Megígérte, hogy ha az érdekeltek őt *Trentonban* felkeresik, a hol *Newyorkba* menet néhány napot tölteni óhajt, embereiket elbocsátja. A gazdák időt, fáradságot nem kímélve, *Trentonba* mentek, ő azonban nagy kárukra és csalódásukra, ígérétét meg nem tartotta.

Alig terjedt el a híre annak, hogy a szekerek, lovak elpusztultak, a gazdák minden oldalról megrohantak, mert hiszen én álltam jót a kártérítésért. Nagy zavarban voltam. Hiába mondtam nekik, hogy a pénz a fizetőmesternél van, hogy *Shirley* tábornoktól a kifizetésre a meghatalmazást meg kell várni, ő azonban messze van, nincs más hátra, türelemmel kell várni. Akármit beszéltem, perrel fenyegetőztek. Kínos helyzetemből végre *Shirley* tábornok levele mentett meg, a ki az igényeknek megvizsgálását és a kár kifizetését elrendelte. A kár körülbelül húszezer fontra rugott; bizony, ha ki nem fizetik, tönkre mentem volna.

Mielőtt a veresség híre elterjedt volna, a két *Bond* doktor egy aláírási ívvel jött hozzám, *Duquesne* elfoglalásának örömeire nagy tűzijátékot óhajtván rendezni, a költségek fedezésére pénzt gyűjtöttek. Nagyon komolyan néztem magam elé és azt mondtam, hogy nézetem szerint az örömnünpre gondolni még ráérünk, ha majd megtudjuk, hogy az öröme valóban okunk

van. Az urak meg voltak lepve, hogy azonmód nem járultam hozzá kérésükhöz. «Mi az ördög, hát nem hiszi, mondá egyikük, hogy az erődöt elfoglaljuk?» «Én ezt nem tudom, mondtam, vajjon beveszszük-e vagy sem, de azt tudom, hogy a háború eshetőségei kiszámíthatatlanok.» Előadtam aggályaimat. Ők a gyűjtést felfüggesztették s megmenekültek a kudarcztól, a mit el nem kerülhettek volna. Dr. *Bond* egy alkalommal kijelentette, hogy neki a *Franklin* jövőndölései nem tetszenek.

Morris kormányzó *Braddock* veresége előtt minden követ megmozdított a tartomány védelmezésére, a közgyűlésen sürgette a segélypénzek föl-emelését, de a nélkül, hogy az adózást a birtokosokra is kiterjesztette volna. A gyűlés minden javaslatát visszavetette, a fölmentés ellen tiltakoztak. Most, hogy a veszedelem megnövekedett, még erősebben lépett fel. A gyűlés azonban meggyőződése mellett szilárdan állt, tudta, hogy a jog és igazság az ő részén van ; tudta, hogy ha elnézi, hogy a kormányzó a pénzmegajánlási javaslaton változtasson, jelentékeny jogot ad föl. Az utolsó ilyenmű javaslatok egyikében, mely ötvenezer font engedélyezéséről szólt, ez a kormányzó által célba vett módosítás csak egy szóból állott. A javaslat értelmében meg kell adóztatni minden reális vagy személyes jogú birtokot, «nem véve ki» a birtokosokat sem. A kormányzó javítása abból állt, hogy e helyett, «nem véve ki», ezt írta : «kivéve». Egy kis szó, de szerfölött sokat jelent. A midőn vereség híre *Angliába* megérkezett, ottani barátaink körében, a kiket a gyűlésnek minden válaszáról a kormányzó előterjesztésére, pontosan értesítettünk, a birtokosok kicsinyeskedése, igazságtalansága miatt, a melyet a kormányzóknak adott utasítgatások okoztak, nagy volt a felháborodás. Egyesek világosan kijelentették, hogy a birtokosok megakadályozván a tartományok védelmét, erre való jogukat elvesztették. Erre a birtokosok megdöbbenek, utasították pénztárukat, hogy tekintet nélkül a gyűlés által felajánlott összegre, adjon ehhez ötezer fontot.

Midőn ennek a híre a házban elterjedt, úgy tekintették azt, mint a rendes adózásban való részvételt, új javaslatot készítettek a kivételnek körülírásával, e javaslatot a gyűlés elfogadta. Ugyanebben az okmányban kineveztek engem abba a bizottságba, a melynek feladata volt javaslatot terjeszteni be arra nézve, hogy a pénzt, 60.000 fontról volt szó, hogyan használjuk fel. Belefeküdtem a munkába, a törvényjavaslatot elkészítettem, elengedtem annak útját, egyidejűleg tervezetet csináltam egy önkéntes népsereg létesítése és begyakorlása ügyében, a melyet minden nagyobb nehézség nélkül elfogadtak, annyival inkább, mert a quakereknek e tekintetben szabad választást engedtünk. A népsereg megalakulására szükséges szövetség érdekében egy értekezést irtam párbeszéd alakjában, a melyben az ilyen sereg felállítására ellen felhozható összes ellenvetéseket feltártam azoknak a megcáfolásával együtt ; ez a dolgozat nyomtatásban is megjelent s azt hiszem, nagy hatása volt.

Míg a városban és a vidéken csapatok alakultak s magukat gyakorolták, a kormányzótól felszólítást kaptam arra nézve, hogy északnyugati határainknak a védelméről, a melyeket az ellenség pusztított, gondoskodjam, a lakosoknak, úgy csapatokkal, mint az erődítmények építésében segítségére legyek. Magamra vállaltam ezeknek a katonai dolgoknak az intézését, jöllehet, az effélékre magamban kevés tehetséget éreztem. Meg-

bizást és felhatalmazást kaptam tőle, nevezetesen egy csomó úrlapot bocsátott rendelkezésemre, hogy azokra vezessem be azoknak a neveit, a kiket mint nézetem szerint arra valókat, tisztekké óhajtok kinevezni. A legénység összegyűjtése kevés fáradsággal járt; 560 ember volt együtt mihamar. A fiamat vettem magamhoz szárnysegédemnek, a ki már előbb a *Canada* ellen fölvonuló seregben szolgált és a kinek én igen jó hasznát vettem. Az indiánok felégették a herrnhutterek egyik helységét, *Gnadenhünten*, lakosait felkoncizolták, de a hely maga szerfölött alkalmasnak látszott egy erődítmény felemelésére.

Hogy oda mehessünk, *Betlehemben*, a herrnhutterek főtelepén gyűjtöttem össze a csapatokat. Védművei oly jó karban voltak, hogy e fölött csodálkoztam: legfontosabb épületeik palánkokkal voltak körülvéve, a lakosság fegyvereket és hadi felszerelést kapott *Newyorkból*, a magas kőházak ablakai közé kövek voltak elhelyezve, hogy az asszonyok a legelső támadó indiánok fejére zudítsák azokat, a felfegyverzett atyafiak rendes őrzáratokat tartottak, akárcsak valami helyőrségen. A herrnhutterek püspökével, *Spungenberggel* beszélgetvén, csodálkozásomnak adtam kifejezést, mert tudtam, hogy őket egy parlamenti határozat a gyarmatokban a katonai szolgálat alól felmenti, a miből azt következtettem, hogy a fegyverviselés lelkiismereti meggyőződésükkel ellenkezik. Azt felelte, hogy nekik idevonatkozólag ugyan semmi hitbeli rendszabályuk nincsen, de abban az időben, a mikor ezt az okmányt megkapták, sokan közülük ilyennek tekintették azt. Most, a fönnforgó viszonyok között csodálkozva látják, hogy ezeknek a száma milyen csekély. Úgy látszik, vagy ők vannak csalódásban, vagy a parlament, de az bizonyos, hogy az egészséges emberi értelem párosulva a fenyegető veszedelemmel, mégis csak diadalt fog aratni az ilyen szeszélyes nézetek fölött.

Január eleje volt, a mikor az erőd építéséhez hozzáláltunk. Egy csapatot *Minisink* felé, egyet a tartomány felső részébe küldtem, hogy ott a közbiztonságról gondoskodják, magam pedig a többiekkel *Gnadenhünten* felé vettem utamat, a hol az erőd megépítését sürgősnek tartották. A herrnhutterek műszereinknek, élelmiszereinknek, csomagjainknak stb. elszállítására öt szekeret bocsátottak rendelkezésünkre.

Közvetlenül azelőtt, hogy *Betleheemből* elindultunk, tizenegy gyarmatos állított be hozzánk; arra kért bennünket, hogy adjunk nekik fegyvert, hogy visszamenvén, elrablott marháikat visszavehessék. Mindegyiküknek adtam puskát és adtam hozzá kellő mennyiségű töltényt. Alig tettünk egy pár mértföldnyi utat, meglepett bennünket az eső; áztunk egész nap; az egész uton nem találtunk semmi hajlékot, a hol megvonhattuk volna magunkat, csak este értünk egy német gyarmatos házához, a hol aztán bőrig áztatva azonmód meghúztuk magunkat a csürben. Ezer szerencse, hogy útközben meg nem támadtak bennünket, mert fegyvereink aféle közönséges puskák lévén, embereink nem tudták azon a lobbantytűt szárazon tartani. Az indiánok az ilyenekben igen ügyesek; van e czélra külön eszközük, nekünk nincsen. A mi tizenegy gyarmatosunkkal találkoztak, tizet meggyilkoltak közülök, a tizenegyedik, a ki megmenekült, újságolta, hogy társainak puskái a gyutacs átnedvesedése miatt nem sülték el s így azoknak hasznát nem vették.

Másnap szép időben folytattuk utunkat s megérkeztünk az elpusztított *Gnadenhüttenbe*. Ott a közelben volt egy fűrészmalom, körülötte több rakás deszka, a mikből hamarjában kunyhókat emeltünk, mert ezekre volt a legnagyobb szükség ebben a barátságtalan évszakban, annyiaval is inkább, mert sátorponyváink nem voltak. Azután a legelső dolgunk volt az ott talált holttesteket jobban elhantolni, mert a nép csak félig-meddig földelte be azokat.

A következő napon elkészültünk a tervvel; kimértük és kijelöltük az erődítmény helyét, 455 □ lábnyi területet foglaltunk le, ugyanannyi egy láb átmérőjű oszlopra volt szükségünk. Tizenhét fejszénk volt, hozzá is láttunk rögtön a fák ledöntéséhez. Embereim e munkában járatosak lévén, jól haladtunk. A mikor láttam, hogyan esik le az egyik fa a másik után, elővettem órámat, mert kíváncsi voltam, hogy két ember mennyi idő alatt vág le egy fát: hat percz alatt döntötték le azt a fenyőfát, a melynek átmérője tizennégy hüvelyk volt. Mindegyik fából három, tizennyolcz láb hosszú az egyik végén meghegyezett oszlop került ki. A míg egyesek az oszlopokat készítették, a többiek közben három lábnyi gödröket ástak a sáncz oszlopai számára. Szekereinkről levettük a kasokat, a szekér alsó részéből az összetartó csapot kivévén, eltávolítottuk az első és második tengelyt összekötő fagerendát, ilyen módon tíz kétkerekű járműhöz jutottunk, a melyeken lovak segélyével az oszlopokat rendeltetési helyükre szállítottuk. Mikor az épülettel készen voltak, belülről környöskörül hatláb magas emelvényeket építettek deszkából, hogy azokra állhassanak, ha majd a lőréseken át tüzelni akarnak. Volt egy ágyunk is, a melyet az egyik szögleten felállítottunk és elsütöttünk, így hoztuk az esetleg közelben levő indiánoknak tudomására, hogy nekünk ilyen lövegeink vannak. Ilyenformán erődítményünk, ha ugyan szegényes czölöpépítményünket ezzel a büszke névvel illethetjük, egy hét alatt készen volt, jöllehet, az erős esőzés munkálatainkat akadályozta.

Alkalmam volt meggyőződni arról, hogy kedélyünk akkor van a leginkább egyensúlyban, a mikor valamivel elfoglaljuk magunkat. Embereim ugyanis akkor, a mikor dolgoztak, jókedvűek és vidámak voltak, az estét abban a tudatban, hogy jó munkát végeztek, jól töltötték. Ellenben a tétlenségben töltött napokon elégedetlenkedtek, veszekedtek, kifogásolták az ételt, általában rossz hangulatban voltak. Eszembe jutott az a hajóskapitány, a ki nagyon is vigyázott arra, hogy emberei el legyenek foglalva s a ki egyszer, midőn segédje azt jelentette, hogy a legénységnek semmi munkája sincs, így szólt: «Ejnye, hát akkor tisztítsák a hajóhorgonyokat!»

Az efféle erődítmények, bármennyire kezdetlegesek is, jó védelmet nyújtanak az indiánok ellen, a kiknek ágyúik nincsenek. Miután elég biztonságban éreztük magunkat s volt olyan helyünk, a hová szükség esetén visszavonulhatunk, bátorságot vettünk magunknak arra, hogy portyázásokra induljunk. Indiánokra nem bukkantunk, de a szomszédos dombokon találtunk olyan helyeket, a honnan bennünket szemmel tartottak. Érdemes elmondani, milyen művészettel használták fel ezeket a pontokat. Téli idő lévén, szükségük volt tüzre, ámde ez megvilágította és elárulta volna tartózkodási helyüket, azért három lábnyi átmérőjű, valamivel mélyebb gödröket ástak a földre; láttuk a helyeket, a hol az üszköt az erdőben a fa-

tönkökről levágták, ezekből csináltak a gödrök aljában parazsat, láttuk a mohán és a fűvön testüknek a nyomát, a mint körben fekvé lábukat a gödörbe lógatták, hogy lábukat melegben tarthassák, a mire különösen vigyáztak. Ilyenformán a tüzet nem árulja el a világosság, a láng, a szikra, sem a füst. Számuk minden valószínűség szerint nem volt nagy, érezték, hogy többen vagyunk, mintsem reményük lehetett volna a győzelemre, ha bennünket megtámadnának.

Tábori papunk, egy *Beatty* nevű presbiteriánus lelkész, igen tevékeny ember volt. Egyszer a miatt panaszkodott, hogy katonái az istentiszteletet elhanyagolják, buzdító beszédeit nem hallgatják meg. Akkoriban, a mikor embereink a seregbe beállottak, megigérték nekik, hogy a zsoldon, ellátáson kívül, naponkint két részletben egy negyed pint rumot is kapnak, felerészben reggel, felerészben este. Tudtam, hogy a porzióért pontosan eljönnek, így szóltam tehát *Beatty* úrhoz: «Ha nem tartja méltóságán aluli dolognak a rum kiosztását, vállalja ezt magára és intézze úgy a dolgot, hogy az közvetlenül az ima után történjék; mindenki ott lesz.» Tetszett neki az eszme, az ajánlatot elfogadta, egyesek segítségével ő osztotta ki a rumot. Nem is hiányzott ezentúl az imaórákról senki! Azt gondoltam, hogy sokkal helyesebben járok el, ha ezt teszem, mintha a katonai törvényekre hivatkozva, büntetés terhe mellett parancsolom meg az istentiszteletek látogatását.

A mikor félig-meddig rendbe jöttünk és élelmiszerekkel is elláttam az erődítményt, levelet kaptam a kormányzótól, a melyben arról értesített, hogy a gyűlést összehívta s a melyben kijelentette, hogy ha és a mennyiben a határok védelmének ügye ezt megengedi, kívánatosnak tartaná, ha én is elmennék. Barátaimtól is, a kik a gyűlés tagjai voltak, hasonló tartalmú leveleket kaptam. Én tekintettel arra, hogy mind a három erőd felépült s embereim készek voltak ottmaradni, annyival könnyebben határoztam el magamat a visszautazásra, mert egy *Clapham* nevű, az indiánok ellen való harczokban járatos újangliai származású ezredes, a ki az erődítmények megsemmisítése végett látogatott el hozzánk, kész volt a parancsnokságot átvenni. A meghatalmazást kiállítottam, azt a díszben felvonult helyőrség előtt felolvastam, őt a légénységnek bemutatam, mint olyan tisztet, a ki a katonai ügyekhez jobban ért, mint én s a kinek a vezérletet átadtam. Rövid buzdító beszédet tartván, búcsút vettem tőlük. *Bethlehemig* elkísértek, ott a kiállott fáradalmak után néhány napig pihentem. Az első éjszakán a jó ágyban alig tudtam elaludni: igen nagy volt a különbség, odaát egy kunyhóban a földön hálтам egy-két takaróba burkolózva.

Bethlehemi tartózkodásom idejében tájékozást óhajtottam szerezni a herrnhuterek családi, vallási viszonyairól. Néhányan a kíséretemhez csatlakoztak s általában mindenütt igen barátságosan fogadtak. Láttam, hogy közösen munkálják meg földjeiket, közösen étkeznek, nagy hálótermekben alusznak. Észrevettem, hogy a hálótermekben a fal hosszában egyenlő távolságban, a tető közelében lőrések vannak. Eleinte azt hittem, hogy ezek czélszerű szellőztetők. Elmentem a templomukba is, a hol jó zenét hallottam, a hegedű, oboa és klarinét játékot orgonával kísérik. Papjaik nem úgy prédikálnak, mint nálunk, a hol férfiaknak, nőknek és gyermekeknek egyszerre adnak tanítást; ők külön-külön prédikálnak a nők férfiaknak, az asszonyoknak, ifjaknak, leányoknak, gyermekeknek. Én egy gyermek-

istentiszteleten voltam jelen; a gyermekek sorban foglaltak helyet a padokban, a fiúkra egy fiatalember, a lányokra egy ifjú hajadon ügyelt fel. A tanítás a gyermekek értelmi színvonalához alkalmazkodott; a szónok igen kellemesen, megnyerően figyelmeztette a gyermekeket, hogy jók legyenek és erényesek. A gyermekek nagyon illedelmesen viselték magukat, nekem azonban feltűnt, hogy fölöttébb haloványak, nem egészségesek; talán sok időt töltenek zárt levegőn s kevés testi mozgást engednek nekik.

Tájékozást akartam szerezni a herrnhuttereknek házassági viszonyairól, nevezetesen megkérdeztem, igaz-e, hogy náluk a házasság dolgában sorshúzás dönt? Azt mondták, hogy erre csak rendkívüli esetekben kerül a sor. A szabály az, hogy a házasulandó fiatalember bejelenti idevonatkozólag szándékát az illető osztály legöregebb férfiainak, a kik aztán megbeszélik a dolgot azokkal az idősebb nőkkel, a kikre a leányok vezetése van bízva. Miután a két renden levő öregek a legjobban ismerik a gondjaikra bízottak jellemét, hajlamait, ők tudnak e tekintetben a legjobb tanácsot adni és az ifjak a legtöbb esetben el is fogadják azt. Ha az az eset adja elő magát, hogy pl. két-három ifjú hajadon ajánlása között megoszlik a vélemény, akkor igénybe veszik a sorshúzást. Én erre azt jegyeztem meg, hogy a fennálló módozatok mellett nagyobb a szerencsétlen házasságok száma, mintha azok kölcsönös rokonszenv alapján köttenek meg. Az ellenvetésre tudósítóm így felelt: «Persze, ez sincs kizárva, de bizony nincsen kizárva akkor sem, ha az illetők maguk választják ki hitvestársukat.» Ezt aztán kétségbe vonni nem tudtam én sem.

Philadelphiába érkezve láttam, hogy a védelem érdekében alakult Szövetség pompásan virágzik, csaknem mindenki benne volt a quakereken kívül: csapatokat szerveztek, az új törvények értelmében tiszteket, zászlósokat stb. választottak. *Dr. Bond* meglátogatván engem, elmondta, hogy mennyit fáradozott ebben az ügyben, ő ennek tulajdonította az eredményt. Én elég hiú voltam és «Beszélgetéseim» számlájára voltam hajlandó írni az eredményt, de végre sem tudhattam, mennyiben lehet neki igaza, engedtem, hadd örüljön sikereinek, különben is az ilyen esetekben ezt tartom a leghelyesebb magatartásnak. A tisztek összejövén, engem választottak meg főparancsnokuknak és én a választást ez alkalommal elfogadtam. Arra már nem emlékszem, hogy hány csapatunk volt, de azt tudom, hogy volt körülbelül ezerkétszáz jó kiállítású emberünk, egy század tüzérségünk, hat jó bronz ágyúval, a melyeket olyan ügyesen kezeltek, hogy egy perc alatt tizenkét lövést tudtak velük leadni. Első csapatszemlém után haza kísérték, házam előtt díszlövészel üdvözöltek, a mely azonban villamosági eszközeimnek több üvegét megrázta és meghasította. Épen ilyen törekenny volt az én új tisztségem is: egy angolországi törvény nemsokára megsemmisítette minden intézkedésünket.

Rövid fővezérségem ideje alatt, midőn egy alkalommal *Virginiiába* akartam utazni; tiszteim a fejükbe vették, hogy nekik engem a városból a legközelebbi hajóállomásig el kell kísérniök. Épen lóra ültem, midőn egyszerre csak harminczan-negyvenen elém állottak egyenruhában, lóháton. Nekem megelőzőleg semmi tudomásom nem volt az egészről, mert különben tiltakoztam volna ellene; én nem szerettem soha a külső pompát. Nem tehettem mást, csak bosszankodtam, még kellemetlenebb volt, hogy

megindulásunkkor kardjukat hüvelyéből kirántották és így kísérték az egész úton. Valaki persze a «birtokosnak» levélben megírta a dolgot, s ez annál kinosabb feltűnést okozott, mert a tartományban sem ő, sem kormányzóí ilyen kitüntetésben nem részesültek soha. Az volt a vélemény, hogy ez nem járja, az ilyen kitüntetés csak királyi vérbeli hercegeket illet meg, a mi én miattam igaz is lehet, mert én az ilyen dolgokban a formásokkal soha nem törődtem.

Ez a hászontalanság még jobban felbőszítette ellenem «a birtokost», pedig már előbb is ugyancsak haragudott reám a miatt, hogy birtokának adómentessége ellen a képviselőházban küzdöttem. Én ugyanis mindig hévvel léptem fel ez ügyben, itt-ott elkeseredett megjegyzéseket tettem piszkos és igazságtalan eljárása miatt. Panaszt emelt ellenem a minisztérium előtt, azt mondván, én vagyok a legnagyobb akadály a király érdekeinek: befolyással megakadályozom, hogy az adómegajánlásra vonatkozó törvényjavaslatok a legmegfelelőbb formában jussanak a gyűlés elé. Katonáimnak tisztelgését érvel hozta fel a mellett, hogy a tartomány kormányzását magamhoz akarom ragadni. *Sir Fawcener Everard*hoz, a főpostamesterhez is fölirt, hogy állásomból tegyen ki engem, de csak annyit ért el vele, hogy ez egy kissé megintett.

A mi a kormányzóhoz való viszonyomat illeti, ez a viszályok mellett is és jóllehet mint képviselő élénk részt vettem azokban — jó volt; személyes térre nem vittük a dolgot. Azóta arra a gondolatra jöttem, hogy magatartására, hogy velem szemben haragot nem táplált, habár üzeneteire keményen válaszoltam, nagy befolyást gyakorolt hivatása. Mint ügyvéd ugyanis afféle pernek tekintette a dolgot, a melyben ő a birtokosokat, én meg a gyűlést képviseltem. Néha napján meg is látogatott, velem kényes ügyekben eszmét cserélt, sőt, habár nem épen gyakran, tanácsomat követte is.

Együtt tanácskoztunk a *Braddock*-féle sereg élmezése tárgyában is, a midőn pedig vereségének megrendítő híre hozzánk megérkezett, rögtön magához hivatott, hogy velem a grófság nyugati részének oltalmáról tanácskozzék. Most már nem tudom, hogy mit tanácsoltam neki, de azt hiszem, azt ajánlottam, írjunk rögtön *Dunbarnak*, hogy minél előbb álljon csapataival a határokra, védje azokat mindaddig, a míg a gyarmatokból segílyt nem kap, a melyekkel a hadjáratot folytathatja. Midőn a határokról visszakérültem, egyenesen azt akarta, hogy a gyarmati sereg élén foglaljam el *Duquesne* erősségét, mert *Dunbar* és serege ugys másutt van elfoglalva. Én azonban olyan magas véleményt nem tápláltam katonai képességeim felől, mint a minőt ő táplált, vagy legalább is mutatta, hogy táplál felőlem. Nézetem szerint nem is ez volt az ő tulajdonképeni célja. Nem lehetetlen, hogy népszerűségem a csapatok kiállítását, a gyűlésben való befolyásom pedig a költségek megszavazását a birtokosok vagyonának érintése nélkül meg fogja könnyíteni. Miután azonban én ajánlatát elfogadni hajlandó nem voltam, abban maradt a dolog, ő pedig hivataláról nemsokára lemondva, a kormányzóságot *Denny* kapitánynak adta át.

Mielőtt arról beszélnék, hogy ez az új kormányzó milyen szerepet töltött be a közpályán, legyen szabad egyet és mást elmondanom arra nézve, hogyan tettem mint természettudós hírnévre szert. 1746-ban *Bostonban* egy *dr. Spence* nevű emberrel ismerkedtem meg, a ki nemrég, jött át

Skóciából és néhány idevonatkozó kísérletet mutatott be. Kezdetleges dolgok voltak ezek, maga az előadó sem volt valami ügyes ember, de engem a mutatványai mégis megleptek és gyönyörködtettek, mert egészen új jelenséggel állottam szemben. *Philadelphiába* visszajövet, könyvtáregyesületünk *Collinson* Péter úrtól, a londoni «Királyi Társaság» tagjától, egy üvegcsövet kapott ajándékba, a melyhez az efféle kísérletekhez való utasítások is voltak csatolva; buzgón hozzáláttam, azt akartam megismételni, a mit a tudós *Bostonban* bemutatott. Sok gyakorlás által e téren bizonyos ügyességre tettem szert, felhasználtam az angolországi útmutatásokat is, úgy, hogy a régi mutatványokhoz magam is szereztem néhányat. Ezt a néhány szót kiemelem: sok gyakorlat következtében, mert házámban a sok látogató egy ideig csak úgy hemzsegett; sokan jöttek az új dolognak csudájára.

Hogy barátaimmal a terhet némileg megosszam, az üveghutában több hasonló üvegcsövet készíttettem, úgy, hogy többen is tarthattunk előadást. Az előadók között *Kinnersley* úr, az én szomszédom volt a legügyesebb, a kit, mint afféle magánzó embert, arra hívtam fel, hogy tartson előadásokat belépti díjak mellett. Kétrendbeli felolvasást adtam neki, melyekben a kellő magyarázatok megvoltak s a kísérletek olyan sorrendben következtek egymás után, hogy az előzmények a következőket megvilágosították. *Kinnersley* úr finom kísérleti eszközöket szerzett be, a kis gépeket, a melyeket én kezdetleges eszközeim segítségével magam és durván állítottam ki, ő csinosan mechanikusokkal készíttette el. Előadásait tömegesen látogatták, tetszéssel hallgatták. Valamivel később a gyarmat kiválóbb városaiban körutat is tévén, sok pénzt keresett. Kísérletei a nyugatindiai szigeteken a légköri nedvesség miatt csak félig-meddig sikerültek.

Collinson úrnak az üvegcsövek, stb. megküldéséért köszönettel tartoztunk, illendőnek tartottam tehát őt arról értesíteni, hogy minő sikerrel használtuk azokat, többször írtam neki kísérletezéseinkről és ő e leveleket a «Királyi Társaságban» felolvastatta, de ott nem tartották arra érdemeseknek azokat, hogy az értekezések közé kinyomassák. Azok közül az előadások közül, a melyeket *Kinnersley* számára írtam, az egyiket egyik ismerősömnök, *dr. Mitchel*nek, ama társaság tagjának elküldtem; arról volt ebben szó, hogy a villám azonos a villamossággal. Ő azután megírta, hogy midőn e fejtegetéseket felolvasták, a szakértők mosolyogtak, midőn azonban *dr. Fothergill*nek mutatta meg a leveleket, ő oda nyilatkozott, hogy azok a magyarázatok sokkal értékesebbek, semhogy agyon lehetne őket hallgatni; kinyomatásukat ajánlotta. *Collinson* úr átadta most a leveleket *Cave* úrnak, hogy az ő «Gentleman Magazine»-jában azokat közölje le, ez azonban jobbnak látta, ha külön röpirat alakjában nyomatja ki a leveleket, olyaténképen, hogy *dr. Fothergill* írja meg hozzá az előszót. *Cave* úr úgy látszik nem csalatkozott számításában, mert az egész időközben hozzá csatolt részletekkel együtt egy negyedréte köteté bővült, mely őt kiadást ért s a melyért semmi írói díjat fizetnie nem kellett.

Mind a mellett is jó időbe került, míg e levelekről *Angliában* tudomást szereztek. A könyv egyik példánya *Buffon* grófnak, az országszerte, sőt egész *Európában* híres természettudósnak a kezébe került, a ki azt *Dalibard*

úrnak adta át, hogy francia nyelvre fordítsa le. A könyv ennek következtében meg is jelent Párizsban. Megjelenése által *Nollet* abbé, a királyi család fizikusa, különben igen ügyes kísérletező, magát sértve érezte. Ő ugyanis a villamosságra nézve egy elméletet állított föl, a melyet akkoriban mindenfelé elfogadtak. Nem tudta elgondolni, hogy ilyesmit *Amerikában* írhatnak, azt hitte, hogy a könyvet azt hírnevének megrontása végett Párizsban írták ellenségei. A midőn aztán biztosították a felől, hogy *Philadelphiában* valóban van egy *Franklin* nevű ember, a mit előbb hinni nem akart, kötetre menő leveleket írt, a melyek jórészen nekem szóltak, a melyekben elméletét védelmezi s az én kísérleteimnek, nemkülönben az azokból levont következtetéseknek igazságát kétségbe vonja. Egyszer az abbénak válaszolni akartam; már hozzá is fogtam a felelet megírásához, de aztán meggondoltam a dolgot. Meggondoltam nevezetesen azt, hogy végtére itt kísérletekről van szó, a melyeknek igazságáról bárki meggyőződhetik, ha pedig nem kísérletez, nem is támadhatja meg azokat, azután meg szó van megfigyelésekről, a melyekre mint feltevésekre s nem mint tantételekre történik hivatkozás s tehát azokat igazolni nem vagyok köteles. Meggondoltam azt, hogy két személy között, két különböző nyelven folytatott vita a fordításnak pontatlansága miatt félreértésekre vezet, könnyen elhúzódhatik — elhatároztam, hogy nem válaszolok, hadd beszéljenek értekezéseim magok.

Már eddig is az abbé egyik levelének a megírására a szöveg meg nem értése adta meg az okot. Czélszerűbbnek láttam, hogy ha a közügyek intézése körül fennmaradt időmet újabb kísérletezésekre fordítom, mintsem az eddigiek felett való veszekedésekre. Nem is válaszoltam *Nollet* úrnak soha s a körülmények megmutatták, hogy helyesen cselekedtem, mert *Le Roy* barátom a «Kir. Tudományos Akadémia» tagja vette pártfogásába ügyemet és megegyeztetta az abbét. A könyvet olasz, német, latin nyelvre lefordították, az abban foglalt tételeket Európa összes természettudósai elfogadták, az abbé tételeinek fölébe helyezték, úgy, hogy az utóbbinak iskolája, közvetlen tanítványát B. urat leszámítva, önmagából állott.

Könyvemnek hírnevét egy sikerült kísérlet emelte különösen, a melyet *Dalibar* és *de Lor* urak *Marlyban* mutattak be, midőn a felhőkből villámot csaltak ki. Ez mód nélkül érdekelte a közönséget. *De Lor* úr, a kinek idevonatkozólag fizikai felszerelése volt s a természettudományi társulatban a tárgyról előadásokat tartott, a király és az udvar előtt bemutatta az általa úgynevezett «philadelphiai kísérleteket»; nagy tömeg özlött a színhelyre. A részletekre nem akarok kitérni, sem azt az örömet nem akarom leírni, a melyet akkor éreztem, a midőn *Philadelphiában* egy felbocsátott papírsárkány segítségével nekem is sikerült a kísérlet; mindez benne van azokban a kézikönyvekben, a melyek a villamossággal foglalkoznak.

Dr. Wright angol természettudós egyik barátjához, a «Kir. Társaság» tagjához írott levelében megírta, milyen sokra becsülték kísérleteimet a külföldön s hogy mennyire csudálkoznak azon, hogy irataimat *Angliában* oly kevéssé ismerik. Erre a Társulat újra elővette a már egyszer felolvasott leveleket. A hírneves *Watson* ezeket, nemkülönben többi e tárgyban írott leveleimet összefoglalva ismertette, néhány szóval kifejezvé elismerését

azok írója iránt. Ezt az áttekintést a «Kir. Társaság» értekezései között kinyomatták. A londoni társaság néhány tagja, különösen miután annak nagyszellemű tagja jelentést tett a kísérlet valódiságáról s jelentést tett arról, hogy egy meghegyezett vaspálcza alkalmazásával a légköri villamosság kimutatható — levelet intézett hozzám, a melyben velem szemben előbb tanusított kicsinylését jóvátette. A társaság a nélkül, hogy e megtiszteltetésre törekedtem volna, engem a szokásos díj elengedésével, mely huszonöt guineára rugott, tagjának megválasztott; ettől fogva nekem minden kiadványát ingyen megküldte. Ezenkívül megküldték nekem *Sir Copley Gottfried* 1753. évi aranyérmét az elnöknek, *Lord Macclesfieldnek* szép és megtisztelő beszéde kíséretében.

Az aranyérmet új kormányzónk, *Denny* kapitány hozta át s nekem azt azon a társaságban kézbesítette, a melyet tiszteletére a város adott. Szép szavakkal nyújtotta át, kijelentvén előttem nagyrabecsülését, mert mint mondá, jellememet már régtől fogva ismeri. Asztalbontás után, míg a többiek, az akkori szokás szerint a poharak között maradtak, engem karonfogva a másik szobába vitt és elmondta, hogy angolországi barátai nagyon a szívére kötötték, hogy velem jó lábon élni igyekezzék, mert én tudok neki a legjobb tanácsot adni és kormányzását meg tudom könnyíteni. Ebből kifolyólag kijelentette, hogy jóindulatomra súlyt helyez s szolgálatát erejéhez képest rendelkezésemre bocsátja. Elmondotta, hogy a birtokosok úgy irántam, mint a tartomány iránt jóindulattal viseltetnek s arról beszélt, hogy e jóindulatnak mindnyájan hasznát látnók, én is hasznát venném, ha az ellenzékieskedésnek, a melylyel intézkedéseiket fogadjuk, egyszer már vége szakadna s az egyetértés közöttük s a nép között létrejönne, már pedig ezt senki sem tudná olyan mértékben előmozdítani, mint én, ennek jutalma el nem maradna, stb. Midőn a társaság látta, hogy jó sokáig távolmaradunk, egy kanna madeirait küldött át hozzánk, a miből a kormányzó jól kivette a maga részét s az elköltött madeirai arányában növekedett rábeszélő kedve s az igéreteken való bőkezűsége.

Feleleteim ide mentek ki: Istennek hála, anyagi viszonyaim olyanok, hogy a birtokos jóindulatára nem szorulok, különben is, mint a gyűlés tagja, úgy sem fogadhatnék el ajándékot. Elmondottam, hogy én személy szerint ellenséges indulatot nem táplálok vele szemben s mihelyt észre fogom venni, hogy tervei, rendszabályai a nép javát előmozdítják, senki sem lesz azoknak hűségesebb szószólója, mint én, mert hiszen korábbi ellenzékies magatartásomnak is kizárólag az volt az oka, hogy az intézkedések világosan a birtokos érdekeit tartották szem előtt, a nép érdekeinek jelentékeny megkárosításával. Kijelentettem, hogy hálásan veszem irányomban kifejezett elismerését, biztosítottam, hogy minden tehetséggemmel rajta leszek, hogy kormányzását megkönnyítsem; reményemnek adtam kifejezést arra nézve, hogy azokat a szerencsétlen utasításokat, a melyek elődeinek kezeit megkötötték, nem hozta magával.

Idevonatkozólag nem nyilatkozott, de mihelyt a gyűléssel érintkezésbe lépett — legott napfényre kerültek azok a bizonyos utasítások. Újra megkezdődtek a viszályok. Ellenzéki magatartásom határozottabb volt, mint valaha. Miután én vittem a tollat, először is azoknak az utasításoknak legalább részben való közzétételét követeltem, azután megtettem

reájuk megjegyzéseimet, a mint az, azon idők szavazataiból, határozataiból s későbbben közzétett «történeti áttekintésemből» kitűnik. Személyes érintkezésünk azonban barátságos maradt; gyakran találkoztunk, mert képzett, világlátott ember volt, társalgása mulattató és kellemes. Ő tőle tudtam meg, hogy *Ralph* Jakab, az én régi barátom, még él és Anglia legjobb politikai írója; a *Frígyes* hg. és a király között fölmerült viszályok idejében érvényesítette tehetségeit, dolgozott és fáradsága fejében 300 font évdíjat kapott. Megtudtam tőle, hogy mint költő nem sokra vitte, a mióta *Pope Dunciadájáéan** lebirálta, de prózája őt a legjobb írók közé emelte.

Midőn a gyűlés tisztába jött azzal, hogy a birtokos megbizottját folytonosan utasításokkal terheli, olyan utasításokkal, a melyek nemesak a nép szabadságával, de még a korona érdekeivel is ellenkeznek, elhatározta, hogy magánál a királynál fog lépéseket tenni, hogy írásban terjeszti fel kérvényét s ennek átnyújtásával engem bíz meg. A ház egy törvényjavaslatot küldött át a kormányzónak, a melyben hatvanezer fontot (a miből tízezer font *Lord Loudounnak*, az akkori tábornoknak rendelkezésére bocsátatnék) szavaz meg a királynak. A kormányzó a határozatot utasításához híven, mindenáron meg akarta hiúsítani.

Morris kapitánynyal megegyeztem a newyorki postahajón való átkelésre nézve, podgyászom már a hajón volt, a midőn *Lord Loudoun* megérkezett *Philadelphíába*, mint kiemelte, egyenesen azért, hogy a kormányzó és a gyűlés között az egyetértést helyreállítsa; ne szenvedjen kárt a király ő fölségének szolgálata a vélemény különbség miatt. Rögtön magához hívatta a kormányzót és elhivatott engem is, hogy mindkettőnket kihallgasson. Megjelenvén, az ügyek tárgyalásához láttunk. Én a gyűlés érdekeit tartván szem előtt, a végzésekre hivatkoztam, a melyek — többnyire az én munkálataim — a gyűlés akkori iratai és jegyzőkönyvei között nyomtatásban megjelentek; a kormányzó utasításaira mutatott reá s arra, hogy ha azokhoz nem tartja magát — megbukik. Ő ettől nem idegenkedik; vállalja a bukást, ha *Loudoun* jónak látja. Ebbe azonban ő lordsága belemenni hajlandó nem volt, habár, rábeszélésemre egy ízben közel jutott ehhez is. Inkább azon volt, hogy valamiképen a gyűlést bírjuk engedékenységre. Arra kért, kövessék el mindent ebben az irányban, megígérte, hogy ebben az esetben határaink védelme érdekében a királyi csapatoktól semmit sem von meg, az ellenkező esetben a magunk védelmére leszünk hagyatva s határainkat kitesszük az ellenség támadásainak.

A házat a történetekről értesíttem; bizonyos számú határozati javaslatot terjesztettem elő, a melyekben jogainkat hangsúlyozzuk és kijelentjük, hogy mi azokhoz ragaszkodunk és a jelen esetben a külső, erőszakkal szemben, a mely ellen tiltakozunk — csak fölfüggesztjük azokat. Ez a javaslat nem ment ugyan keresztül, de a gyűlés végre is hajlandó volt olyan formulának a megszövegezésére, a mely a birtokos utasításának megfelelt. Ez ellen a kormányzó sem emelt szót s én útrakelhettem. Időközben a hajó útimálhámval együtt elindult, a mi nekem kárt okozott. Fáradásom összes jutalma a lordnak köszönete volt; a viszály kiegyenlítésének érdemét az ő számlájára írták.

* *Pope* Sándor itt említett művének három első könyve 1728, a negyedik 1742. jelent meg. (Fordító.)

Lord *Loudoun* előttem indult el *Newyorkba*. Tekintettel arra, hogy a postahajónak elindulási ideje tőle függött s mint mondá, az egyik nemsokára útra kél, arra kértem, értesítsen engem pontosan az elindulás idejéről, hogy a hajóról le ne késsek. A felelete ez volt: «Ügy intézkedtem, hogy a hajó szombaton induljon el, de magunk között tudomására hozom, hogy nem fog lekésni, ha hétfőn reggel érkezik is meg, de azontul ne késedelmeskedjék.»

Némi akadályok miatt a komp csak déltájba érkezett oda s én nagyon aggódtam a miatt, hogy esetleg későn érkezem meg, annyival is inkább, mert a hajó elindulásának a szél igen kedvezett. Nagyon megkönnyebbültem, a mikor megtudtam, hogy a hajó még a kikötőben van s csak a következő napon fog elindulni. Ilyen körülmények között azt gondolná mindenki, hogy ime már közel állottam az *Európába* való induláshoz, persze én is azt gondoltam, ámde akkor még nem ismertem ő lordságát, nem tudtam, milyen határozatlan ember. Jellemzésül egy-két dolgot hadd mondjak el. Április elején jöttem *Newyorkba* és azt hiszem, június végén indultunk el. Két postahajó állott akkor készen, de a tábornok leveleire kellett várakozniok, a melyeknek a megírása mindig «holnapra» halasztódtak el. Egy harmadik hajó is érkezett, ezt is ott tartották, sőt elindulásunk előtt várták már a negyediket is. A mienknek kellett volna a legelőször elindulnia, mint a melyik már a legrégebben volt ott. Mindegyik vett fel utasokat, a kik közül nem egy türelmetlenül várta már az indulást; a kereskedők bosszankodtak leveleik, rendeleteik miatt, a melylyekkel az őszi árúkat — háborúsak lévén az idők — biztosítani kívánták, ámde minden aggodalmuk haszontalan volt, a lord levelei nem készültek el, pedig a ki csak meglátogatta, mindenki az íróasztal mellett találta tollal a kezében, a miből azt lehetett következtetni, hogy mindenesetre szerföltött sok az írni valója.

Egyszer a délelőtti órákban látogatást óhajtván nála tenni, egy bizonyos *Junis* nevezetű küldönczöt találtam az előszobában, a ki számára *Philadelphíából* *Denny* kormányzótól egy csomagot hozott. Néhány levelet nekem is hozott ottani barátaimtól, ezeket átadván, megkérdeztem, mikor megy vissza, hol lakik, hogy a válaszokat átadhassam neki. Azt válaszolta, hogy reggel kilencz órára van a tábornokhoz rendelve, hogy a helytartónak kézbesítendő választ átvegye s aztán rögtön megy vissza. Én leveleimet még ugyanazon a napon átadtam neki. Tizennégy nap mulva újra találkozom az én emberemmel. «Ejnye, így szóltam, hát már olyan hamar visszajött *Junis*?» «Visszajöttem? felelé, épen nem jöttem vissza, mert még el se mentem.» «Hogy-hogy?» «Úgy, hogy tizennégy nap óta minden reggel kérdezem ő lordságától, vajjon készen vannak-e a levelek s a válasz mindig ugyanaz: nincsennek készen.» «Hogy lehet ez? hiszen nagy író: mindig az íróasztal mellett találok.» «No, igen, válaszolá *Junis*, de ő úgy van vele, mint szent *György* ott a vendéglők czégerjein: mindig lovon ül, de nem lovagol soha.» A küldöncznek igaza lehetett, mert később angliai tartózkodásom idejében hallottam, a mint *Pitt* úr ennek a tábornoknak a visszahívását és helyére *Amherst* és *Wolfe* tábornokot akarta kinevezni azzal az indokolással, hogy semmit sem hall róla s nem tudja megállapítani, hogy mit is csinál voltaképen.

Mindennap vártunk az elutazásra, mind a három postahajó *Sandy-Hooke* irányában készült elindulni, hogy ott a flottához csatlakozzék, épen

ezért az utasok a legjobbnak vélték, ha a hajón tartózkodnak, nehogy a hajó hirtelen útrakelvén, lemaradjanak. Ha jól emlékszem, hat hétig voltunk kénytelenek ott vesztegelni, ez idő alatt felemésztettük minden eleségünket, úgy hogy új bevásárlásokat kellett eszközölnünk. Végre valahára elindult a flotta s vele a sereg, hogy *Luisbourg*-ot bevegye, a postahajók nyomában voltak, hogy a leveleket, ha elkészülnének, felvegyék. Öt napig voltunk a tengeren, míg az engedélyt utunknak a folytatására megkaptuk, ekkor elváltunk a flottától s Anglia felé irányoztuk utunkat. A másik két postahajónak azonban ezentúl is a tábornok közelében kellett maradniok, a ki *Halifax* felé ment, mert itt katonáival egy kis hadgyakorlatot akart végezni egy erre a célra készült erődítvény ostromlása által, ámde időközben tervét megváltoztatta; csapataival, a két postahajóval, annak utasaival együtt visszatért *Newyork*-ra. A míg így vesztegelt, a francziák és indiánok a gyarmat határán elfoglalták *St. George* erősségét, sőt az indiánok más helyeket is megadásra kényszerítettek s a védőket lemészárolták.

Később *Londonban* találkoztam az említett postahajók egyikének a kapitányával, *Bonnellel*. Elmondta nekem, hogy abban az időben, a mikor a hajók egy hónapig már helyben álltak, ő lordságának bejelentette, hogy a hajó alsó részét a moszatok, a tengeri növények ellepték, az már korhadásnak indult; olyan gyorsan nem haladhat, mint a milyen gyorsan az ilyen postahajónak mennie kell, ezért annak az alját meg kell tisztogatni. A lord azt kérdezte, mennyi időt vesz ez igénybe? A kapitány azt felelte, hogy három napot, a mire a tábornok odanyilatkozott, hogy: «ha ön egy nap alatt a munkálattal el tud készülni, legyen, különben nem, mert holnapután okvetlenül el kell indulnunk.» Az engedélyt a tatározásra nem kapta meg, holott azontúl még három teljes hónapig halasztották napról-napra az elindulást.

Ugyancsak *Londonban* találkoztam a szóbanlevő hajó egyik utasával is, ki a csalódás, a hosszú newyorki tartózkodás, a *Halifax*-ba való s innen vissza való hurczoltatás miatt való elkeseredésében esküdözött, hogy a lord ellen kártérítési pert fog indítani. Megtette-e, vagy se, nem tudom, de a mint dolgait nekem előadta, bizonyosan sok kárt szenvedett.

Én, rövidre fogva a dolgot, nem tudtam eleget álmélkodni azon, hogyan tudnak ilyen emberre olyan nagy dolgot, a minő egy hadsereg vezetése, rábízni. Azóta persze jobban megismertem a világot, láttam, hogy az embereknek miért és hogyan adják az előkelő állásokat és hivatalokat, azóta már nem csodálkozom rajta annyira. Ha *Sirley* tábornokot nevezték volna ki helyette, a ki *Braddock* halála után a parancsnokságot átvette, ő sokkal jobban vitte volna a dolgát. *Loudoun* 1757-iki viselt dolgai minden képzelet meghaladóan könnyelműek, költségesek és nemzetünkre nézve szégyenteljesek valának. *Shirley* ugyan maga sem volt hivatásos katona, de legalább okos és élesszemű ember volt, a ki az okos tanácsra hallgatott, értett a tervkészítéshez, azt gyorsan, erélyesen keresztül is tudta vinni. *Loudoun* ellenben a helyett, hogy nagy seregével a gyarmatokat védelmezte volna, egészen sorsukra hagyta őket, e helyett *Halifaxban* pompázott, s azalatt *St. George* elesett. Ezáltal megzavarta forgalmunkat; az a hosszú zárlat, a melylyel az élelmiszerek forgalmát megakadályozta, okul adván, hogy az

ellenséges sereg ellátását akarja megakadályozni, súlyos sebeket ütött kereskedelmünkön. Ennek a zárlatnak, lehet egyébiránt ez csak pusztá gyanu, a tulajdonképeni oka az volt, hogy az élelmiszerek árát lenyomja a hadseregszállítók érdekében, a kikkel aztán a nyereségen megosztzkodott. A mikor a zárlat megszűnt, a *Carolina*-flotta még csaknem három hónapon át vesztegelt *Charlestownban*, mert a tábornok a megfelelő értesítést megküldeni elmulasztotta. A hajók alsó része ezalatt annyira megtelt farágó rovarokkal, hogy egy részük visszamenet elsüllyedt.

Shirley, azt hiszem, ugyancsak örült, midőn attól a tehertől megszabadult, a melyet a vállain érez az olyan ember, a ki a katonai dolgokban elég jártassággal nem rendelkezve, hadsereget kell vezetnie. Jelen voltam azon a lakomán, a melyet a város akkor rendezett, a mikor *Loudoun* a vezérletet átvette. *Shirley* is jelen volt, habár a szolgálattól fölmentették már. Sok tiszt, polgár és idegen jött el, úgy hogy a szomszédból is székeket kellett hozni. *Shirley* úrnak véletlenül egy alacsonyabb szék jutott. Épen mellettem ült. «Önnek uram, így szóltam, ugyancsak alacsony széket adtak.» «Nem tesz semmit, kedves *Franklin*, válaszolá, alacsony széken ülök a legkényelmesebben.»

Abban az időben, a mikor, mint említettem, *Newyorkban* vesztegelni voltam kénytelen, a *Braddocknak* szállított élelmiszerek stb. számláit kézhez vettem, néhányat ugyanis azok, a kik nekem ez ügyben segítségemre voltak, előbb előkeríteni nem tudták. Most tehát fizetés végett átadtam azokat lord *Loudounnak* kifizetés végett. A számlákat az illetékes emberekkel felülvizsgáltatta, a kik azokat rendben találván, a lord megigérte, hogy azokat az idevonatkozó utasítással át fogja temni a fizetőmesterhez. Ámde napról-napra halasztgatta az ügy elintézését és én daczára annak, hogy megbeszélésünk értelmében gyakran jelentkeztem nála, nem kaptam semmit. Végre elindulása előtt kijelentette, hogy ő, jobban meggondolván a dolgot, a saját számláit elődjének a számláival nem akarja összekeverni. «Különbben is, így szólt, mihelyt *Angliában* van, egyszerűen felmutatja azokat az kincstárnál s ott a pénzt minden további nélkül kézhez veheti.»

Hiába beszéltem neki arról, hogy a hosszú ideig tartó és haszontalan és kényszerült veszteglés *Newyorkban* sok pénzembe került; nekem a pénzre szükségem van, különben is sajátzerű dolog, hogy a fáradságon, a pénz előlegezésén fölül még az efféle vonakodással is terhelnek engem, holott idevonatkozólag a megbízatás fejében járó illetéket sem számoltam fel magamnak. Erre így felelt: «Ohó, uram! ne akarjon engem falnak állítani s velem elhitetni, hogy ezen semmit se nyer! Jobban ismerjük mi az efféle üzleteket és tudjuk, hogy a hadseregszállítók értik a módját annak, hogy zsebeiket megtömjék.» Hiába mondtam, hogy itt ez az eset nem forog fenn, én a vállalatból egy fillér hasznót sem húztam; ő ezt, úgy látszik, nem hitte és én valóban azóta rájöttem, hogy az ilyen szállításokkal nem ritkán rengeteg vagyont lehet szerezni. A mi pedig az én követelésemet illeti, ez még a mai napig sincsen kiegyenlítve.

Mielőtt a tengeren elvitorláztunk volna, postahajónk kapitánya szerfelett kiemelte hajójának gyorsaságát, a mikor azonban a nyílt tengerre értünk, nem csekély mértékben kellett szégyenkeznie, mert kitűnt, hogy a kilenczvenhat vitorlás között ez a leglassúbb. Ennek okait kerestük s a

midőn bennünket egy hasonlóan lassú hajó utólért, a kapitány elrendelte, hogy lehetőleg mindnyájan a hajó peremén, a hajó zászlója mellett foglaljunk helyet. Valamennyi utast beszámítva, mintegy negyvenen lehattunk. Még a mikor ott állottunk, észre vettük, hogy a hajó gyorsabban halad : szomszédját messzire elhagyta, a mi kapitányunk sejtelmét igazolta : a hajó elül nagyon meg volt terhelve, a vizes hordók nagyon elül voltak, ezeket hátrább helyezték és kitünt, hogy a hajó tényleg egyike a hajóhad legjobb hajóinak.

A kapitány azt állította, hogy egy ízben hajója tizenhárom csomó sebességgel haladt, a mi óránként tizenhárom mértföldet jelent. Egyik utiársunk, *Kennedy* Archibald tengerészkapitány, kétségbe vonta ennek a lehetőségét, szerinte egy hajó sem megy ilyen gyorsan ; azt mondotta, hogy vagy a sebességmérő beosztásában, vagy annak a kivetésében van valami hiba. Fogadásra került a két kapitány közt a sor ; a dolognak az első kellő erősségű szélnek a beálltával kellett eldőlnie. *Kennedy* a sebességmérőt pontosan átvizsgálta s miután pontosságát megállapította, elhatározta, hogy maga fogja azt kezelni. Miután pedig néhány nap múlva friss és kedvező volt a szél ; *Lutwidge*, a postahajó kapitánya kijelentette, hogy nézete szerint a hajó tizenhárom csomó gyorsasággal halad. *Kennedy* a kísérletet megtette és kijelentette, hogy a fogadást elvesztette.

Ezeket a dolgokat azért mondtam el, mert a következő megfigyeléseket meg akarom indokolni. Nagy hiánya az a hajóépítés művészetének, hogy mielőtt az új hajót kipróbálnák, soha se lehet tudni, vajjon az jó vitorlás lesz-e vagy nem. Megtörtént, hogy bármilyen jó mintát, bármilyen pontosan utánoztak is, az új hajó mégis feltűnően nehézkes volt. Azt hiszem, ennek oka részben abban az eltérő módszerben van, a melyet a hajósok úgy a hajók felszerelésében, mint azoknak a vitorlákkal való ellátásában követnek. A rendszere mindegyiknek más, minek következtében egy és ugyanaz a hajó a kapitány útmutatása a szerint felszerelve lehet jobb vagy kevésbbé jó. Talán soha sem történik meg, hogy két hajót egy és ugyanazon ember épít, szerel fel és kormányoz. Az egyik annak a gerinczét építi meg, a másik látja el vitorlákkal, ismét más szereli fel és kormányozza azt. Ilyenformán senki se jut abba a helyzetbe, hogy másnak eszméit, tapasztalatait megismerné s az egyetemleges áttekintésből a helyes következtetéseket levonhatná.

Magam is tapasztaltam, hogy a hajó parancsnokai, a kik egymásután annak kormányát átvették, a hajók köznapi kezelésében a nyílt tengeren különböző eljárási módokat alkalmaztak, még a szélnek ugyanazon iránya mellett is. Az egyik jobban óhajtott megfeszíttetni a vitorlákat, a másik kevésbbé ; meglátszott, hogy e tekintetben biztos szabály előttük nem állt. Azt hiszem, hogy kísérleteket kellene tenni és ezek alapján meg kellene alapítani a gyorsabb vitorlázás érdekében a hajó-törzs legmegfelelőbb formáját, meg kellene szabni a hajó árboczának nagyságát, legcélszerűbb elhelyezését, nemkülönben a vitorlák számát és helyzetét a szél mindenkor irányja szerint és végre meg kellene határozni a teher-árúk legalkalmasabb elhelyezésének a módját. A kísérletezések korát éljük, én meg vagyok győződve, hogy ezen a téren való kísérletezések, nemkülönben azok eredményeinek a figyelembevétele, nagy haszonnal járna, meg vagyok róla győ-

zódve, hogy előbb-utóbb valamelyik élesszemű fizikus hozzálát e munkához, a kinek e törekvésekhez sikert kívánok.

Utunkban többször üldöztek bennünket, de hajónk erejében bizva, mindannyiszor kikerültük a veszélyt; harmincz nap mulva már megmérhettük a mélységet. Megfigyeléseink pontosak voltak. Kapitányunk azt hitte, hogy közel vagyunk *Falmouth* kikötőjéhez; azt hitte, hogy ha éjjel jól haladunk, reggelre az említett kikötőben leszünk, kikerüljük a kalózoikat, a kik néha még a csatornába is be merészkednek bocsátkozni. Minden erőnket megfeszítettük, erős és kedvező lévén a szél, jól haladtunk. A kapitány intézkedése és számítása szerint jó messze kelünk át a *Scilly*-szigetektől. Néha azonban, úgy látszik, a *St. György*-csatornában erős áramlatok jutnak túlsúlyra, a melyek a hajósokat félrevezetik, ilyesmi okozta *Sir Cloudesley Shovel* hajórajának a pusztulását (1707), ilyen fenyegetett bennünket is. A hajó orrára őrt állítottunk, a kihez gyakran kiáltottunk át: «jól vigyázz!» és ő mindannyiszor felelt: «igen, igen!» Azonban az történt, hogy a legény félig-meddig elszenderült és a mint az gyakran elő szokott fordulni, csak gépiesen felelt, a világítótornyot nem vette észre, a kormány-nál lévő ember s a többi őrség sem látta meg azt a szárnyvitorlák miatt. Csak akkor látták meg, a mikor a hajó kissé megingott. Nagy lett a rémület, közel lévén hozzá, olyan nagynak láttam, mint egy szekérnek a kereke. Épen éjfélre járt az idő, a kapitány mélyen aludt, de *Kennedy* kapitány a fedélzeten termett, felismerte a veszedelmes helyzetet, levétette a vitorlákat, a hajót megfordította. Az efféle művelet mindig veszedelmes az árbocra nézve, de bennünket megszabadított, egyenesen a hajótöréstől menekültünk meg, mert már annak a sziklának a közelében valánk, a melyen a világítótorony áll. Ekkor láttam be a világítótornyok roppant fontosságát és elhatároztam, hogy abban az esetben, ha valaha *Amerikába* élve visszatérnék, mindent el fogok követni, hogy minél több világítótornyot állítsanak fel.

Reggelre kelve vízmérők segélyével megállapítottuk, hogy közel vagyunk a kikötőhöz, habár a szárazföldet a sűrű köd miatt nem láttuk. Kilencz óra tájban oszlani kezdett s úgy látszott, mintha a föld a tengerből emelkedett volna ki, mintha a szinpad függőnye gördült volna fel, ott állott előttünk *Falmouth* városa, a kikötő hajói, az egész környezet. Öröndetes látvány azok előtt, a kik annyi idő óta a sivár, egyhangú tengeren kívül mást nem láttak és a feltárult kép annál inkább töltött el kedvézettel bennünket, mert a háborúval járó gondoktól is megszabadultunk.

Fiammal rögtön útra keltünk *London* felé, csak rövid időre álltunk meg *Stonehengeben*, a *Salisbury*-sikon, hogy *lord Pembroke* házát, kertjeit, nemkülönben *Wilton* nagyon érdekes régiségeit megtekintsük. 1757 július 27-ikén *Londonba* értünk.

TARTALOM.

A fordító előszava.....	Lap 4—12
I. Franklin B. feljegyzéseinek célja. Néhány adat családjának őseiről. Benjamin atyja. A gyermekkor. Brownel iskolájából a szappanos műhelybe. A nyomdászinas. Collins, a gyermekkori pajtás. Lelki életének középpontjában az önképzésre való törekvés áll.	
II. Az olvasmányok (Tryon, Seller, Xenophon «Sokrates Apológiája») hatása. Anonym cikkei bátyjának lapjában. Fivérével való viszályai. Az inas lapszerkesztő. Más műhelybe akar menni. A panaszkok az atya elé kerülnek. A szakítás. Newyork. Burlington. Megérkezés Philadelphiába. Keimer műhelyében. A pennsylvaniai kormányzó pártfogása és ajánlata. Bostoni látogatás és fogadtatás. Atyjának a kormányzó ajánlata nem tetszik. Vernon pénze és Collins.....	12—33
III. Ismét Keimer műhelyében. Ekkori barátjainak (Osborn, Watson, Ralph) jellemzése. Stílusgyakorlatok. Franklin B. a kormányzó ajánlatára Londonba megy. Ralph elkíséri. Denham. Hamilton.....	33—38
IV. Csalódás. A kormányzó hamissága. Ralph sikertelen törekvései. Nem kap alkalmazást. Franklin Palmer műhelyében. Értekezése a szabadságról, kényszerüsről, az örömről és fájdalomról. Ralph iskolát nyit a vidéken. Watts műhelyében. Munkásszokások. Franklin, mint üzömaster. Denham rábeszéli, hogy Philadelphiba térjen vissza s üzletébe foglalkozást vállaljon.....	38—45
V. Philadelphában. Franklin betegsége, Denham halála. Harmadikban Keimer műhelyében. Ennek személyzete. Meredith üzletalapítási terve. New Jersey papírpénzének nyomása. Ismeretsegek. Erkölcsi, vallási nézetek tisztulása. Franklin a saját (Londonban írott) röpiratáról..	45—51
VI. Franklin mint társüzlettulajdonos. Szellemi és anyagi érdekek szolgálatában. A «Junto» és tagjai. A társas üzleti viszony felbomlása. Franklin önálló üzlettulajdonos. Értekezése a papírpénzről. Szorgalma, házassága.....	51—60
VII. James Abel levele, melyben Franklint félbehagyott önéletrajzának folytatására szólítja fel. Vaughan Benjamin levele ugyanabban a tárgyban.....	60—64
VIII. A philadelphiai kölesönkönyvtár alapítása. Franklin üzletének fellendülése. Takarékos életmód. Vallás és prédikációk. Az erkölcsi tökéletesbülés terve. Önfegyelmzés. Időbeosztás. Egy könyv «az erény művészete» megírásának terv.....	64—75
IX. «A szabadok és függetlenek egyesületének» megalapítása csak terv marad. Elveit kalendáriuma segélyével igyekezik a gyakorlati életbe bevinni. Tanács a lapszerkesztőknek. Hemphill predikátor. Nyelvek tanulása. A «Junto» fejlődése. Előhaladásával (megválasztják a tart. gyűlés jegyzőjének, philadelphiai postamesternek) lépést tart társadalmi tevékenysége, szervezi a városi rendőrséget, tűzoltó egyesületet alapít. Whitefield. Franklin fióküzletei.....	75—86
X. A tudományért és a honvédelemért. A quakerek és a katonaszkodás. Welfare az egyházak szabad fejlődéséről. Új szerkezetű kályha. Villamossági kísérletek. Franklin a nemzetgyűlés tagja. Tárgyalás az indiánokkal.....	86—94
XI. A Kórház. Az utcák tisztántartása, világítása. Franklin főpostamestersége, egyetemi kiténtetések, tervezete a gyarmatok uniója érdekében. E tervezet jelentősége és sorsa. Morris kormányzó.....	94—102
XII. Braddock tábornok küldetése. Franklin hathatós támogatása. Az angol sereg veresége. Franklin kiküldetése a határok védelmére. Ezredparancsnokká választják. Felfedezései a villamosság terén. A kir. Társaság tagjának választja. Denny kormányzó. Viszályok. Franklin angliai kiküldetése a viszályok kiegyenlítése érdekében.....	102—123

